

Gevangen in Friesland

Kerken, blokhuisen, stinsen, burchten en gevangenissen werden ingezet om misdadigers op te sluiten in afwachting van de veroordeling. Vanaf de 14e en de 15e eeuw vond de (korte) gevangenisstraf ingang in het stedelijk strafrecht. Vanaf 1600 tot de oprichting van correctiehuizen, waar veroordeelden door arbeid (en soms ook godsdienstig onderwijs) heropgevoed werden. Op 20 oktober 1810 gaf de Franse minister van binnenlandse zaken het "Arrêté sur l'organisation des prisons" uit. Het was een eerste, niet altijd even geslaagde, poging om het gevangeniswezen - voordien in ieder gewest afzonderlijk georganiseerd - door het invoeren van uniforme regels te verbeteren.

Colofon

Colofon

Dit E-book is een verzameling van teksten en afbeeldingen die op de website van Museum Blokhuispoort staan. Er zijn een aantal bronnen die wij niet kunnen achterhalen. Het is ook mogelijk dat er verhalen zijn die niet geheel volgens de geschiedenis zijn geschreven. Er zijn vele teksten in een oudere stijl geschreven en deze teksten zijn niet aangepast. Heeft u correcties op dit E-book, dan willen wij dat graag aanpassen. Kopiëren is strafbaar, rechten van afbeeldingen en teksten zijn met toestemming geplaatst. Wilt u materiaal gebruiken, vraag toestemming en plaats de bron van het materiaal dat u wilt gebruiken. Museum Blokhuispoort is niet aansprakelijk voor schade die is of dreigt te worden toegebracht en voortvloeit uit of in enig opzicht verband houdt met het gebruik van teksten, de webpagina of met de onmogelijkheid de webpagina te kunnen raadplegen. Museum Blokhuispoort is een onderdeel van Stichting Blokhuispoort die geheel uit vrijwilligers bestaat. De E-books van Museum Blokhuispoort worden gratis aangeboden.

E-book: Blokhuis Leeuwarden
Uitgegeven: januari 2022
Museum Blokhuispoort
www.blokhuispoort.nl

Inhoud

Colofon	1
Gevangen in Friesland	5
Friese steden.....	5
Gevangen in Buitenpost.....	6
De toren van Buitenpost	7
Benoeming cipier	8
Eerste gevangene	8
Klacht.....	9
Periode van gebruik	9
Gasten	9
Een ontsnapping.....	10
Bedelarij	10
Gevangen in Franeker	11
Martenastins.....	12
Gevangen in Heerenveen	12
Fotoalbum Gevangenis Crackstate.....	13
Plattegronden Crackstate.....	14
Documenten verbouw Crackstate.....	14
Crackstate gevangenis	14
Monument Crackstate	15
Martelmethoden in Crackstate.....	15
De regio tijdens de Tweede Wereldoorlog.....	16
Opdat wij nooit vergeten	17
Crackstate	17
Colofon	18
Crackstate Gevangenis	19
De gevangenen.....	19
Kommando Kronberger	21
Ooggetuigenverslagen:	22
Halbe van der Goot	23
Bonnie Biersma	23
Teksten psalmen Crackstate	24
Jan Tuut.....	26
Gerlof de Wolf	29
Gevangen in Leeuwarden	32
Blokhuis (1498-1661)	32
Het Huis van Tuchtiging en Opsluiting (1661-1874)	32
Kanselarij, Burgerlijke en Militaire Verzekeringen (1824 tot 1892).....	32

Bijzondere Strafgevangenis en Huis van Bewaring (1874-1969)	32
Huis van Bewaring Leeuwarden (1891-2008)	32
Gevangenis PI Leeuwarden (1990- heden)	32
Het Blokhuis.....	33
1590 Het Blokhuis als 'Huis van Arrest'.....	33
1661 Het Blokhuis als "Tucht- en Werkhuis"	33
1822 Het Blokhuis als 'Huis van Opsluiting en Tuchtiging'	34
1870 Bijzondere Strafgevangenis Huis van Bewaring	35
PI de Blokhuispoort	36
PI Leeuwarden	37
Gevangen in Sneek	37
De Cellulaire Gevangenis	38
Overval Politie Bureau	38
Bontje	38
Wat voorafging	38
De overval van 11 februari 1945	38
Bevrijding zonder kogels	39
Tweede overval.....	39
Herdenkingsdag kraak op politiebureau Sneek	40
Het verhaal van mijn pake	40
Dossier B. 19	41
Hûnegat	42
Anjum hûnegat.....	42
Appelscha cachot.....	42
Bolsward gevangenis.....	43
Buitenpost hûnegat	43
Ee hûnegat	43
Harlingen gevangenis.....	43
Heeg hûnegat.....	43
Hindeloopen cachot	43
Holwerd hûnegat	44
Joure hûnegat	44
Makkinga chachot	44
Minnertsga hûnegat.....	44
Oosterbierum hûnegat.....	45
Sloten cachot.....	45
Sneek cachot	45
Workum cel	45
Kampen	45
Het interneringskamp	45

1914 - 1918 Belgische vluchtelingen.....	45
1940 - 1945 NSB'ers.....	45
Straffen.....	46
Straffen door de eeuwen heen.....	47
Straffen in de Middeleeuwen.....	48
De Beul.....	48
Scherprechters - Beulen van Friesland.....	49
Schandstraffen.....	49
Lijfstraffen.....	50
Doodstraffen.....	52
Galgenveld in Friesland.....	54
Galgenlappers.....	55

Gevangen in Friesland

De geschiedenis van het gevangeniswezen in Friesland

Kerken, blokhuisen, stinsen, burchten en gevangnissen werden ingezet om misdadigers op te sluiten in afwachting van de veroordeling. Vanaf de 14e en de 15e eeuw vond de (korte) gevangenisstraf ingang in het stedelijk strafrecht. Vanaf 1600 tot de oprichting van correctiehuizen, waar veroordeelden door arbeid (en soms ook godsdienstig onderwijs) heropgevoed werden. Op 20 oktober 1810 gaf de Franse minister van binnenlandse zaken het "Arrêté sur l'organisation des prisons" uit. Het was een eerste, niet altijd even geslaagde, poging om het gevangeniswezen - voordien in ieder gewest afzonderlijk georganiseerd - door het invoeren van uniforme regels te verbeteren.

Friese steden

De Friese steden met een gevangenis: Leeuwarden; Heerenveen; Sneek; Franeker en Buitenpost. Ook kennen wij het fenomeen hûnegat, een afgesloten ruimte meestal in de kerktoren waar arrestanten tijdelijk werden opgeborgen. Friesland heeft ook kampen ingezet voor tijdelijk onderdak voor groepen mensen. In de gevangenis achter Crackstate in Heerenveen werd tijdens de Tweede Wereldoorlog vreselijk huisgehouden door de SD Kommando Kronberger. Tientallen overleefden het verblijf in Crackstate niet als gevolg van het de martelingen.

Middeleeuwen

In de Middeleeuwen speelden kerk en geld een belangrijke rol in het geven van straffen. De mensen in de Middeleeuwen werden gedreven door angst. De kerk speelde daarop in. Als je je maar hield aan hun regels was het goed. Leefde je daarbuiten was je een Ketter en werd je veroordeeld. Wij geven een beeld over de Friezen hoe zij met mensen omgaan die de wet hebben overtreden. Een overzicht van straffen die werden uitgedeeld, het galgenveld in Friesland, onder in de kerken het Hûnegat. Groepen mensen werden in kampen en gevangnissen ondergebracht die veroordeeld werden door een rechter in Friesland.

Gevangenisstraf.

Vóór 1600 werden vrij weinig gevangenisstraffen opgelegd. Beelden van overvolle middeleeuwse gevangnissen, waar misdadigers op water en brood leven, kloppen niet. Vonnissen bestonden doorgaans uit een lijfstraf en verbanning. Friesland sluit ook haar misdadigers op en door de eeuwen heen is dat op verschillende manieren ten uitvoer gebracht. In kerkers, burchten, kastelen, blokhuisen, gevangnissen en inrichtingen worden mensen gevangengehouden ter bescherming van de maatschappij.

De gevangenis in Friesland.

Bij verhoren kon marteling of tortuur worden gebruikt. De schout moest hiervoor toestemming vragen aan de schepenen. Een bekentenis gegeven onder tortuur was echter niet zomaar geldig: de verdachte moest de bekentenis 'buiten pijn en banden van ijzer' herhalen. Op zware misdrijven als moord, doodslag en brandstichting stond de doodstraf. Op lichtere vergrijpen stonden lijfstraffen, zoals brandmerken en geseling, vaak in combinatie met tepronkstelling op een schavot. Soms gingen mensen korte tijd op water en brood de gevangenis in. Friesland boeit eeuwenlang. Na een betrekkelijk lange periode verlangt Friesland aan het eind van de vijftiende eeuw naar rust. Albrecht van Saksen is de nieuwe heerser en hij geeft in 1499 opdracht tot de bouw van een blokhuis direct buiten de zuidoosthoek van Leeuwarden.

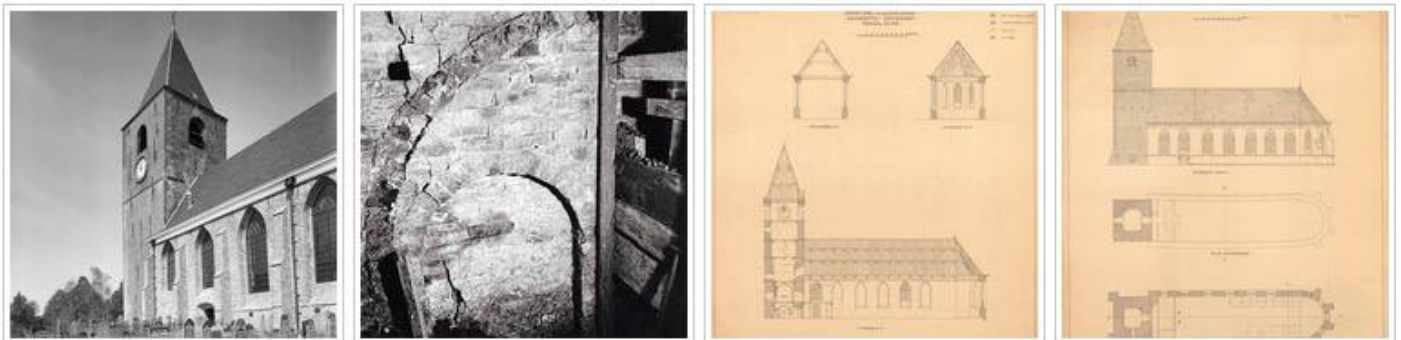
Alle Friezen

Alle Friezen is een website die wil laten zien wat er in de Friese gemeentearchieven, het Historisch Informatiecentrum Noordoost Fryslân, het Historisch Centrum Leeuwarden en Tresoar is te vinden over alle personen, die geboren, getrouwd of overleden zijn in hun provincie, van de 16e eeuw tot begin zestiger jaren van de vorige eeuw. Archieven [AlleFriezen](#)

Online expositie

Gevangen in Friesland is een onderdeel van Museum Blokhuispoort. De geschiedenis van het gevangeniswezen in Friesland. Kerken, blokhuisen, stinsen, burchten en gevangnissen werden ingezet om misdadigers op te sluiten. De vrijwilligers van Stichting Blokhuispoort onderzoeken en promoten de geschiedenis over het gevangeniswezen in Friesland.

Gevangen in Buitenpost

Buitenpost ligt in het noorden van Achtkarspelen tussen Groningen en Leeuwarden. In vroegere tijden heeft Buitenpost veel te lijden gehad van de strijd tussen de Friezen en de Groningers. De naam Buitenpost verwijst naar buitenste wacht of voetbrug, die destijds post werden genoemd. In de 19e eeuw begon Buitenpost voordeel te trekken uit de ligging tussen twee hoofdsteden. Dit dorp werd een pleisterplaats voor de postwagens.

Gevangen in een toren.

De toren is romaans en van ca. 1200. Ter wille van de veiligheid is de toren alleen vanuit de kerk toegankelijk. In de 16de eeuw werd de toren verhoogd en in 1886 aan de west- en de zuidzijde beklampt met kleine steen. Mariakerk oftewel "De âlde Wite (de oude witte)" zoals iedereen in Buitenpost dit kerkje noemt. Buitenpost heeft ooit een Huis van Bewaring gehad, een cel onder in de kerktoren. Dat was vroeger de gebruikelijke plaats om verdachten op te sluiten. "Iemand onder de toren zetten" betekende toen hetzelfde als een nachtje in de cel doorbrengen op het politiebureau nu. Veel kerktorens beschikten over zo'n primitieve cel, die hûnegat (hondengat)

werd genoemd. In Buitenpost kreeg het hûnegat in het midden van de 19de eeuw de status van Huis van Bewaring. Het was daarmee een deftig hûnegat.

De toren van Buitenpost

In vorige eeuwen hadden veel kerktorens een primitieve politieel; de Friezen noemden dit 'een hûnegat'. Ook in Buitenpost was deze voorziening aanwezig (foto rechts), maar gedurende een bepaalde periode in de 19e eeuw werd dit verblijf verheven tot een officieel 'Huis van Bewaring'. Niet veel kerktorens zullen deze officiële status hebben gehad. Wanneer de toren in Buitenpost voor het tijdelijk huisvesten van gevangenen precies is begonnen, is niet na te gaan. Maar in de notulen van de grietenijraad van Achtkarspelen kunnen we het bewijs vinden dat in ieder geval in het jaar 1834 het zogenaamde hondengat al een hele reeks van jaren in gebruik was. Een lid van de raad, te weten Lodewijk Menzes Eskens, boer in het West van Buitenpost, kwam met het voorstel om de kerkvoogdij een schadeloosstelling toe te kennen van f 25,00. Er waren herhaaldelijk klachten binnengekomen van de kerkvoogdij over de overlast die dit veroorzaakte. Behalve de ruimte onder de toren was ook het voorportaal van de kerk in gebruik. Dit veroorzaakte niet alleen veel 'onreinheid', die de gevangenen achterlieten, maar ook schade. Om voor te komen dat het gebruik door de kerkvoogden zou worden belet en hierdoor het grietenijbestuur in de problemen zou komen, vond men het gewenst om maar een vergoeding te geven. Het ging dus niet van harte. De tekst van het verslag van de raad met betrekking tot deze zaak volgt hierna. Blijkbaar werd in die tijd het hele verhaal achterelkaar geschreven met heel weinig punten en komma's. In onze ogen is dit lastig voor de leesbaarheid, maar destijds kennelijk gebruikelijk.

18 november 1834.

Ter vergadering van den Griety Raad van Achtkarspelen en in overweging genomen zijnde een door het Lid derzelve Lodewijk Menzes Eskens gedaan voorstel strekkende daartoe dat jaarlijks uit de Grieteny begroting aan de Hervormde Kerkvoogdy administratie van de dorpen Buitenpost en Lutjepost wierde toegelegd bij wyzen van Schadeloosstelling, eene Som van vyf en twintig gulden voor het gebruik hetwelk steeds door het Grieteny Bestuur gemaakt wordt, by gemis van een ander daartoe geschikt Locaal van het zoogenaamde hondegat onder den toren van de Kerk der Hervormden te Buitenpost, voor eene Civile en Militaire gevangenis, waarby het voorportaal der Kerk mede in aanraking komt en dikwijls gebruikt wordt voor verpleging der gevangenen, het plaats van Schildwachten, bergen van goederen, etc. aangezien de Kerkvoogden van gemelde Gemeente als niet alleen eene groote last hebbende, maar ook Schade voor hun administratiën. Alzoo het verblijf der gevangenen daar onreinheid nalaat, waarover de Kerkvoogden te vreden te stellen en voortekomen dat zy zwaarigheid mogten maken langer dan gebeurte toetestaan, waaruit wel mogelijke kosten en zwaarigheid voor het Bestuur zoude kunnen ontstaan". Vervolgens werd voorgesteld om met ingang van het jaar 1835 jaarlijks een post van f 25,- in de grietenijbegroting op te nemen voor de schadeloosstelling aan de kerkvoogdij voor genoemd gebruik.

Officiële status

Vóór 1850 ontving de gemeente van het rijk al 'een vergoeding voor het tijdelijk gebruik van den Toren te Buitenpost, tot een bewaarplaats van doortrekkende Gevangenen'. Dit was een bedrag van f 40,- per jaar. Veel gevangenen afkomstig uit de provincie Groningen en die daar waren veroordeeld, moesten op transport worden gesteld naar de Gevangenis te Leeuwarden. Waarschijnlijk was deze accommodatie meer geschikt om lang gestraften onder te brengen, dan die te Groningen. Vandaar het geregelde vervoer van Groningen naar Leeuwarden en in veel mindere mate in omgekeerde richting. Omdat de overbrenging de nodige tijd vergde, kon een en ander moeilijk in één dag zijn beslag krijgen. Vandaar dat er behoefte was aan een pleisterplaats waar kon worden overnacht. Aangezien Buitenpost ongeveer halverwege tussen genoemde steden ligt, was dit een geschikte plaats. Het verzorgen en bewaken van de gevangenen onder de toren bracht uiteraard het nodige werk met zich mee. Van gemeentewege werd hiervoor gezorgd. Door de toenemende drukte omstreeks 1850, vond het gemeentebestuur de tijd gekomen, dat deze zaak anders moest worden geregeld. De jaarlijkse vergoeding van f 40,- vond men niet

toereikend. Na veel heen en weer geschrijf tussen gemeente- en provinciebestuur, kreeg de bewaarplaats onder de toren een officiële status van huis van bewaring. Er kwam een 'Collegie van toezigt' die bestond uit burgemeester D.b. van Haersma de With en de wethouders K.D. Zijlstra en D. Kuipers jr. en mocht een cipier worden aangesteld.

Benoeming cipier

Het college van toezicht stelde een voordracht op, waarop de volgende namen voorkwamen: Stiksma, Bonne, 23 jaar, geboren te Buitenpost en wonende aldaar, ongehuwd, klerk ter secretarie. Feenstra, Molle Sytzes, 57 jaar, geboren en wonende te Buitenpost, gehuwd, veldwachter. Het college adviseerde voor de benoeming van Stiksma en zo gebeurde het. Hij werd benoemd nadat hij een 'schriftelijke eedsverklaring' had ondertekend. De bezoldiging was f 50,- per jaar, die door het rijk werd vergoed. Verder mocht f 0,30 per 'verpleegdag' per gevangene worden gedeclareerd. Om zijn verbintenis na te komen, moesten er 'twee gegoede en voldoende borgen worden gesteld'. Deze waren Folkert van der Schaaf, gemeentesecretaris en Willem Hellema, candidaat-notaris, beide wonende te Buitenpost. Dit was dus een nevenbetrekking van Bonne Stiksma, die werkzaam was op de secretarie van de gemeente Achtkarspelen te Buitenpost. In latere jaren was hij secretaris bij deze gemeente. Om zijn taak te omschrijven werd een uitgebreid reglement vastgesteld. Op deze manier krijgen we een indruk van de gang van zaken in de gevangenisbewaarplaats en een beeld van die tijd. Aan iedere gevangene moest dagelijks worden verstrekt: "des morgens vier oncen goedgebakken roggebrood, uit zuiver meel van beste zuivere rogge, vooral niet klef of nattig en drie maatjes warm drinken, bestaande uit een deel zoete melk en vier deelen gekookt water °des middags eene voedzame middagspijs, ten minste overeenkomstig den voedingstaat vastgesteld voor de gevangenen in het algemeen; °des avonds twee en een half once, goedgebakken roggebrood alsboven en twee en een half maatje warme drank, bestaande uit vier deelen gekookt water en één deel zoete melk met vijf wigpjes koffy en de nodige Chicorey" Voor het nuttigen van de maaltijden behoorde 'een blikken of aardn etensbakje' worden verstrekt. Er waren ook eisen gesteld aan het nodige "ligstroo (goed zuiver en droog tarwe- of roggestroo)". De overtrekken van de strozakken en de 'peluwen' en de ruimte onder de toren moesten geregeld worden gereinigd. De cipier was verder verplicht om, indien nodig, te zorgen voor de verlichting en verwarming van de ruimte en "het doen Scheeren der mannelijke gevangenen" en het "doen wasschen en reinigen van de kledingstukken en liggingsstukken der gevangenen". Ook moest de cipier eventuele zieken verplegen en met dat feit rekening houden bij het verstrekken van de voeding. Eén en ander stond onder toezicht van een College, waar de cipier zich in bijzondere gevallen toe kon wenden. Er werd ook een 'register tot inschrijving der gevangenen' ingevoerd. Maar dit register behoefde niet bijgehouden te worden, wanneer de personen door de kantonrechter "tot eenige dagen gevangenisstraf waren veroordeeld". Ook niet wanneer het signalement van de doortrekkende gevangenen reeds op hun stukken stond vermeld. Het gevolg hiervan was, dat het aantal ingeschrevenen niet klopte met het aantal dat werkelijk verblijf hield in het "Huis van Bewaring".

Eerste gevangene

De eerste gevangene die met name in de stukken wordt teruggevonden was Berend Geert Dodden in 1849. Hij was bij arrest van het provinciaal gerechtshof van Groningen tot 6 jaar tuchthuisstraf veroordeeld, "voor aanranding der eerbaarheid van eener vrouw met geweld gepleegd". Men was toen bepaald niet zuinig met straffen. Berend was op doorreis naar Leeuwarden. En omdat de reis niet in één dag kon worden gemaakt, verbleef hij één nacht in het Huis van Bewaring. Eveneens verbleef Klaas Schapers in datzelfde jaar er een nacht. Hij was wegens diefstal tot maar liefst 5 jaar tuchthuisstraf veroordeeld. In 1850 ontving de gemeente f 40, = uit de Rijkskas voor "vergoeding of bijdrage voor het tijdelijk gebruik van den Toren te Buitenpost, tot bewaarplaats van doortrekkende gevangenen". Voor dat bedrag hadden 8 militairen en 18 burgers een nacht in de toren doorgebracht. De 8 militairen waren veroordeeld voor diefstal of desertie. Van de burgers gingen er 2 naar Groningen en 16 naar Leeuwarden. De meesten verbleven 1 dag, enkelen een halve dag. Van de 18 burgers waren 14 veroordeeld wegens diefstal, 1 wegens bedelarij, 1 wegens valsheid in geschrifte, 1 wegens "inwilliging

doodslag van zijn vrouw" en van 1 was de reden onbekend. In 1853 was de kostprijs f 0,30 per dag en in 1860 bedroeg deze f 0,50 per dag, en de helft voor een halve dag.

Klacht

De gevangene Anne Jinus Ritsma had de nacht van 8 op 9 oktober 1855 onder de toren in Buitenpost doorgebracht en was daarna vervoerd naar het 'huis van verzekering' te Groningen. Op 27 oktober 1855 was er bij "den Heer Commissaris des Konings in Friesland" een brief ingekomen van zijn collega te Groningen, waarbij was gevoegd een verklaring van Ritsma, dat hij in Buitenpost "liggende op zeer vuil Stroo was geweest, tengevolge waarvan hij te Groningen was aangekomen in eenen zeer onreinen Staat". De Friese commissaris vroeg nu aan het 'Collegie van toezigt over het huis van bewaring te Buitenpost' om een verklaring hiervan. Dit college wilde niets van vuil stro weten en schreef: "dat Steeds van goed en zuiver Stroo en volkomen reinheid in gemelde bewaarplaats wordt gezorgd, zoodat wij niet kunnen weten of opsporen hoe gemelde gevangene in eenen onreinen Staat is gekomen of vertrokken". Dat was een duidelijk antwoordt uit Buitenpost en hiermee kon de Friese commissaris zijn Groninger ambtgenoot maar inlichten dat er niets mis was met de 'reinheid' onder de Buitenposter toren.

Periode van gebruik

Zoals eerder werd verteld, is het waarschijnlijk, dat zeer vele jaren sprake is geweest van het gebruik onder de toren. In het gemeentearchief van Achtkarspelen zijn registers van inschrijving van de gevangenen bewaard gebleven, waarin nauwkeurig gegevens werden genoteerd, zoals de naam, geboortedatum, door wie gebracht en van welk delict men was verdacht. Van 1852 tot 1869 verbleven er in totaal 436 personen. Het gebeurde ongeveer 20 maal per jaar dat er gevangenen werden gehuisvest. Uitschieters waren 1856 en 1857 met respectievelijk 68 en 61 gevangenen. In de meeste gevallen ging het om één persoon per keer. Na 1860 werd het minder druk tot dat het in 1869 helemaal ophield. Waarschijnlijk vond men het toen niet meer gepast om op deze vrij primitieve manier gevangenen onder te brengen. Uit de notulen van de gemeenteraad van 26 mei 1877, we zijn dus nu 8 jaar later, blijkt dat er toch nog behoefte bestond aan een gevangenlokaal. We lezen hierover het volgende: "De Voorzitter geeft te kennen dat er te Buitenpost behoefte bestaat aan een lokaal tot bewaring van personen, die in het belang van de openbare orde, moeten worden opgesloten en oordeelt dat een zoodanig lokaal bepaald noodzakelijk is. De heer Berghuis vraagt inlichtingen aangaande de vroegere gevangenis te Buitenpost. Voorzitter zegt dat die gevangenis misschien goed was voor gevangenen die zware misdrijven hebben gepleegd, maar voor het overige ongeschikt en wel in dezen tijd niet voor bewaarplaats voor menschen kan of mag worden gebruikt. Waarop hij acclamatie is besloten aan Burgemeester en Wethouders op te dragen te onderzoeken waar en op welke wijze, het meest geschikt, zonder groote kosten, een lokaal zal kunnen worden gemaakt". Het verdere verloop blijft in de nevelen der historie verborgen. Misschien was er toch niet voldoende behoefte of vond men elders onderdak voor dronkaards e.d. die gevaar opleverden voor de openbare orde.

Gasten

De delicten van de 'logeergasten' waren heel verschillend. Zware criminelen kwamen niet vaak onder de toren in Buitenpost terecht. Wel waren er ook regelmatig vreemdelingen (buitenlanders bij die over de grens moesten worden gezet, en dan met name Duitsers. Ze werden dan in Buitenpost door een korporaal of sergeant van het betreffende regiment afgeleverd en overgedragen. Merendeel waren hun delicten diefstal, maar ook desertie en dronkenschap. Het waren niet alleen "doortrekkende gevangenen", die in het "hounegat" tijdelijk werden ondergebracht. Personen die in de regio werden betrapt op een overtreding, vonden hier ook onderdak, voor ze verder werden vervoerd naar bijvoorbeeld Leeuwarden of Groningen. In de nacht van 18 op 19 juni 1856 werd Hendrik van Bergen, 34 jaar binnengebracht. Hij was geboren en wonende te Alphen en in Harkema-Opeinde aangehouden door veldwachter R. van der Schors. Deze man, komende van Amsterdam, was van plan om in Friesland werk te zoeken bij boeren om te hooien. Nu had hij geld nodig om "seizen aan te kopen". Om hieraan te komen had "kledingstukken ontvreemd bij Jeen Oenes Postma, 77 jaar, landbouwer te Drogeham". Dit werd echter opgemerkt door de boer en diens 44-jarige dochter Geertje. Zij hadden van Bergen

achtervolgd en na veel moeite overweldigd en vastgehouden. Van 29 op 30 juli 1858 werden 5 personen tegelijk onder de toren opgesloten. Dit waren mannen die als laatste woonplaats opgaven: Nijmegen, Utrecht, en Den Haag. Kennelijk waren dit zwervers en hadden honger gekregen in de buurt van Surhuisterveen. Ze werden aangehouden omdat ze daar bij een bakker brood gingen stelen.

Een ontsnapping

Een zekere Jan Hendriks, geboren in 1799 te Aurich in Oost-Friesland, werkte omstreeks 1835 te Saaksum, een dorpje in het noorden van de provincie Groningen. Jan was arbeider bij de boer Jan Hemmes Datema, aldaar. Op een nacht kon hij het niet laten om bij zijn werkgever een inbraak te plegen en hierna sloeg Jan Hendriks uiteraard op de vlucht. Na verloop van tijd werd de dief in Friesland gepakt en kwam de man in Leeuwarden vast te zitten. Omdat het delict in de provincie Groningen was gepleegd, moest de man uit Saaksum in de stad Groningen worden berecht. Het was destijds niet mogelijk om een gevangene in één dag van Leeuwarden naar Groningen te transporteren en zo kwam hij tegen de avond van 10 oktober 1835 in Buitenpost terecht en vond tijdelijke opberging plaats in de ruimte onder de toren van de Nederlands Hervormde kerk. Hoe het precies kon gebeuren kan niemand meer navertellen, maar in ieder geval ontdekte 'de dienaar van Justitie' Bauke Sybrandus Metz, om één uur in de nacht van 10 op 11 October 1835, dat Jan Hendriks door middel van het graven van een gat onder de drempel van de deur der gevangenis uit dezelfde ontvlugt zijnde". De man had dus de benen genomen. De volgende dag kwam grietman van Haersma al in actie door van dit feit schriftelijk melding te doen bij de officier van justitie te Leeuwarden en de gouverneur van Friesland. "Tot op dezen oogenblik heeft men nog geen spoor bekomen waarheen de gevangene zich heeft begeven". Verder had hij aan Bauke Metz opdracht gegeven om het feit aan de officier van justitie te Groningen mede te delen en zo mogelijk hier de vluchteling op te sporen. Volgens de brief van de grietman aan de officier van Leeuwarden was Metz al om drie uur in de morgen 'met den brievenpost' naar Groningen afgereisd. Reeds op 12 oktober d.a.v. liet de officier een opsporingsbericht verspreiden met het signalement. De lengte van Jan Hendriks was 1 el en 7 palm. Tegenwoordig zou men dit 1 meter en 70 centimeter noemen. Maar dit muisje had nog wel een staartje, want een dag later op 13 oktober schreef de gouverneur een brief op poten aan grietman Van Haersma met verschillende vragen over de ontsnapping. "Of er reeds maatregelen zijn genomen om de Gevangenis te Buitenpost weder in eenen staat van voldoende zekerheid te stellen". Verder werd gevraagd hoeveel dienaren van de justitie in de gevangenis dienstdeden en wie met de verzorging en het toezicht waren belast. Op deze vragen kwam van de grietman spoedig antwoord. Het politiepersoneel dat was ingezet voor het transport van de gevangenen, had ook tot taak om deze personen te verzorgen, toezicht te houden en de sleutels van de gevangenis in bewaring te hebben. Verder werd naar de gouverneur geschreven dat "de gevangenis te Buitenpost, zijnde het zogenaamde hondegat onder den toren, thans in dusdanigen staat van zekerheid is gebracht, dat het volgens de verzekering van kundigen naar menselijke berekening ontsnapping van gevangenen niet wel mogelijk is". Het grietenijbestuur had ter plaatse de situatie bekeken en was hierna tot de conclusie gekomen dat ontvluchting alleen kon worden voorkomen, wanneer de hele nacht bewaking aanwezig zou zijn. Met deze reactie uit Buitenpost moest de hoogste baas van Friesland maar tevreden zijn. Hoe her verder met Jan Hendriks is afgelopen, moeten we maar raden.

Bedelarij

In de hele 19e eeuw kwam dit veel voor. Tijdens elke zitting van bijvoorbeeld de arrondissementsrechtbank te Leeuwarden, waren er wel een aantal die wel voor moesten komen. Ze hadden doorgaans weinig te melden en bekenden vlot het feit van bedelarij. Men vond het wel best om weer naar een gesticht te worden gestuurd. Er waren dan ook bepaalde personen die regelmatig in een bedelaarsgesticht hun verblijf hadden. Er stond een standaardstraf op dit delict en dat was 14 dagen gevangenis en overbrenging naar een bedelaarsgesticht. Op 26 augustus 1858 kwamen Frederik Mulder (33) en Trijntje Dijkema (26), die in de stad Groningen thuishoorden, onder de Buitenposter toren terecht. Hun delict werd omschreven als "bedelarij door middel van bedelbrieven". Ze waren in Oudwoude aan de deur bij de familie Velding en

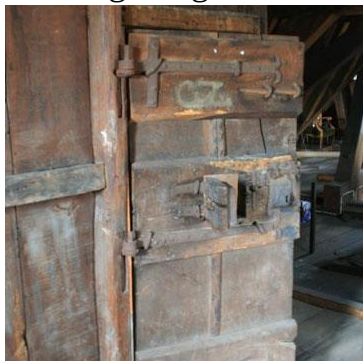
Bolman "om geld te vragen voor het kopen van negotie". Ze lieten hierbij een brief zien van de burgemeester van Kollumerland, waarin stond, dat zij hiervoor permissie hadden. Deze brief, die niet echt was, werd op de rechtszitting getoond en door de griffier voorgelezen. Verder hadden ze om eten gevraagd en bij Bolman hadden ze van de dienstmeid Janke Talsma, die één van de getuigen was, een boterham gekregen. Antje Jans Koning, 57 jaar, geboren en wonende te Twijzel. Zij was op 25 juni 1858 al bedelend te Buitenpost door rijksveldwachter B.S. Veenstra aangehouden. Later volgde er een veroordeling tot 14 dagen gevangenisstraf. °Johannes Hendricus Arnoldus Nieuwenhuizen, 32 jaar, laatste woonplaats Amsterdam. Verder werd in het gevangenenregister te Buitenpost aangetekend, dat hij op bevel van de burgemeester van Achtkarspelen te Buitenpost werd aangehouden en 'deserteur was in het 3e bedelaarsgesticht te Veenhuizen'. Met andere woorden: Nieuwenhuizen had de benen genomen. Jacob Hanzes Kingma, 46 jaar, boerenknecht te Ee. Deze was al meermalen voor bedelarij veroordeeld. Op 26 mei 1854 was hij onder andere: "bedelend te Leeuwarden gevonden". Dit was dus ook een vaste klant voor 'Veenhuizen' °Een triest geval van bedelarij vinden we in de veroordeling van Halbe Kootstra, 9 jaar, uit Kooten, die met zijn 5-jarig broertje door de veldwachter in Buitenpost werden aangehouden. Zij brachten ook beiden een nacht in het zogenaamde hondegat door en Halbe werd door Leeuwarden gebracht. Hier werd hij in 1854 veroordeeld tot 5 dagen gevangenisstraf.

- Een publicatie namens de Stichting Oud-Achtkarspelen. (Artikel Jasper Keizer)
- Inventaris van het huis van bewaring
- Inventaris Regenten van het huis van bewaring te Buitenpost 1849-1869
- (Justitie, defensie, openbare orde en veiligheid)
- Archiefinventaris Archiefbestanddelen (4)
- Beschrijving van het archief
- Titel van het archief
- Regenten van het huis van bewaring te Buitenpost 1849-1869
- Archiefvormers Regenten van het huis van bewaring te Buitenpost
- Beschrijving van de onderliggende componenten
- 2311 Ingekomen stukken 1849-1869 1 omslag
- 2312 Kopieboek van uitgaande brieven 1849-1869 1 deel
- 2313 Stukken betreffende de verpleging van gevangenen 1849-1852 1 omslag
- 2314-2315 Registers tot inschrijving van de gevangenen 1853-1869 2 delen

Bron www.friesarchiefnet.nl

Gevangen in Franeker

Kasteelgevangenis. Ook dit oude stadje had in zijn omstreeks 1450 gestichte Sjaardernahuis op

het einde der Voorstraat een ruime kasteelgevangenis waarin, voor zover bekend, in de rode eeuw niet anders dan krijgsgevangenen werden binnengebracht. Het slot werd in 1725 wegens bouwvalligheid afgebroken. Verder waren er in het sedert 1530 aan de Voorstraat in gebruik genomen stadhuis en daarna in het in 1591 gebouwde en thans nog aanwezige stadhuis aan het Raadhuisplein

gevangenvertrekken, merendeels voor preventief gedetineerden, terwijl het Academiegebouw, de Z.g. Friese Hogeschool op het einde der Voorstraat, waar thans het binnengesticht der Psychiatrische Inrichting is ondergebracht, ook reeds sedert 1585 een eigen "carce" of academiegevangenis bezat, waar nogal eens gebruik van gemaakt moest worden voor het achter slot en grendel zetten van weerbarstige en straatschendende studenten van alle naties, die destijds de Francler hogeschool bezochten.

Martenastins

Het gebouw Martenastins (1498) De Martenastins waar Museum Martena sinds 2006 is gevestigd werd in 1498 gebouwd in opdracht van edelman Hessel van Martena. Zijn nazaten woonden hier tot aan 1696. Hierna werd het huis door Franeker welgestelden bewoond. Rond 1700 werd de bel-etage grondig aangepast. De oorspronkelijke ridderzaal werd in twee vertrekken en een statige gang verdeeld. De sfeer van die tijd is nog terug te vinden op deze verdieping van het museum. Op de bel-etage is de pronkkeuken, de schilderijen- of trouwzaal en de porseleinzaal te vinden. Aan een zaal over de geschiedenis van Franeker wordt gewerkt. In de kelder en op de zolder van de Martenastins is nog het meest van de oorspronkelijke sfeer van het 15de eeuws gebouw terug te vinden. Op de tweede en derde verdieping zijn de tentoonstellingen over de Franeker universiteit, Anna Maria van Schurman en de Mechanische meesterwerken. In de grote ridderzaal op de tweede verdieping zijn de tijdelijke tentoonstellingen. Oude 'gevangenis' op zolder stadhuis Franeker?? Wie het daadwerkelijke verhaal kent achter de vermeende gevangenis op de zolder van het stadhuis. Ook in deze gevangenis zullen heel wat politieke tegenstanders van de onstuimige kasteelheer hebben gezocht. Museum [Martena](#).

Gevangen in Heerenveen

De Crackstate werd in 1648 gebouwd in opdracht van Johannes Sytzes Crack, grietman van Aengwirden, op de plaats waar al een state uit 1608 stond. In 1890 werd een gevangenis bijgebouwd. Meer dan een eeuw diende het pand als gerechtsgebouw en als Huis van Arrest (gevangenis). Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd in deze gevangenis gemarteld en vele vonden daar de dood.

Gevangenis in Heerenveen. Tussen 1811 en 1887 waren in Heerenveen gevestigd:

- Een Huis van Arrest.
- Een Huis van Bewaring "oude stijl".
- Een Huis van Korrektie.

In 1889 en 1890 werd achter Crackstate een nieuwe gevangenis gebouwd. Het bestaan van het Huis van Korrektie kon slechts worden vastgesteld aan de hand van de inhoud van sommige registers van inschrijving. De daarin vermelde straffen, 4 maanden tot 5 jaar, konden volgens het Koninklijk Besluit van 4 november 1821 slechts in een Huis van Korrektie worden uitgezeten. Met betrekking tot de aanvangsdata van het Huis van Bewaring en het Huis van Korrektie verkeren wij in het ongewisse. Ook de archieven van het Provinciaal Bestuur van Friesland, 1813-1918 geven geen uitsluitsel en hetzelfde geldt voor de archieven van de ministeries van justitie en van binnenlandse zaken. Vanaf 1887 was ook in Heerenveen de in het eerste hoofdstuk van deze inleiding breedvoerig omschreven wet van 1886 van kracht.

Dit had tot gevolg dat er twee gevangenissen overbleven:

- Een Huis van Bewaring "nieuwe stijl";
- Een Gewone Strafgevangenis, die in 1902 werd omgezet in een Hulpstrafgevangenis.

De gevangenissen in Heerenveen werden met ingang van 1 november 1923 opgeheven. (Koninklijk Besluit van 10 september 1923)

1944-1945 in gebruik door de bezetters (Duitsers) gevangenhouden van verzetsstrijders. 1946-1948 ingezet als interneringskamp voor NSB'ers en politieke gevangenen.

Fotoalbum Gevangenis Crackstate

Foto-object 01823 uit het Heerenveen Museum.

Het is één van de zeldzame interieurfoto's van de centrale ruimte van de gevangenis achter Crackstate. Een 'Huis van Arrest' en een 'Huis van Bewaring' voor 30 gevangenen in Heerenveen.

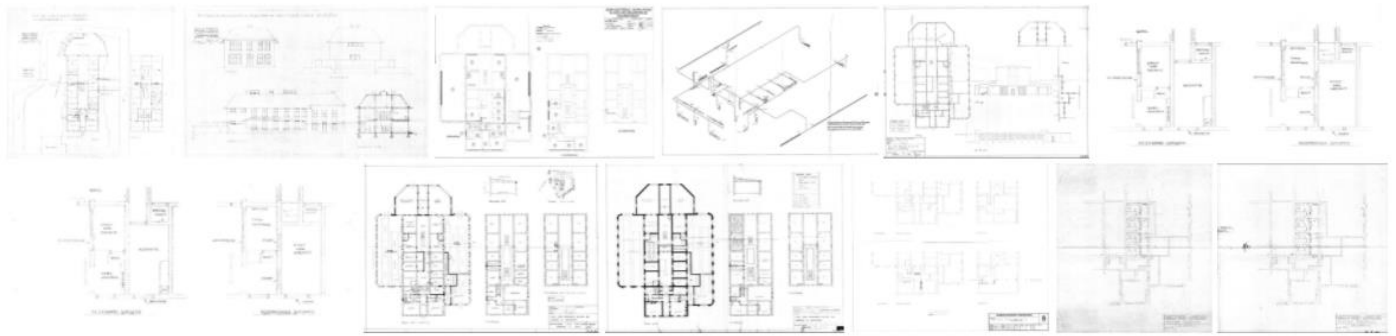
Stichting Historie Heerenveen

Er is een artikel geschreven over:

[Afbraak van voormalig Huis van Bewaring in 1973](#)

Plattegronden Crackstate

De plattegronden zijn beschikbaar gesteld door de gemeente Heerenveen, met dank aan Jeannet de Boer-Bouma.

Documenten verbouw Crackstate

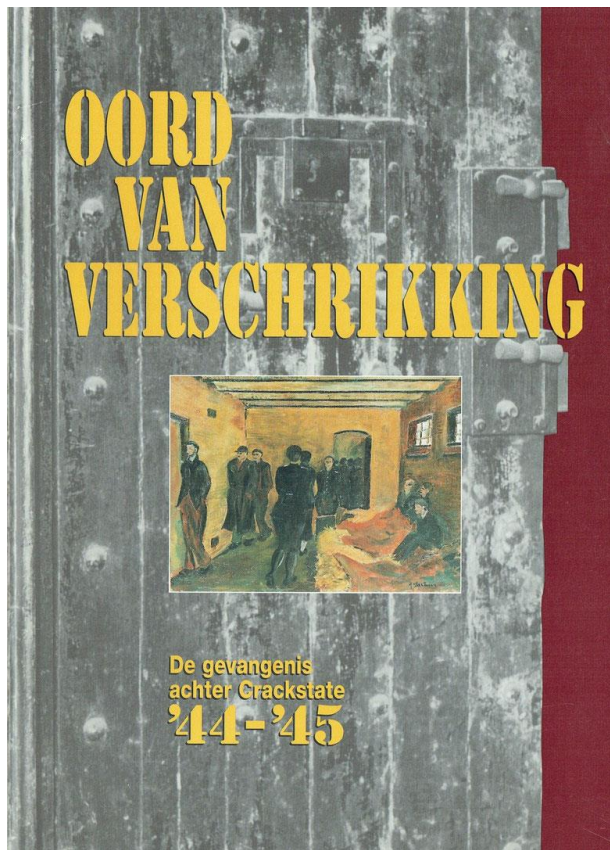
De documenten zijn beschikbaar gesteld door de gemeente Heerenveen, met dank aan Jeannet de Boer-Bouma.

Crackstate gevangenis

1944-1945 in gebruik door de bezetters (Duitsers) gevangenhouden van verzetsstrijders.

Een ooggetuigenverslag van OORT VAN VERSCHIKKING

Verhalen over Crackstate

Het Gerechtsgebouw Crackstate in Heerenveen (tegenwoordig gemeentehuis) wordt tijdens de oorlog als gevangenis gebruikt. In de eerste oorlogsjaren werkt er Nederlands personeel en is er nog enige mate van contact mogelijk vanuit de gevangenis met de buitenwereld. Op 3 september 1944 pleegt de Friese illegaliteit een gewaagde overval op de gevangenis. De overval werd opgezet op twee van de Friese ondergrondse te bevrijden, namelijk Barteld Cloo uit Oranjewoud en Andreas Antolius Heins uit Heerenveen. De mannen moesten vrijkomen omdat ze te veel wisten over de Friese verzetsgroepen. Bij hun doorslaan zouden te veel namen en adressen bij de Duitsers bekend worden. De plannen voor de bevrijdingsactie werd gemaakt in Café Dijkstra, het tegenwoordige Koningshof in Oranjewoud. Dit café was tevens het vertrekpunt voor de actie. Over de precieze actie is weinig bekend, maar zes verzetsmensen wisten binnen te dringen in het cellencomplex en de bewakers ontwapend. De overval was een succes en beide mannen werden bevrijd. In oktober 1944 neemt de groep SD Kommando

Kronberger zijn intrek in Crackstate en wordt het Nederlands personeel ontslagen. De SD'ers zijn afkomstig uit België na Duitse verliezen in het zuiden voor het front uit naar het Noorden getrokken. Vanaf dit moment zullen ze een schrikbewind in Friesland voeren. De groep staat onder leiding van SS-Hauptsturmführer Kronberger. Het is een gemêleerde groep die bestaat uit Duitsers, Belgen, Tsjechoslowaken, Polen e.a. De terreur van de SD'ers was zo groot dat de Friese illegaliteit opnieuw een overval op de gevangenis overwoog. Er werd uiteindelijk vanaf gezien omdat de risico's te groot waren. Meer dan zestig Nederlanders overleefden hun gevangenschap in Crackstate niet. Sommigen bezweken aan de martelingen, anderen werden gefusilleerd, vaak als represaillemaatregel voor acties van het verzet en anderen werden op transport gezet naar concentratiekampen waar zij omkwamen. Op 20 november 1944 werd de spoorlijn ter hoogte van Stobbegat, het tegenwoordige Vegelinsoord door sabotage onderbroken. Als vergelding werden twee Rotterdamse NS medewerkers die na de spoorwegstaking werden opgepakt door de SD'ers meegenomen vanuit Crackstate naar de plaats van de sabotage en ter plekke doodgeschoten. Deze mannen waren Sjoerd Stoker en Rene Jacop Adriaan Bol. Toen de Canadezen in April 1945 oprukten vluchtten de SD'ers opnieuw. De zestig aanwezige gevangenen werden op 14 April 1945 bevrijd door twee mannen, G. de Wolf en H. Kooij. De Canadezen wisten een dag later bij hun opmars vanuit Steenwijk Heerenveen te bereiken. Kronberger werd na de oorlog tot 14 jaar cel veroordeeld voor zijn wandaden. Bron: secondworldwar.nl

Monument Crackstate

Het monument voor de Crackstate gevangenen is opgericht ter nagedachtenis aan de slachtoffers die tijdens de Tweede Wereldoorlog door de bezetter zijn omgebracht in de Heerenveense gevangenis.

Crackstate was tijdens de bezettingsjaren een zeer beruchte plek, waar gevangenen (veelal verzetslieden) door de Sicherheitsdienst werden gemarteld en gedood. Op de oorspronkelijke plek van de gevangenis is een authentiek brokstuk van een van de muren van het voormalige gevangenisgebouw geplaatst. Het stuk steen

heeft vanaf 1972 deel uitgemaakt van de eco-kathedraal van Louis le Roy in Mildam. Ter gelegenheid van de onthulling van dit monument heeft de gemeente Heerenveen een boek uitgegeven met daarin de verhalen van vier ooggetuigen. Halbe van der Goot, Bonnie Biersma, Jan Tuut en oud-bakker Gerlof de Wolf hebben in en rond de Heerenveense bajes het nodige meegemaakt. Op 14 april 1945 opende De Wolf samen met Hendrik Kooy met gevaar voor eigen leven de deuren voor de Crackstate-gevangenen. Hun verhalen geven een indringend beeld van het leven in deze "hel van het Noorden" en van de heldhaftige bevrijding van de gevangenen op 14 april 1945. De ooggetuigenverslagen worden voorafgegaan door een korte historische inleiding. Ad Geerdink, oud-directeur Museum Willem van Haren. Het was een van de meest gevreesde gevangenis van ons land. Honderden mannen en vrouwen uit Friesland, Drenthe en de Kop van Overijssel werden er door toedoen van dit niets ontziende commando opgesloten, verhoord en gemarteld.

Martelmethoden in Crackstate

Het Einsatzkommando Heerenveen, geleid door de Oostenrijker SS Hauptsturmführer E. K. Kronberger en ter plaatse gevestigd in huize 'Crackstate', was, aldus P. Wybenga in het derde deel van zijn Bezettingstijd in Friesland, 'een vreemdsoortig allegaartje: Duitsers, Oostenrijkers, Tsjechoslowaken, Fransen, Belgen, Hongaren, een Pool en een Oekraïner. Half januari kwamen er nog twee Nederlanders bij.' Hoeveel slachtoffers dit Binsatzkommando in totaal heeft gemaakt, is na de bevrijding niet vastgesteld. Gevangenis Crackstate waar soms wel twee- tot driehonderd gevangenen tegelijk in ijskoude, propvolle cellen waren opgesloten; zij sliepen erop vies, van luizen wemelend stro dat op de betonnen vloer lag. 'Crackstate! Voor allen die iets wisten van wat daar omging, was', schrijft Wybenga in het derde deel van zijn Bezettingstijd in Friesland, 'de naam een nachtmerrie. Wie denkt dat de SD door scherpzinnigheid meer

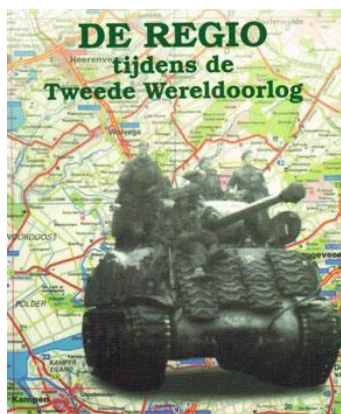

verzetsdaden op het spoor kwam, vergist zich. Het domme schorremorrie dat op de gevangenen werd losgelaten, was met de methodiek nog maar tot de primitiefste middeleeuwen gevorderd. Omdat de pijnbank ontbrak (wel werden vingers tussen schroefplaatjes geklemd), probeerden ze met dommekrachtgeweld hun slachtoffers tot bekentenissen te dwingen. Het begon meestal met het ophitsen van een Duitse herdershond die de weerlozen gevoelig knauwde. Schoppen, slaan en beuken hoorde bij de arrestaties. Het ergste kwam echter in de verhoorcel. Hier leefden de beulen hun sadisme ten volle uit. Wie niet meteen bekende wat de beulen wilden horen, werd verschrikkelijk afgetuigd. Een zeer geliefde methode was de gevangene achterstevoren schrijlings op een stoel te zetten en zijn hoofd voorover door de stoeleuning te wringen. Het hoofd werd dan door een der sadisten tussen zijn benen geklemd. Vervolgens werden de broek en de onderbroek naar beneden gescheurd. Dan kwam de man met de karwats aan de beurt. Hij sloeg waar hij raken kon: van de rug af tot de knieholte toe. Velen kregen 40 tot 80 slagen, sommigen nog meer, waardoor plankharde bloeduitstortingen ontstonden en verschijnselen van nierversgiftiging optraden. Vielen ze met stoel en alom, dan werden ze getrapt en geschopt waar men ze raken kon, met een zekere voorliefde voor de zijden en de weke onderbuik. Hun hoofden werden bewerkt met hand, vuist en stok of met het harde uiteinde van de karwats. Dikwijls konden de mishandelden hun ontlasting niet ophouden, later in de cel ook niet. Dan moest zo'n 'Schrnutz.finke' de ontlasting met de handen opvegen en soms werden die hem dan in het gezicht geduwd. De beulen wisselden elkaar af in het slaan: het was zo vermoeiend. Tot slot van het verhoor het slachtoffer met zijn opengesprongen achterwerk tegen de warme kachel duwen, was een bijzonder genot." In Crackstate is één gevangene overleden als gevolg van de ondergane mishandelingen en één heeft er zelfmoord gepleegd. P. Wybenga: Bezettingstijd in Friesland, dl. III, p. 196-97. 2 J. Poortma De jaren 1940-1945, p. 152.

De regio tijdens de Tweede Wereldoorlog

Het trieste verslag van een wachtmeester van politie, die de grillen van de S.D. en Crackstate moest ondergaan. Verder de inhoud van een klein boekje van wachtmeester Wijnalda. Na zijn arrestatie keerde hij nimmer terug. Het boekje is een uniek document, dat in Crackstate geschreven moet zijn. 16 december 1944 s morgens om 7.15 uur uit bed gelicht. Huiszoeking, ongeveer acht man, waarvan twee in burger. Moest daarna de woning aanwijzen van Vinke. Aldaar is toen huiszoeking gedaan door de twee in burger geklede personen. Ook hier werd evenwel niets gevonden. Vinke was niet thuis. Volgens zijn vrouw was hij op dienst. (Dit was des morgens omstreeks 8.00 uur en volgens het dienstboek moest Vinke om 7.30 uur in velddienst). Ik moest daarna met de twee burgers naar Heerenveen. Lees het verslag hieronder in pdf-bestand.

DE REGIO

In 1995 verscheen van dit boek de eerste druk onder twee verschillende titels: Vijf jaar no vijftig jaar. Kroniek van de Tweede Wereldoorlog in de Stellingwerven en omgeving (uitgave Uitgeverij Van Nieuwenhoven b.v. Oosterwolde) en DE REGIO tijdens de Tweede Wereldoorlog (uitgave Meester Drukkers Wolvega). Deze nieuwe druk verschijnt in 2003 in een oplage van 500 exemplaren bij de Stichting Stellingwarver Schrijversronte Berkoop /Oldeberkoop.

De-regio-tijdens-de-Tweede-Wereldoorlog-
Adobe Acrobat document 15.0 MB

Opdat wij nooit vergeten

Mijn reis naar en verblijf in de gevangenis 'Crackstate' te Heerenveen: 65 dagen in Duitse gevangenschap. Er stonden een bureau met stoelen voor de Duitsers, een martelstoel waarop gloeiende kolen konden worden gelegd. De gesel hing als stille getuige aan de wand: een stok met vele leren riemen - bloedspatten aan de muur. Er stond verder een grote hoge ijzeren kachel, met aan de buitenkant resten van kleding en mensenvel. Als de kachel roodgloeiend was, werden mensen er tegenaan gedrukt...

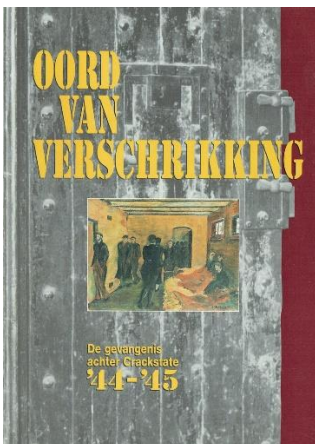

Het verzet in Wolvega en omgeving 1940-1945. Wolvega, april 1994. Een uitgave van de gemeente Weststellingwerf in samenwerking met de Stichting Stellingwarver Schrieversronte. De Wolf en zijn knecht allemaal bevrijd. De Wolf heeft daarover een brochure geschreven onder de titel "Bevrijding Crackstate Zaterdag 14 april 1945" Stellingia is de webstee van et Kenniscentrum van de Stichting Stellingwarver Schrieversronte in Berkoop. Dat Kenniscentrum is ét centrum in Stellingwarf daor arg veul an (historische) onderwarpen beweerd wodden. Iederiene kan, nao ofspraake, een bezuuk brengen an dat centrum. Bron: www.stellingia.nl

Opdat-wij-nooit-vergeten.pdf
Adobe Acrobat document 18.6 MB

Crackstate

De gevangenis achter Crackstate 1944 - 1945. Samenstelling en redactie: drs. A. T. Geerdink Uitgegeven ter gelegenheid van de onthulling van het gedenkteken ter herinnering aan de slachtoffers van de voormalige gevangenis achter Crackstate. 15 april 1995.

De wûnen binne hiele, de groeden bliuwe

We dachten dat het zo'n vaart niet zou lopen, toen over onze grens het fascisme aan de macht kwam. En toen elders in Europa de laarzen opmarcheerden, dachten we dat die ons land wel voorbij zouden gaan. Zolang kan dat niet duren meenden we, toen ons land werd bezet. En na de oorlog dachten we dat we waren bevrijd van de terreur. Maar het verleden liet ons niet los. Het onrecht en de intolerantie lijn schrijnend van deze tijd. Wij hadden zoveel hoop dat men eens zou leren van al dat geweld. Zij die in de Tweede Wereldoorlog de misdaad onderkenden; ertegen in verzet kwamen, betaalden vaak de hoogste prijs: hun leven. In Heerenveen speelde daarbij de voormalige gevangenis achter Crackstate een gruwelijke rol. Honderden mensen werden daar door de Duitsers opgebracht en ingesloten. Het was een van de meest gevreesde gevangennissen van ons land. Meer dan 60 goede vaderlanders zouden hun gevangenneming niet overleven. Zij stierven als gevolg van martelingen, werden gefusilleerd of kwamen aan hun eind door ontbering in Duitse concentratiekampen. Hen willen wij blijvend herdenken. drs. P.M.M. de Jonge, burgemeester van Heerenveen.

Inleiding

In de laatste maanden van de Tweede Wereldoorlog oefende de Duitse Sicherheitsdienst een ware terreur uit in Noord-Nederland. Het Burmaniahuis in Leeuwarden en het Scholtenshuis in Groningen zijn namen die voor altijd verbonden zijn met deze terreur. Ook de gevangenis van Heerenveen die ooit achter Crackstate stond, hoort in deze lugubere rij thuis. Van oktober 1944 tot april 1945 was het Huis van Bewaring de uitvalsbasis van het SD Kommando Kronberger. Honderden mannen en vrouwen uit Friesland, Drenthe en de Kop van Overijssel werden er door toedoen van dit niets ontziende commando opgesloten, verhoord en niet zelden gemarteld. Tientallen overleefden hun verblijf in Crackstate niet. In dit boekje komen vier ooggetuigen aan het woord die aan den lijve hebben ondervonden wat het betekende om "achter Crackstate te

zitten". Hun verhalen geven een indringend beeld van het leven in deze "hel van het Noorden" en van de heldhaftige bevrijding van de gevangenen op 14 april 1945. De ooggetuigenverslagen worden voorafgegaan door een korte historische inleiding. Ad Geerdink, oud-directeur Museum Willem van Haren

J. Hachmer. "Cel in Crackstate", olieverf op board.1946

Colofon

- Schilderij: J. Hachmer. "Cel in Crackstate", olieverf op board.1946
- Uitgave van boekje "Oord van verschikking" is mogelijk gemaakt door: Rotary Club Oranjewoud-Heerenveen
- Uitgave boekje: gemeente Heerenveen
- Productie: bureau Voorlichting en PR
- Redactie: Museum Willem van Haren
- Druk: Gerben Brouwer, drukkers/ontwerpers
- Toestemming Publicatie: 21-10-2014
- Teksten en afbeeldingen boekje "OORD VAN VERSCHIKKING"
- Jessica Derks-Dekker Communicatiemedewerker
- Gemeente Heerenveen
- Heerenveen Museum, Linda Trip (Directie)
- Hijklje Bakker (Marketing en PR)
- Website: Heerenveen Museum & Werkgroep Oud-Heerenveen

Crackstate Gevangenis

Hoeveel gevangenen er door toedoen van het Kommando Kronberger in de Crackstate gevangenis terecht zijn gekomen is niet meer te achterhalen. Volgens Wijbenga werden er op het hoogtepunt van de arrestaties in februari/maart 1944 tussen de twee-en driehonderd mannen en vrouwen vastgehouden. (9. Wijbenga. P. Bezettingstijd Friesland, deel III, blz. 215)

De gevangenen

Dit waren niet alleen mensen uit het verzet, maar ook opgepakte onderduikers, veelal joden, spoorwegstakers en jongens die de Arbeitseinsatz hadden proberen te ontlopen. De omstandigheden in de gevangenis waren bedroevend slecht. De gevangenen verbleven met te veel in te kleine cellen. Soms bood een vijf persoonscel plaats aan 33 gedetineerden. Geslapen werd er op de betonnen vloer, of op wat stro. De gelukkigen deelden een houten brits. De hygiëne liet veel te wensen over. De gevangenen konden zich niet fatsoenlijk wassen en werden slechts bij hoge uitzondering gelucht. De luizen, die knisperden tussen het stro, vormden een ware plaag. Het eten kregen de gevangenen van de gaarkeuken in Heerenveen. Dit karige rantsoen werd aangevuld door familie die eens per week pakketjes voor de gevangenen mocht brengen. Via deze pakketjes werd veelvuldig informatie over de buitenwereld binnengesmokkeld. In de gevangenis heerste een voortdurende staat van terreur. De gevangenen werden om het minste of geringste mishandeld. Van de verschillende bewakers, maakte de Belg Emil Steylaerts zich hier het meest schuldig aan. Hij werd 'de beul' of 'de bokser' genoemd. (10. In de verhalen over mishandeling van de gevangenen duikt de naam van Emil Steylaerts steeds op. Hij behoorde tot een groepje van zo'n tien Belgische SS'ers die deel uitmaakten van het Kommando Kronberger. Zij waren leden van de Belgische fascistische partij Rex van Léon Degrelle en werden daarom als rexisten aangeduid. Steylaerts stond bekend als een treiteraer die de gevangenen regelmatig mishandelde met een sleutelbos of een dik stuk touw.) Intimidatie door geweld was aan de orde van de dag. Soms ging deze intimidatie erg ver. Grote indruk op de gevangenen maakte de executie van de aan difterie lijdende politiemann J.B. Wibiër. In de nacht van 12 op 13 januari 1945 werd hij op de binnenplaats van de gevangenis doodgeschoten. (11. J.B. Wibiër was een ondergedoken politiemann, die zijn opleiding in Schalkhaar had genoten. Hij werd op 16 december 1944 samen met zijn collega Roelof Veen in Noordwolde gearresteerd op verdenking van moord op de landbouwer Meindert Land. Na hun arrestatie noemden zij namen van personen die actief waren in het verzet in Noordwolde, waarna een ware arrestatiegolf volgde. Wibiër, die aan difterie leed, was de SD na zijn bekentenissen kennelijk niet meer tot nut. In de nacht van 13 januari 1945 werd hij op de binnenplaats van de Crackstate gevangenis doodgeschoten.) Door al dit geweld stonden de gevangenen onder een voortdurende psychische druk. De angst voor wat hen nog te wachten stond en het gekerm en geschreeuw van mishandelde medegevangenen werd sommigen te veel. De arts Thomas Hendrik Verdenius uit Noordwolde pleegde zelfmoord, door met zijn brillenglas zijn slagader door te snijden. Verschillende anderen deden pogingen daartoe. Om elkaar te steunen werd er gebeden en zong men gezamenlijk vaderlandse en christelijke liederen. Een treffend beeld van het dagelijks leven in de gevangenis geeft de koerierster Bonnie Biersma in haar verhaal over het verblijf in Crackstate. (Ooggetuigenverslag 2)

Links: De Sloop van de gevangenis in 1973.

Rechts: In de jaren dertig was in het gevangenisgebouw een meubelmakerij gehuisvest.

Ontsnappen uit deze hel was niet mogelijk, daartoe werd de gevangenis te zwaar bewaakt. Het verzet heeft een kraak weloverwogen, maar de risico's werden te groot geacht. Slechts éénmaal slaagde men erin om twee gevangenen uit Crackstate te bevrijden. Dat was in september 1944, vlak voor de overname van de gevangenis door de SD. (12. Begin september 1944 werden Barteld Doo en André Heins in Heerenveen gearresteerd. Zij hadden distributiebescheiden naar de LO doorgespeeld. De KP van Sneek besloot de gevangenen te bevrijden voordat zij naar Leeuwarden zouden worden gebracht. De geslaagde actie staat beschreven in het boek 'Vlucht en Verzet' van Piet Stavast.) Wat na al die jaren nog steeds verbazing wekt, is dat het Kommando Kronberger tot op het allerlaatst door is gegaan met het martelen en moorden. Als vergelding voor de moord op twee leden van de Duitse Wasserschutzpolizei uit Lemmer werden op 17 maart 1945 tien gevangenen uit Crackstate te Doniaga gefusilleerd. (13. De namen van deze gevangenen waren Roelof Knol (22) uit Meppel. Wiepke Hof (28) uit Echtenerbrug. Yde Yntema (43) uit Hemelum. Siebe de Ruiter (63) uit Oudehaske, zijn zoon Dirk de Ruiter (23) uit Oudehaske, Albert Koopman (21) uit Echten, Jan Hornstra (44) uit Wijkel. Hotse Brouwer (31) uit Haskerhorne. Thomas Kuurstra (21) uit Harlingen en Jelle Boersma (34) uit Katlijk.) En terwijl de Canadese tanks Mildam al hadden bereikt schoot de SD in de nacht van 12 op 13 april de verzetsmensen Bouwe van Ens en Sybren Sytsma in koelen bloede dood bij Luinjeberd, na hen eerst beestachtig te hebben gemarteld. (14. De melkrijder Bouwe van Ens was de spil van het verzet rond Nieuwehorne. Hij hielp niet alleen vele onderduikers aan een veilig adres, maar was ook betrokken bij de distributie van gedropte wapens. Hij werd gewaarschuwd voor een op handen zijnde arrestatie, maar weigerde onder te duiken. De SD arresteerde hem op 25 januari 1945. Sybren Sytsma uit Hemelum was tijdens de oorlog actief in het onderduikerswerk en was lid van de NBS. Hij werd op 8 maart 1945 in Echtenerbrug opgepakt.) Waarschijnlijk wilden de beulen op deze wijze de sporen van hun misdaden uitwissen. Op het laatst waren zij alleen nog bezig hun terugtocht af te dekken. In dit licht moet ook de vlotte vrijlating van de districtscommandant van de Binnenlandse Strijdkrachten Atse Bergsma gezien worden. Hij viel de SD op 11 april 1945 bij toeval in handen. Maar werd na een belofte zich met zijn districtsoperatieleider Dirk de Bruin te zullen melden, vrijgelaten. Het spreekt vanzelf dat Bergsma zich niet aan deze afspraak hield. Ook de SD'ers wisten dat waarschijnlijk. Maar wilden zich de wraak van de NBS'ers niet op de hals halen. Naarmate de bevrijding dichterbij kwam steeg de spanning in de gevangenis. Wat zouden de SD'ers doen? Zij hadden veelvuldig bedreigd het gebouw in de lucht te laten vliegen en het tot de laatste man te verdedigen. Deze dreigementen maakten zij gelukkig niet waar. Op zaterdagmiddag 14 april 1945 kozen zij eieren voor hun geld en vertrokken, zo'n 50 manlijke gevangenen achterlatend. De vrouwen waren 's morgens al vrijgelaten. Gerlof de Wolf, een bakker die in de Begoniastraat schuin tegenover Crackstate woonde, had de SD'ers zien vertrekken. Samen met zijn 16-jarige knecht Hendrik Kooy drong hij de verlaten gevangenis binnen en bevrijdde de gevangenen. Een zuiver staaltje van heldenmoed, waarvoor De Wolf en Kooy na de bevrijding uitgebreid zijn gehuldigd. In het derde ooggetuigenverslag verhaalt de verzetsman Jan Tuut over de bevrijding van Crackstate, die hij als gevangene meemaakte. Het vierde en laatste verslag is dat van bakker De Wolf zelf. Na de bevrijding wisselden de rollen in de Crackstate-gevangenis. De cellen werden gevuld met opgepakte NSB'ers en anderen die met de Duitsers hadden geheuld. Ook enkele van de SD-beulen werden na hun arrestatie naar Heerenveen overgebracht. In dezelfde gevangenis waar zij zo beestachtig hadden huisgehouden, moesten zij nu hun proces afwachten (15. Na de oorlog veroordeelde de Bijzondere Strafkamer van de Leeuwarder Rechtbank verschillende leden van het Kommando Kronberger voor de door hun begane misdaden. Erich Kronberger kreeg 14 jaar gevangenisstraf. De directeur van de gevangenis Walter Czunszeleith hoorde tien jaar tegen zich eisen.) Het Huis van Bewaring bleef nog tot 1949 in functie. Daarna deed het dienst als politiebureau en als garage van de brandweer en de gemeentereiniging. In 1973 moest het plaats maken voor een nieuwe gemeentesecretarie. Vlak bij de plek waar de gevangenis ooit stond is op 15 april 1995 een monument onthuld. Ter nagedachtenis aan al degenen die er voor de vrijheid hebben geleden, maar tevens als waarschuwing...

Afbeelding links: Emu Steijlaerts.
Belgische SS'er, één der wreedste bewakers.

Afbeelding rechts: De strafcel

Kommando Kronberger

SD-commando van Heerenveen

Boven: De kopstukken SD-commando van Heerenveen.

V,l,n,r. Hauptsturmführer Rosenthal, Sturmsturmführer Warning. Sturmsturmführer Dolzansh. Hauptsturmsturmführer Kronberger, Sturmsturmführer Nauhein, Sturmsturmführer Hanot.

Linksonder:

Erich Karl Kronberger, de commandant van het SD-commando Heerenveen na zijn arrestatie in 1945.

Rechtsonder:

Walter Czunczeleith, de directeur van de gevangenis na zijn arrestatie in 1945.

Meteen nadat de geallieerde opmars in september 1944 bij Arnhem was gestuit, streken op diverse plaatsen in Noord-en Oost-Nederland speciale einzats Kommandos van de Duitse Sicherheitspolizei (Sipo) en Sicherheitsdienst (SD) neer.

(1. In Friesland vestigden zich behalve in Heerenveen ook SD-commando's in Leeuwarden en Sneek.) Hun voornaamste opdracht was de door de Duitsers aan te leggen IJssellinie te beschermen tegen sabotage en spionage. Op 14 oktober 1944 arriveerde in Heerenveen het 'Z.B.V. (Zur Besonderen Verwendung) Kommando 14 der Sipo und SD'. Commandant van deze politie-eenheid was de SS-Hauptsturmführer Erich Karl Kronberger.

(2. Erich Karl Kronberger werd op 31 augustus 1910 in Wenen geboren. Hij was goudsmid van beroep. Hij trad toe tot de SS en werd bij de SD in Wenen geplaatst. Via Parijs, Lille, Rotterdam en Almelo kwam hij uiteindelijk in Heerenveen terecht.) Hij voerde het bevel over zo'n veertig man, deels SS'ers, afkomstig uit alle hoeken en gaten van het afbrokkelende Derde Rijk.

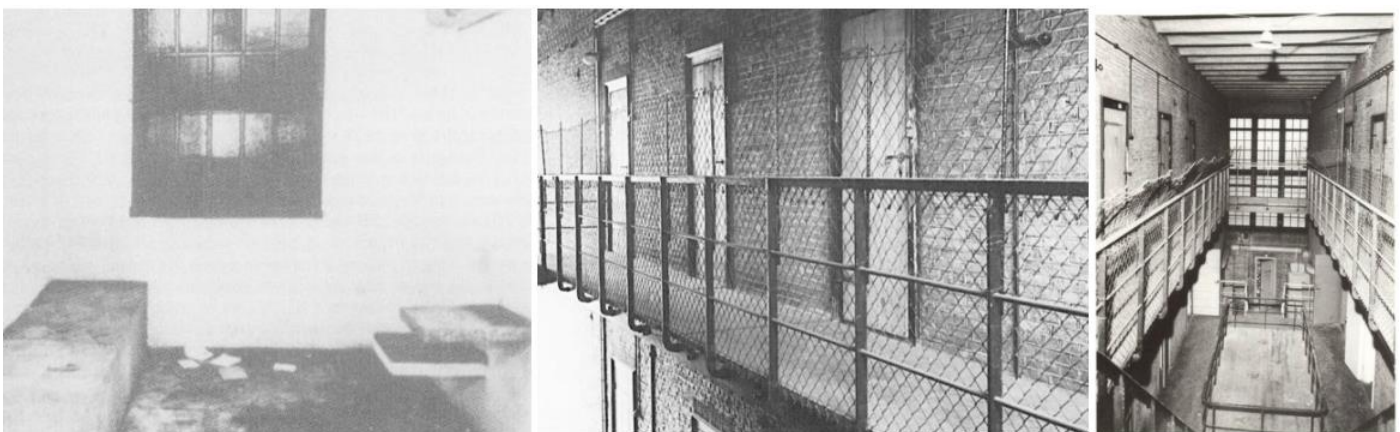
(3. Behalve uit Duitsers en Oostenrijkers, bestond het Kommando Kronberger uit Tsjechen, Hongaren, Roemenen, Belgen, enkele Franse secretaresses, een Pool en een Oekraïner. In januari 1945 werden daar nog twee Nederlandse rechercheurs aan toegevoegd, Jannes Jouke Post en Petrus Wamelink.) Het commando kon zichzelf volledig bedruipen. Het beschikte over eigen voertuigen, chauffeurs, administratief-, huishoudelijk-en bewakingspersoneel. Kronberger nam zijn intrek in het gebouw van De Zevenwouden in de Van Maasdijkstraat. Een voormalig garagebedrijf aan de huidige burgemeester Falkenaweg werd als wachtlokaal ingericht. Een kleine eenheid vestigde zich in Steenwijk. De keuze voor Heerenveen als vestigingsplaats werd mede ingegeven door de aanwezigheid van een relatief grote gevangenis.

(4. De gevangenis achter Crackstate werd in 1890 als Huis van Bewaring en Gewone Strafgedangenis gebouwd. Het bestond uit een directeurswoning en een hoofdgebouw met drie verdiepingen waarin ongeveer 25 cellen waren ondergebracht. De gevangenis deed dienst tot 1923, toen hij samen met de Arrondissementsrechtbank in Heerenveen werd opgeheven. Plannen om de gevangenis tot marechausseekazerne te verbouwen werden nooit uitgevoerd. In de jaren dertig fungeerde het gebouw als pakhuis en als oefenruimte voor de plaatselijke fanfare. Tevens was er een meubelmakerij in gevestigd. Bij het uitbreken van de oorlog was het gebouw

opnieuw als gevangenis in gebruik. In de eerste oorlogsjaren verbleven er hoofdzakelijk overtreders van de distributiewet en Joodse mensen. In 1943 werden er voor het eerst ook verzetsmensen op last van de SD vastgezet. Het Kommando Kronberger nam de gevangenis in oktober 1944 over en zette al het Nederlandse bewakingspersoneel op straat.) Dit Huis van Bewaring, dat schuin achter het 17de Eeuwes Crackstate stond, werd meteen na aankomst door de SD'ers geannexeerd! en voor de rest van de oorlog als uitvalsbasis gebruikt. Vanaf de eerste dag maakte het Kommando Kronberger jacht op iedereen die in zijn ogen het Duitse gezag ondermijnde. Daarbij gingen de SD'ers niets ontziend te werk. Een voorbeeld van hun genadeloze optreden is de moord op twee opgepakte spoorwegstakers op 20 november 1944. Als represaille voor een onbeduidende vernieling aan de spoorlijn naar Leeuwarden werden zij op de plek van de sabotage geëxecuteerd.

(5. Door verraad werden de spoorwegstakers Sjoerd Stoker (24) uit Wijhe en René J.A. Bol (23) uit Rotterdam bij veehouder Reits Hoekstra uit Katlijk gevangengenomen en op 20 november 1944 geëxecuteerd.) Met deze en andere moorden gaf Kronberger een duidelijke boodschap af. Met zijn commando viel niet te spotten. (6. Binnen een week na aankomst gaf het Kommando Kronberger zijn visitekaartje af met de moord op Johan Temme (24) uit Amsterdam en Oebele Klazinga (23) uit Drachten. Zij verbleven op doorreis in Heerenveen en werden zonder duidelijke aanleiding in koelen bloede op de Dracht doodgeschoten, nadat zij kort daarvoor door de SD'ers Zigrad en Verbrugge waren aangehouden.) De boodschap was vooral bedoeld voor de mannen en vrouwen van het georganiseerde verzet. Op deze 'terroristen', zoals ze door de SD werden betiteld, had het commando het in het bijzonder voorzien. Verdachten van verzetsactiviteiten werden zonder pardon opgepakt en vaak wekenlang onder erbarmelijke omstandigheden in de Crackstategevangenis opgesloten. Daar werden ze aan verschrikkelijke verhoren onderworpen, waarbij de SD niet terugschrok voor lichamelijk geweld. Om bekentenissen af te dwingen werd er veelvuldig gemarteld. Een enkele maal gingen de SD'ers beulen zo ver dat de gevangene aan zijn verwondingen overleed. (7. Op 3 januari 1945 werd Luitjen Mulder uit Echtenerbrug door de SD gearresteerd. Hij was lid van de K.P. en had onder andere deelgenomen aan de kraak van een distributiekantoor in Kuinre en aan de liquidatie van de leider van dit kantoor. Vijf dagen na zijn arrestatie overleed hij aan de gevolgen van afschuwelijke martelingen. Zijn lijk werd verzwaard in het water gegooid en pas na de bevrijding gevonden.) De verhoorkamer, tevens het bureau van gevangenisdirecteur Walter Czunezeleith lag midden tussen de andere cellen. De medegevangenen konden dus voortdurend het geschreeuw en gegil van de slachtoffers horen. Het relaas van Halbe van der Goot over het trieste lot van de verzetsman Bouwe van Ens uit Nieuwehorne geeft een indringend beeld van deze afschuwelijke martelpraktijken. Alleen de hele sterken doorstonden de martelingen zonder te praten. De meeste gevangenen sloegen in dit afschuwelijke pokerspel vroeg of laat door en vertelden hun beulen vaak stukje bij beetje wat ze wilden weten.

Ooggetuigenverslagen:

Het interieur van de Crackstate-gevangenis

Op deze wijze kwam een sneeuwbal aan het rollen, die ertoe leidde dat tussen oktober 1944 en april 1945 honderden verzetsmensen uit Friesland, Drenthe en de Kop van Overijssel werden opgepakt. Vooral de illegaliteit in de omgeving van Noordwolde, Wolvega en Echtenerbrug werd zwaar getroffen. Maar ook het verzet in de gemeente Heerenveen kreeg het zwaar te verduren.

(8. Eind januari 1945 werd een aantal boeren uit de omgeving van Katlijk en Mildam opgepakt wegens het verbergen van wapens die op het afwerpsterrein in het Katlijker Schar terecht waren gekomen. Ook Bouwe van Ens, de spil van het verzet in de omgeving van Nieuwehorne werd in verband met deze zaak opgepakt. Evenals Van Ens beleefde ook de landbouwer Jelle Boersma uit Katlijk de bevrijding niet. Hij werd op 17 maart in Doniaga gefusilleerd.) Van al deze gevangenen vonden enkele tientallen de dood. Ze werden geëxecuteerd, pleegden zelfmoord of stierven in concentratiekampen.

Halbe van der Goot

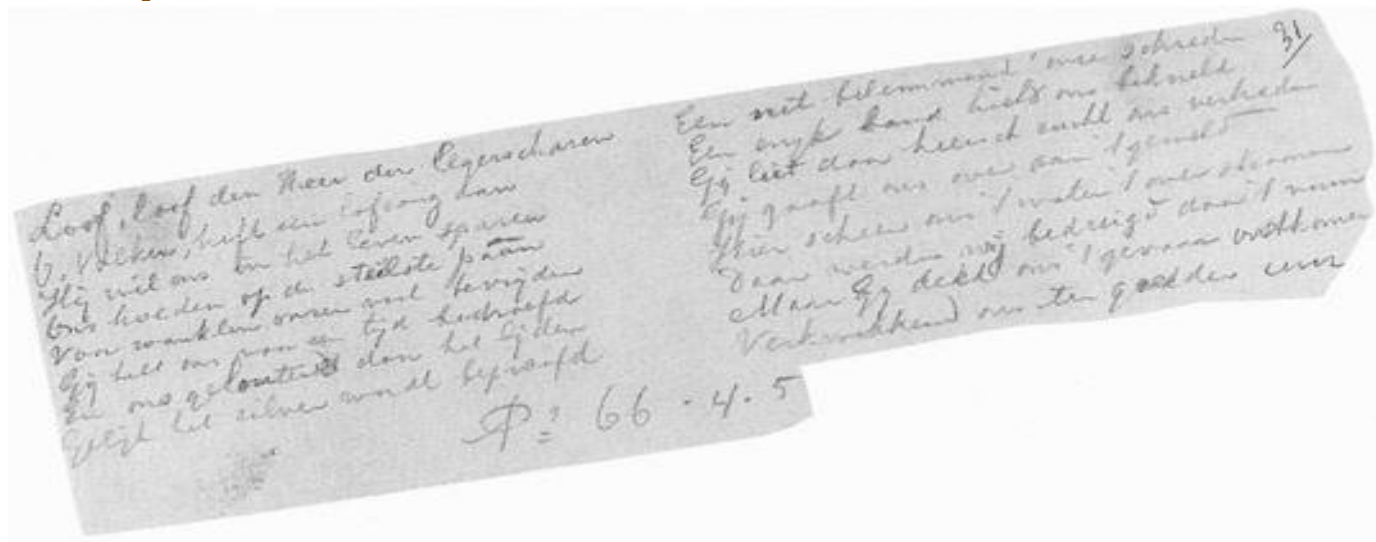
De lijdensweg van Bouwe van Ens. Halbe van der Goot uit Oudemirdum was gedurende de oorlog actief in het verzet. Hij werd in februari 1945 door de SD gearresteerd op verdenking van medewerking aan de distributie van gedropte wapens en twee maand in Crackstate opgesloten. Daar maakte hij veel indruk op zijn medegevangenen door zijn voorbeeldige optreden. Direct na de bevrijding legde hij voor de Gemeentepolitie van Heerenveen een verklaring af over de mishandeling van de verzetsman Bouwe van Ens uit Nieuwehorne, die op 13 april 1945 door de SD werd doodgeschoten. "Ik heb als politieke gevangene gezeten in de gevangenis van Crackstate te Heerenveen. Ik was door den SD te Heerenveen gearresteerd en hiernaar overgebracht. Bij het wassen in deze gevangenis zag ik op zekeren keer de mij bekende Bouwe van Ens. Deze had toen enige ontvellingen onder het oog, terwijl zijn tanden hem los in den mond zaten en zijn lippen stuk waren. Ik heb in de cel naast de zijne gezeten. Op een vrijdagmorgen, juiste datum en tijdstip weet ik mij niet meer te herinneren, maar het was in 1945, werd Bouwe van Ens uit de cel gehaald. Wij namen aan dat dit voor verhoor was. Na eenige tijd hoorden wij vanuit de richting van de verhoorkamer een afschuwelijk geschreeuw en gejammer, een hevig lawaai en stommelen, het schreeuwen van mensen en ik kreeg het idee alsof er alles kort en klein werd geslagen. We hoorden doorlopend kreten van iemand die blijkbaar hevige pijn had. Het werd in de gevangenis stil en mijn medegevangenen en ik waren diep onder de indruk. Het werd daarna ook in de martelkamer stil. Vijf dagen later, het was naar ik meen op een dinsdagmorgen, werd Bouwe van Ens weer in de cel naast de onze gebracht. In de tussenmuur van de cel van Van Ens en die van ons was een gat ter grootte van ongeveer 15 à 20 centimeter in het vierkant. Ik vroeg toen: "Ben jij daar Van Ens?" Hij antwoordde mij daarop bevestigend. Ik vroeg hoe het met hem was. Hij zei: "Niet best" en huilde erg. Hij vertelde mij toen dat hij ergerlijk mishandeld was. Men had hem, volgens zijn verklaring, op dien vrijdag van alle kanten geschopt, geslagen, getracht te wurgen en allerlei meerdere pijnlijke handelingen verricht. Dit was gebeurd door meer dan één persoon. Volgens Van Ens ten minste vijf, waarvan Emil Steylaerts en Post (Jannes Jouke Post, een Nederlandse rechercheur red.) het leeuwendeel hadden gehad. Hij was bloedend verwond, vooral ook om zijn hoofd, dat opgezwollen was. Hij was groenblauw en volgens hem had men hem twee ribben stukgeslagen. Hij kreunde steeds van de pijn. Hij kon haast niet liggen en ook niet staan. Hij vertelde mij dat men hem vijf dagen geboeid, zonder eten en drinken in een andere cel had gehad, terwijl hij heftige pijnen had gehad van de geleden mishandelingen."

Bonnie Biersma

Mijn verblijf in Crackstate. Bonnie Biersma, schuilnamen 'Ria' en 'Jopje', was tijdens de oorlog actief als koerierster voor het verzet in Weststellingwerf Haar directe opdrachtgever was Chris van der Linde, schuilnaam 'Theo'. Op 9 februari 1945 werd zij bij een grote razzia in haar woonplaats Wolvega opgepakt en naar Crackstate overgebracht. Daar deelde zij een driepersoonscel met nog vijf andere vrouwen, ook meest koeriersters. In 1994 verscheen haar ooggetuigenverslag in het boek 'Opdat wij nooit vergeten...' over het verzet in Weststellingwerf onder de titel: 'Mijn reis naar en verblijf in de gevangenis 'Crackstate, te Heerenveen: 65 dagen in Duitse gevangenschap.'

De gevangenen putten kracht uit het zingen van psalmen, gezangen en liederen van Johannes de Heer. "Een dag in de week konden er pakjes bij de gevangenis worden afgegeven en de was worden geruild, maar ik hoorde wel dat niet iedereen z'n pakje bereikte: als strafmaatregel werd het sommige gevangenen geweigerd. Kreeg je een pakje dan ging je dat natuurlijk opdelen met de anderen en dan was het vaak weer te weinig. Mijn moeder bakte meestal 'drie in de pan' en pannenkoeken, heerlijk!! Er zat wel eens een smokkelbriefje tussen, dat ze het thuis goed maakten en dat moest je weer even verwerken: een briefje van m'n moeder... en dan kreeg je heimwee naar huis. Gelukkig duurde dat niet zo lang, want je had wel andere dingen om over te denken: hoe kom ik hieruit! Van de familie Pieter de Boer uit Oldeholtwolde kreeg ik elke week een pakje met roggebrood en spek besmeerd met dikke roomboter. Zalig! Janny de Boer, mijn vriendin, bracht het eenmaal in de week en wij keken daar echt naar uit want we hadden het zo nodig: het eten was uitgesproken slecht en vies en weinig tot te weinig. Benul van tijd had je niet, de dagen kraste je met een haarspeldje in de muur: vier streepjes naast elkaar en één er schuil) doorheen, dat waren vijf dagen. 'Turven' heet dat...turven...en zo heb ik het tot vijftenzestig dagen gebracht. De dagen verliepen als volgt: 's Morgens werd er omstreeks zeven uur gefloten. Dan moest je snel opstaan en hoorde je de Duitsers schreeuwen en mensen uitkafferen en zo nodig, als het niet vlug genoeg ging schoppen enzovoort. Sleutelbossen rammelden, laarzen stampten en de gevangenen gingen dan cel na cel naar de wascel. Veel boeren en onderduikers liepen op klompen, omdat ze soms zo onder de koeien waren weggehaald. In onze cel stond ook een paar klompen met dikke grijze sokken. Stille getuigen... Van een martelaar? Je werd nooit gewaar van wie ze geweest waren, maar ze spraken voor ons boekdelen... Als wij 's morgens aan de beurt waren voor onze wasbeurt beneden, werd de cel meestal opengedaan door een Belg. Hij heette Emil Steijlaerts, zoon uit een rijke Belgische fabrikantenfamilie. Eenmaal in de week moesten wij onze 'ton' van boven naar beneden dragen. Dat was geen eenvoudige opgave want die ton was zwaar, twee handvatten, een groot gat van boven, meestal erg vol en dun. U begrijpt het al: je moest samen een gelijke tred hebben en de trap was smal, dus te weinig ruimte om je voeten neer te zetten. Dan ging het wel eens mis en dat werkte dan weer op onze lachspieren, zodat we niet voor- of achteruit konden. Maar dat duurde nooit lang, want het paste niet in het straatje van de Duitsers en die schreeuwden dan

"Schnell! Schnell!" en "Ruhe!". Deze korte woorden klonken dikwijls door de gevangenis als mannen werden verhoord en gemarteld. Dan hoorden we hen schreeuwen van pijn...dat ging je door merg en been. Dat werkte zo beangstigend op de andere gevangenen die dat ook als hun voorland zagen of het reeds hadden beleefd. Dan brak er een massa-hysterie los van angst. Ze begonnen in hun cellen heen en weer te lopen, sloegen met vuisten en klompen op celdeuren. Dan zaten wij als bange vogeltjes naast elkaar op de rand van een krib met de vingers in de

Smokkelbriefjes oren, want het was niet om aan te horen. De angst die daaruit klonk... dat holle

geluid van ijzer en steen... die laarzen... die schreeuw van de Duitsers: "Ruhe!!, Ruhe!!" Weet u wat we daarna deden, als alles stil was? Wij begonnen te zingen: psalmen, gezangen, liederen van Johannes de Heer... Wij hoorden later van de corveeërs, via Ome Piet (Yspeert red.), of we

toch vooral veel wilden zingen voor de mannen, want ze putten er zoveel kracht uit: in stilte in een koude cel, met de angst wat gaan ze morgen met me doen...luisteren naar liederen die zovelen bekend in de oren klonken, wat hun houvast en vertrouwen gaf. En daarom zongen wij veel! Ook al werd ervan beneden geschreeuwd: "Ruhe". Wij zongen totdat het de Duitsers verveelde, en dan kwam er één de celdeur opendoen en zei: "Jullie moeten je mond houden anders worden er strafmaatregelen genomen." Dan zei ik gekscherend: "En sluit je ons dan op?" Hilariteit bij de

meisjes achter me. Dan ging hij weer weg tot de volgende keer. Wij zijn in al die tijd tweemaal gelucht. Dat was veel te weinig en moest eigenlijk elke dag. De luchtcellen lagen beneden aan de binnenplaats, smal beginnend en breed uitlopend, rondom een muur en hoog boven: tralies... Toen we gelucht werden stond de Belg Emil Steylaerts tegen de deurpost van de luchtcel te leunen. Plotseling stak hij zijn rechterbeen naar voren en hield mij zo tegen, greep me vast en wilde iets van mij: een zoen of iets dergelijks, maar daarvoor kreeg hij geen gelegenheid, want ik schopte hem impulsief zo hard voor z'n linkerscheenbeen dat we er beiden van schrokken. Hij liet me gaan alsof er niets was gebeurd, maar het zette me wel aan het denken. Mijn angst was altijd: als ze maar geen seksueel geweld tegen ons gaan gebruiken. Die mogelijkheid zat erin: ze waren jong en lang van huis. Maar ik moet hen tot hun eer nageven: ze hebben ons in die richting nooit lastiggevallen. Dat Emil Steylaerts zekere gevoelens voor mij had, liet hij op bepaalde momenten blijken... De laatste zondag voor de bevrijding kwam hij boven en stuurde alle vrouwen op de gang. Die mochten daar wat rondlopen, maar ik moest blijven. Vreemd, dacht ik. Wat zal er aan de hand zijn? Hij ging naast me op de krib zitten en vroeg: "Zou jij met mij willen onderduiken en weet je dan waar je met me heen zou gaan?" Ik dacht pas op! Misschien een strik-. vraag. Ik zei "Voor ons staan alle deuren open, dat kunnen jullie niet Zeggen. Waar we heen zouden gaan, dat blijft een verrassing. Ik kan je dit wel zeggen: We zitten met zo'n tachtig mensen gevangen in Crackstate. Als jij nog een goede daad wilt doen tegenover al het verkeerde dat je hebt gedaan, laat dan alle gevangenen vrij. Die vinden hun weg wel en ik duik onder met jou. Dus allemaal vrij of geen vrij. Denk daar maar eens over na". Een paar dagen voor onze bevrijding kwam hij me boven in de cel zeggen: "Ik zie geen kans om jouw plan te verwezenlijken. Er is te veel bewaking rondom en in de gevangenis". Ik zei: "Schiet die lui maar overhoop, neem hun wapens af en geef die aan de gevangenen, die bevrijden elkaar we)". Hij keek me aan alsof hij wou zeggen: was het maar zo simpel... Mijn plan was van de baan en dat was misschien ook maar goed, want dan waren er waarschijnlijk nog heel wat slachtoffers gevallen... De laatste middag (13 april red.) hoorden wij beneden in de gevangenis ontzettend veel lawaai door het verschuiven van zware materialen. Dat duurde vrij lang en er werd veel heen en weer gelopen. Op de normale tijd werd ons avondeten gebracht: een blikje vieze koffie-surrogaat en twee boterhammen. Ik vroeg zo langs m'n neus weg aan Emil Steylaerts die het eten bracht: "Wat was dat toch voor lawaai vanmiddag" ... Toen zei hij: "Alle munitie is in de voorhal gesleept. We verdedigen ons tot het laatst en als het niet meer gaat, is de laatste oplossing om Crackstate in de lucht te laten vliegen met alle gevolgen van dien. Misschien ga ik er zelf ook wel aan kapot..." Toen ging hij weg... Daar zaten we dan. Zwijgzaam vol gedachten. Je zou wel tegen de muren op willen vliegen, maar het zou je niet verder helpen. Lamgeslagen. Het enige dat ons bezig hield was luisteren naar wat erbuiten gebeurde... De spanning was om te snijden ... Dan hoorde je in de verte de eerste knallen en explosies. Het kwam steeds dichterbij en uur na uur verstreek. Langzaam begon het buiten een beetje licht te worden. Licht dat iets van de dreigende angst in het donker van de nacht wegnam... Het was negen uur toen een eerste geluid uit de gevangenis tot ons doordrong... Voetstappen die naderbij kwamen. Voetstappen in onze richting. Een sleutelbos rammelde ... Toen ging de celdeur open. Buiten onze cel bleef hij staan. De Mol was zijn naam, ook een Belgische rexist. Wij moesten ons klaarmaken en hij zou direct

terugkomen. Een panische angst... Wat gaat er nu met ons gebeuren... Hij haalde ons één voor één uit de cel en nam ons mee naar beneden. Toen ik aan de beurt was bracht hij me naar de verhoorkamer. Daar was geen mens meer te zien. Hij trok zwijgend een bureaula open en gaf me mijn spulletjes terug... Toen ik mijn mantel had aangetrokken en m'n spullen had opgeborgen zei hij ... : "U bent vrij" ... Ik moest me bedwingen, maar ik kon hem wel om de hals vliegen, maar ik vloog snel naar buiten ...

DE VRIJHEID TEGEMOET!!!"

Jan Tuut

Jan Tuut (Joop van Wijk)

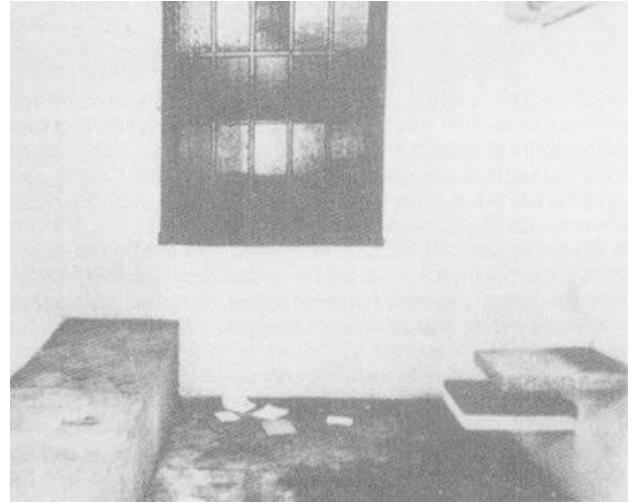
Crackstate, de hel van het Noorden. Jan Tuut zat tijdens de oorlog diep in het verzet. Hij was actief in de LO en als KP'er, eerst in Meppel later in Friesland en Noordwest-Overijssel. Tevens verrichtte hij spionage werkzaamheden. In januari 1945 werd hij door de SD van Steenwijk gearresteerd en via de Johan van den Kornputkazerne naar Crackstate overgebracht, waar hij tot de bevrijding gevangen zat. In 1994 verschenen Tuuts herinneringen aan zijn gevangenschap onder de titel 'Crackstate te Heerenveen. De hel van het Noorden'.

"Op de muur werden de laatste streepjes voor maart gezet. Buiten scheen de zon reeds heerlijk. Het gras in het park werd groen en langs de gracht om de gevangenis zagen wij de madeliefjes ontluiken. En nog steeds werden er mensen binnengebracht. Mensen die tijdens 'Sperzeit' op straat waren geweest, onderduikers en zelfs illegale werkers. De verhoren werden schijnbaar iets soepeler. Wij mochten ook meer zingen, al werd er nog wel "Ruhig" geroepen door Steijlaerts. "Op de muur werden de laatste streepjes voor maart gezet. Buiten scheen de zon reeds heerlijk.

Het gras in het park werd groen en langs de gracht om de gevangenis zagen wij de madeliefjes ontluiken. Jan Tuut zat tijdens de oorlog diep in het verzet. Hij was actief in de LO en als KP'er, eerst in Meppel later in Friesland en Noordwest-Overijssel. Tevens verrichtte hij spionage werkzaamheden. In januari 1945 werd hij door de SD van Steenwijk gearresteerd en via de Johan van den Kornputkazerne naar Crackstate overgebracht, waar hij tot de bevrijding gevangen zat. In 1994 verschenen Tuuts herinneringen aan zijn gevangenschap onder de titel 'Crackstate te Heerenveen. De hel van het Noorden'. En nog steeds werden er mensen binnengebracht. Mensen die tijdens 'Sperzeit' op straat waren geweest, onderduikers en zelfs illegale werkers. De verhoren werden schijnbaar iets soepeler. Wij mochten ook meer zingen, al werd er nog wel "Ruhig" geroepen door Steijlaerts. Ik had er al ruim elf weken gezeten, toch wij beneden in de kooi, hooguit tien minuten werden gelucht. Dat was heerlijk in de zon. Het was ook de enige keer. Het gat in het raam werd stiekem groter gemaakt en steeds werd ik gewaarschuwd, "Ga weg bij dat raam, Steijlaerts of wie dan ook schiet je nog eens dood." Deze goed gemeende boodschap kwam van politieagent Nieland uit Vollenhove. Nog geen uur nadat Nieland dat gezegd had, kwam Steijlaerts binnen, ik hoorde de sleutels, sprong snel van de verwarmingsbuizen af (ik stond daarop omdat ik anders niet naar buiten kon kijken) dook de getraliede cel in waar de wc-pot stond en probeerde een plasje te doen. Hij had mij echter gezien en zo liep ik met de sleutelbossen een ongenadig pak slaag op. Maar het gat in het raam was alles voor mij. Je keek de vrijheid in, wat een zegen! Ongeveer een week voor de bevrijding werd de waarnemend commandant van het Friese Verzet binnengebracht. (A. Bergsma, commandant district 111 van de NBS, red.) Vanuit onze cel konden we hem door het kijkgat in de deur zien. Van der Goot herkende hem. Tijdens een gesprek op de gang hoorden wij hem zeggen, dat er heel veel NBS'ers waren in Friesland, die zo gauwer bericht kwam klaarstonden om in te grijpen. Zij vroegen hem ook, of hij Dolle Dirk, kende (Dirk de Bruin, red.) Die wilden ze graag levend in handen krijgen. Dolle Dirk was Districts Operatieleider van de knokploeg en ook van de NBS werd er door hem verteld. De op de overloop aanwezige Duitsers, waaronder Rosenthal en

Schlegel, commandanten van de SD in Heerenveen, zeiden tegen hem dat hij direct vrijgelaten zou worden als hij beloofde dat zij Dolle Dirk levend in handen zouden krijgen. Dit is gelukkig nooit gebeurd en zowel de waarnemend commandant van het Friese Verzet als Dolle Dirk liepen vrij rond ... De bevrijding naderde snel. Desondanks werden er nog steeds mensen opgepakt. Zo werd er een dag voor de bevrijding nog een jood, die al een tijd ondergedoken had gezeten binnengebracht. Wij probeerden hem te troosten, maar hij was totaal overstuurd en het praten vlotte ook niet erg. Alleen stamelde hij: "Ze hebben me vast verraden".

Links: Een impressie van de erbarmelijke omstandigheden in de cellen van Crackstate, geschilderd door Jan Hachmer die er van 3 tot eind januari gevangen zat. Rechts: Cel in de Crackstate-gevangenis.

Het middageten werd steeds beter. Dit was ook door tussenkomst van het verzet geregeld bij de gaarkeuken. "Jullie vrienden zorgen dat er goed eten en brood met beleg voor jullie zwijnhonden komt", zei Steijlaerts. Door het raam zag ik buiten de zon schijnen en het was volgens ons telraam al april... Iedereen in de gevangenis was er zich zeker van bewust dat de bevrijding naderde, want het lawaai van laagvliegende jagers en bommenwerpers werd steeds luider. Het zingen in de cel werd dan ook steeds heviger. Elke dag zeker het Wilhelmus. Ook het Friese volkslied galmde door de gevangenis. Daarnaast klonken ook christelijke liederen, zoals 'Scheepje onder Jezus hoede' en 'Hijgend hert der jacht ontkomen' en andere liedjes uit het liedboek van Johannes de Heer... Het werd door het gat in het raam nu gemakkelijker en duidelijker te praten en wij konden ook goed verstaan wat ze zeiden. De bevrijders, Amerikanen, Engelsen en Canadezen trokken op in de richting van Smilde. Ook bij Zwolle rukten ze op. Wat een spanning achter de tralies. De bevrijding kwam steeds dichterbij en toch dacht je wel hoe zou het met ons komen? Geallieerde vliegtuigen scheerden soms laag over Heerenveen, trokken weer snel op en verdwenen in zuidelijke richting. Even later hoorde je de salvo's van de jagers, waarop werd geschoten? Waren het terugtrekkende Duitsers? De berichten die doorkwamen door middel van briefjes pepten ons op. De dagen kropen voorbij en in de verte hoorde je zwaar geschut... Het was op vrijdagmorgen (13 april, red), dat ik al vroeg voor de ramen en door het grotere kijkgat met een man kon praten. Deze zei dat Wolvega al bevrijd was. Wij konden nu echt de gewerschoten en mitrailleurs op korte afstand horen... Toen ik op zaterdagmorgen wakker werd, zeiden ze tegen mij: "Al schieten ze een kanon bij je af, dan slaap je zeker nog door." Laagvliegende jagers scheerden namelijk vlak boven de gevangenis die nacht, maar ik was in diepe rust. Het wassen moest 's morgens 14 april nog sneller gebeuren dan anders, doch onze twee sneetjes brood met beleg waren nog op tijd! En wat gebeurde er toch beneden? Ook op onze verdieping waren er voetstappen en sleutels te horen. Alles moest wel snel gebeuren. Jammer genoeg konden wij beneden niets zien. Alleen hoorden wij stemmen. Dat duurde niet zo lang want ik hoorde Steijlaerts en Czunczeleith zeggen: "Der aus!",.. Die morgen duurde langer dan ooit. Ik deed niets anders dan voor het raam staan te praten. Beneden in het park zei een man dat de Canadezen in Bontebok waren. Ik had er nog nooit van gehoord en dacht eerst dat hij mij de gek aanstak, maar achter in de cel werd gezegd: "Dan zijn ze al aardig dichtbij, want ik woon in Katlijk". Nu kwam er ook een kleine jongen, die zei "Ze zijn al in Oranjewoud". De spanning werd te groot ook voor mij, want ik zou niet eens meer durven zeggen of wij 's middags ook eten

hadden gekregen. En Van der Goot (Halbe van der Goot, red.) maar zeggen: "Jongens geduld bewaren, God is ons hopelijk nabij." Wij hoorden om ongeveer één uur dat de deuren opengingen. Zouden ze vertrekken en ons de lucht in laten vliegen? Ik hoorde door het kijkgat in de deur, dat er met sleutelbossen werd gegooid. Volgens mij op de stenen vloer. We zagen een lont dat naar de gevangenis leidde en over de gracht smeulde. Een bejaard mannetje drukte met zijn stok op de lont. Was hij uit? Niemand wist het. Toen er een jongeman (Hendrik Kooy, red.) aankwam, riep ik tot hem: "De sleutels liggen voor de ingang. Er is volgens ons hier geen één Duitser meer, alleen gevangenen". Die waren doodstil. De oudere baas (G. de Wolf, red.) kwam nu samen met Hendrik.

Zijaanzicht van de gevangenis Crackstate Heerenveen.

Eerst gingen ze voor de gevangenis kijken. Opnieuw en zeer terecht kwamen ze beiden nog eens vragen: 'Weet je zeker dat er geen Duitser meer binnen is?' "Kom naar cel 14", schreeuwde ik. Weer gingen ze samen naar voren. Het was net of het uren duurde. Maar wij hoorden geluid beneden. Zouden ze komen? Ja hoor, ik hoorde voetstappen op de trap, gerammel met sleutels en daar stond onze bevrijder voor de open deur, bakker De Wolt'. Zoals gezegd gaf hij mij alle sleutels en zei "Ik ga naar beneden."

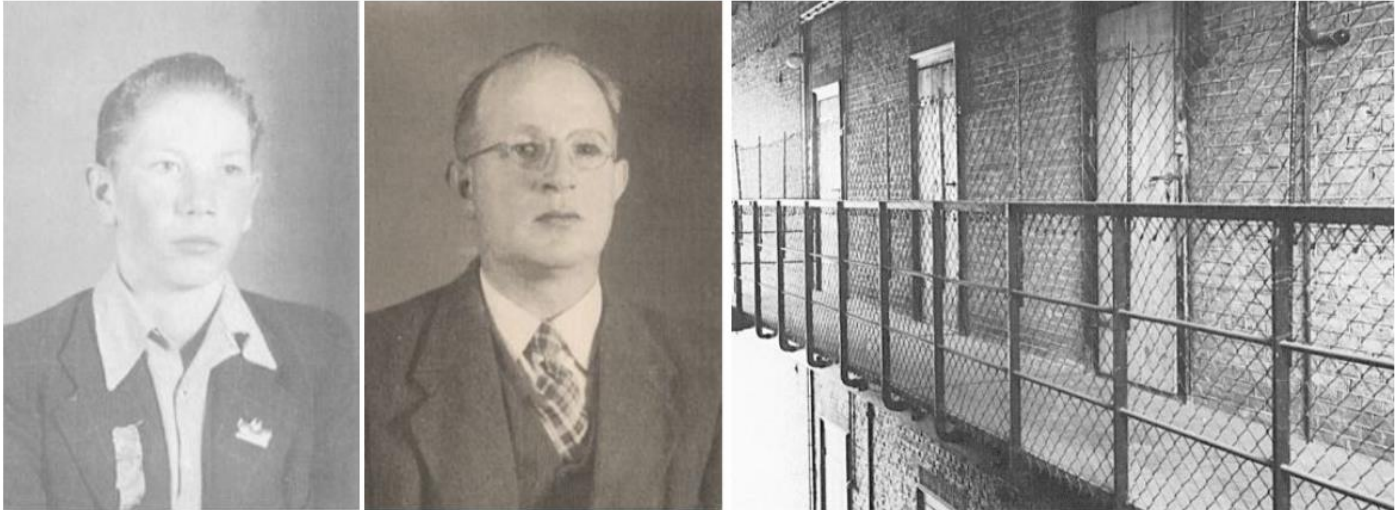
Moederziel alleen ging ik nu alle celdeuren opendoen. Ik vond ook schreiende mensen in de cel, die ik eruit moest sturen. Zij waren bang en vroegen zich af of het wel kon. Beneden hoorde ik onze bevrijder praten met de verlostte gevangenen. "Kalm aan", hoorde ik zeggen "en naar mij luisteren". De cellen waren bijna leeg en ik kwam ook naar de verhoorzaal, waarin een kast met onze eigendommen stond, die ons bij gevangennamen waren afgenomen. Bakker De Wolf riep door die grote ruimte: "Alles er uit?, dan gaan we nu." Ook ik was al onderweg naar de buitendeur, toen ik hulpgeroep hoorde. Wat was dat nou, alles was toch leeg? Ik riep toen ik weer binnen was: "Is daar nog iemand?" "Help, help" klonk het van boven. Nu moest ik echt zoeken naar de sleutel van de eerste verdieping, misschien kwam dat ook wel door de angst. In cel 12 of 13 is weet het echt niet meer precies, zat politieagent de Goede uit St. Johannesga. Omdat hij in uniform was vroeg ik zijn naam. Eigenlijk was ik woedend.

Vermoedelijk kwam dat door de angst. Ook hij wou in de verhoorkamer kijken naar zijn eigendommen. "Snel een beetje alstublieft", zei ik. Ondertussen greep ik nog een groot 'Herdermes' uit de kast en deed dat open in mijn zak. Je kon nooit weten ... Toen ik ook bij de uitgang was, zag ik niemand meer van de bevrijde gevangenen. Twee al wat oudere mensen zeiden tegen mij: "Ze zijn die kant op, naar de bakker". Achter die twee mannen stond, zoals ze mij zeiden, iemand die er nu maar in moest. Ik greep mijn mes, maar de beide mannen waren verstandiger dan ik en zeiden: "Maak maar gauw dat je wegkomt!" 's Nachts sliep ik heerlijk bij een gezin met een grote zoon, tegenover de woning van bakker De Wolf. Tegen de morgen, het was nog schemerig zagen we van bovenaf twee militairen... die Engels spraken..."

Gerlof de Wolf

De bevrijding van Crackstate

Bakker Gerlof de Wolf woonde tijdens de oorlog in de Begoniastraat, schuin tegenover de gevangenis van Crackstate. Vanuit zijn huis kon hij de gang van zaken rond de gevangenis goed volgen. Als zeer gelovig mens was hij erg begaan met het lot van de gevangenen. Toen hij op zaterdag 14 april 1945 de SD zag vertrekken besloot hij samen met zijn knecht Hendrik Kooy een poging te doen de gevangenen uit Crackstate te bevrijden.

Links naar rechts: bakker G. de Wolf en knecht Hendrik Kooy. De cellengalerij Crackstate

Direct na de bevrijding schreef hij zijn herinneringen aan deze moedige daad op. Hij eindigde zijn verhaal met het volgende voor hem kenmerkende gedicht.

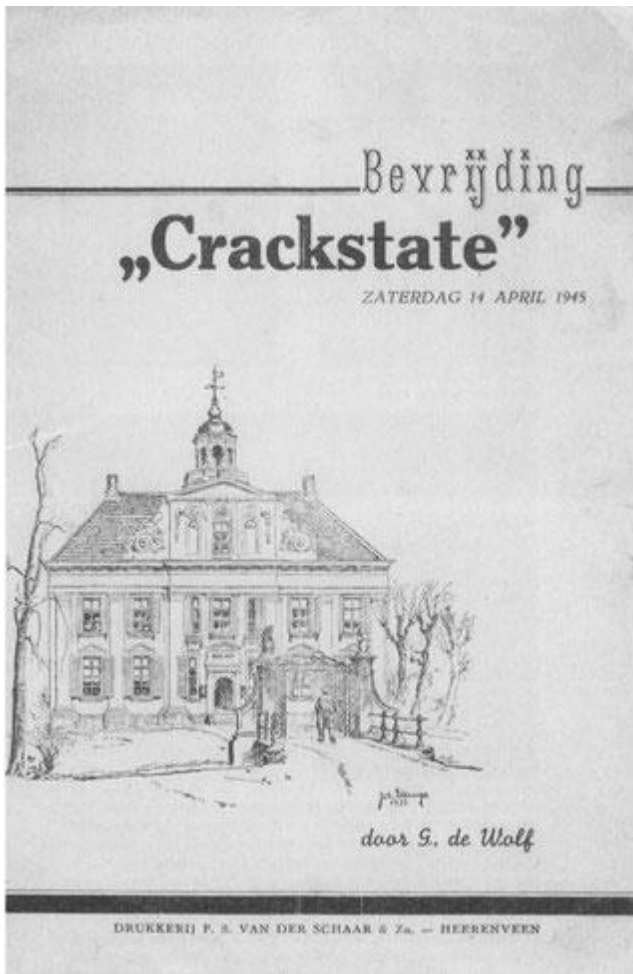
Geef Gode alleen de eer
Gedenk niet meer aan bakker Wolf
En ook niet aan zijn knecht
Gedenk uw Heiland meer

Hij was het die het deed
Wij waren enkel instrument
Hij gaf ons ook de Vree
Vergeet dat nimmermeer

"Daar ik wist van iemand, een medewerker van de ondergrondse, dat de Canadezen zaterdag zouden komen, werd de angst hoe langer hoe groter, wat zal er gebeuren met de gevangenen, met Crackstate, het telefoongebouw en alles in onze omgeving? De een zei: "Crackstate zal wel in de lucht gaan, net als de bruggen." Een ander sprak weer: "Er zullen wel tijdbommen in liggen." De mensen maakten elkander bang en benauwd. Niettegenstaande hadden we vaak op de loer gelegen met een toneelkijker, die ik bezat, waarmee we de zijkant van Crackstate aardig dichterbij konden halen. De spanning werd groter naarmate het schieten en de ontploffingen van bruggen toenam. En weer stonden we op de loer, totdat op een moment alle Gestapo agenten bericht ontvingen om Crackstate te verlaten. Zo was tenminste mijn veronderstelling. Maar het bleef bij een veronderstelling. Weten deden we niets... Eerst maar eten, tenminste proberen te eten. Het was twee uur, de tijd kroop om. Ongeveer half twee waren ze gegaan, de Gestapo agenten. Van een der hoekcellen der gevangenis was een ruitje stuk, niemand durfde het te wagen daar, op een kleine honderd meter afstand, een enkel gebaar of teken te geven. Eerst maar een van mijn kleine jongens heen sturen. "Zeg maar dat de Canadezen in Oranjewoud zijn, de bevrijding is nooit zoo dichtbij geweest." "Och, blijf nog even bij ons staan praten mijn jongen", sprak één der gevangenen. Ja, het was niet om uit te houden. Weer iemand heen sturen, Hendrik Kooy, mijn bediende. "Zeg Henk, ga jij eens heen, spreek hen maar moed in en zeg maar dat ze vast vandaag komen en dat de bevrijding nabij is." Hendrik kwam ter ore dat er sleutels vooraan in de gang van het voorportaal moesten liggen... Zou het waar zijn? De lont was

opgesmeuld, de gevangenis niet de lucht in gevlogen, maar nu de tijdbommen nog die er onder lagen. Lagen die er wel? Die lont was toch ook al opgesmeuld?

Links: Boekje bevrijding van Crackstate. Voorpagina van het boekje dat bakker De Wolf kort na de oorlog schreef over de bevrijding van Crackstate. Rechts: Oorkonde De Wolf en Kooy, oorkonde die De Wolf en Kooy kregen uitgereikt als blijk van waardering voor hun moedige optreden op 14 april 1945.

Jij bent toch een Nederlander, kan je nog langer wachten? Het was tussen half drie en drie uur. Het was dé tijd. "Hoor eens Henk, zullen we eens gaan kijken en ze eruit halen, proberen althans?" "Zeg Henk, durf je.. ? "Ja ikke wel", dat was genoeg. Hij was al in het park naast de gevangenis voor ik er was. Ik doe net alsof ik niet tot tien kan tellen, met de handen in de zak, voetje voor voetje. Net als iemand van 65 die zijn ouderdomsrente van het postkantoor moet halen. Eerst nog eens de gevangenen met het kapotte ruitje ondervragen dacht ik. "Zeg hallo, weet je zeker dat er zich niemand in de gevangenis bij de cellen bevindt?" Het antwoord luidde: "Ja, hier bij de cellen is niks meer, maar wat daarvoor is weten we natuurlijk niet. Haal ons er maar gauw uit.....Ik liep kalm verder naar de buurt van de schuilkelder, die zich scheef tegenover de gevangenis bevond, waar ook Henkie stond. Ineens schreeuwde hij: "Baas, baas een moffe auto met machinegeweren erop in de K.R. Poststraat, die kan hierheen komen, vlug achter de schuilkelder." "Er in", schreeuwde ik, maar ik kon de ingang zo vlug niet ontdekken en bleef toen maar staan waar ik stond. Het had de hele dag aangereden met die moffe auto's bij Crackstate, dus ook deze kon hier heen komen. Even wachten, nu maar even kijken waar hij dan wél was heengegaan. Blijkbaar de Fok op. Nu de drieste schoenen maar aan ... Schoorvoetend, met Henk op een afstand, liep ik tweemaal heen en terug voor het gebouw. Of er komt iemand naar voren lopen, of er wordt geschoten, dacht ik. Niets gebeurde er, het bleef stil en er was niets meer te zien. Dan maar verder kalm om het gebouw heen, waar zich het kantongerecht, de Raad van Arbeid enz. in bevinden. Daar stonden nog twee rijwielen, aan iedere kant van de gevangensdeuren één. Laten die moffen wel ooit iets staan, dit is gevaarlijk... het was alsof die fietsen tot mij spraken: "Denk erom jong, onze berijders kunnen hier zitten om op het laatste ogenblik, de eerste de beste die het gebouw betreedt, neer te schieten, maar ook om

met de gevangenen te doen wat zij willen." Maar doorzetten moesten wij, niets kon ons meer weerhouden ... Daar stonden we voor het hol van de leeuw. Nu nog dat elektrische apparaat dat aan de deur met een batterij was bevestigd of dat dynamiet bij de sleutels. Heel, heel voorzichtig de deur openen. Niets gebeurde. Ja, daar lagen de sleutels, zoo men verteld had, in een handdoek met een punt over de sleutels heen geslagen. Ik pakte de punt van de handdoek heel voorzichtig beet... ieder ogenblik konden we de lucht in gaan. "Zie jij iets Henk, goed kijken jong, zie je niks?" Ik raapte de verschillende ringen met sleutels en twee grote vanonder de doek vandaan. Nog even in de kamers van het voorportaal kijken. Niets meer te zien, we hadden nog steeds geluk. Nu vlug. Ik stak een der grootste sleutels in het sleutelgat en de eerste de beste paste. Twee grote dichte deuren gingen voor ons open en daar stonden we even verder voor een ijzeren hekdeur. Ik stak de andere grote sleutel daarin. We konden de gevangenen horen spreken. Even luisteren... Daar sprong Henk weer terug naar de voordeur. "Baas ik hoor Duits spreken, ik doe het niet, ik ga terug." En ik ook terug, wat achteraf goed was, want toen kwam ik op het idee om de voordeur van binnen op slot te draaien. De Duitsers kwamen niet van boven. Neen, hij zat achter de tralies, althans iemand met een Duitse tongval. We moesten verder, we waren nu eenmaal zover. We hadden onszelf opgesloten in de gevangenis. Ze zullen eruit, ze moeten eruit. Henk kreeg weer moed en we gingen terug naar de ijzeren deur. Ik draaide de sleutel om ... neen de deur ging niet open. Ik haalde de hendel naar beneden en daar ging hij. Nu zoo vlug mogelijk handelen. Eerst naar boven. Wij holden de ijzeren trappen op naar de verste cel, waar de mannen zaten met de kapotte ruit. "Daar komen ze aan, daar komen ze aan", hoorden we de gevangenen uitroepen, die een stok tusschen de deur hadden en ons zodoende konden zien aankomen. We pakten een willekeurige sleutel en zonder dat we het wisten, had God het zoo beschikt, dat ook deze de bestemde sleutel was van de cel die we open maakten. En...een handgeklap ...handgevuist...schouderklop... ja zelfs omhelzingen. Maar er moest vlug gehandeld worden. Een der eerst losgemaakten (Jan Tuut, red.) wist dat de sleutels genummerd waren. Ik overhandigde ze vlug aan hem en daar ontstond een oorverdoovend geluid. De ergste 'terroristen', die elk oogenblik de dood voor oogen hadden gehad, konden hun geduld niet meer bewaren en vlogen bij de deuren op en traptten tegen de deuren, zoodat die van een der cellen royaal was uitgetrapt. Hij probeerde hen te kalmeeren en zei: "Hoor eens vrienden, als je zo doorgaat, dan speel je met ons leven. We hebben dit gedaan, maar nu moet je ook je verstand gebruiken. Jullie komen er allemaal uit. Niemand blijft achter, maar wees alstublieft kalm! Het is nog lang niet zonder gevaar, we zitten nog midden in het vuur. Ik ga naar beneden en blijf bij de voordeur staan, totdat jullie allemaal los zijn. Allemaal of geen één." Ik snelde bij de ijzeren trappen neer en vloog naar de voordeur, waar ik de sleutels krampachtig vasthield, bang dat het ongeordend toe zou gaan. Ze hadden me nu werkelijk bang gemaakt met al dat lawaai. Waren we vijf minuten later geweest, zoo vertelde men mij later, dan waren we allen tezamen verloren geweest. Gelukkig dat we dat niet wisten. Gelukkig ook dat we niet wisten dat ze bij mij thuis doodsangsten uitstonden en dat twee van mijn kinderen bij de muur opvlogen en één in de kelder wou springen en het uitraasde: "Ze hebben mijn vader, de Duitsers hebben mijn vader." De bureen stonden buiten en op de Paul Krügerkade voor de ramen en de deuren, krampachtig van spanning te wachten op de afloop. De cellen stroomden leeg en de Hollandsch glorie boeven liepen als hazen naar beneden en de koelbloedigsten zochten nog hun papieren en eigendommen bijeen, maar vele anderen niet. De eersten hadden iets tijd, de laatsten niet. "Allen er uit", riep ik. "Zijn jullie zeker dat er niemand is vergeten?" "Neen, alles is leeg", was het antwoord. "Nog even luisteren", sprak ik. "Denk nou niet dat jullie naar huis kunnen gaan, dat is niet vertrouwd. We zitten nog midden in de vijanden en de Canadezen komen van Oranjewoud en van Luinjeberd en van Oldeboorn, dus vuur van alle kanten. Volg mij allemaal maar, of als je eerder hier in de buurt plaats kunt krijgen, maar zie uit je ogen." Henk ging eerst even kijken of er ook onraad in de buurt was. Binnen enkele ogenblikken was hij terug. Alles veilig! En daar ging ie, allen achter ons aan, hoeveel weet ik niet precies. Voor kennismaking was geen tijd, tenminste niet met een goeie zestig man, zo men later zei. Dat kwam later wel. Het was nu voorwaarts, weg uit het boze hol, dwars door het park naar huis gehold. Toen we thuis waren had ik nog een kleine twintig man bij me. Bij allen in de omgeving van de gevangenis werden ze met open armen ontvangen en in veiligheid gebracht. Ook bij mij in de omgeving, zodat ik tenslotte maar twee

man over had. Het toppunt van dankbaarheid was bij ons allen aanwezig. En vooral zondagmorgen toen we, zodra het licht was, de plaats ingingen en hoorden dat we vrij waren, verlost van de Duitse tirannie, die ons niets meer konden maken. Een pak was van ons hart gevallen en we waren overstelpt van dankbaarheid. Dat we nog lang en gelukkig in een nieuw herrezen Nederland in ware harmonie en vrede mogen leven voor God en Vaderland."

Gevangen in Leeuwarden

In Leeuwarden werden gevangenen opgesloten in kerken, stinsen, burchten, kastelen, blokhuisen en gevangenis. Een overzicht van instellingen voor gevangenen in Leeuwarden vanaf 1500.

Blokhuis (1498-1661)

De aanvang van dit gebouw dateert uit 22 februari 1499, door Willebrord van Schaumburg, Stadhouders des Hertogen van Saksen. Het Blokhuis vertoont zich als een verzameling van gebouwen en rondom een gracht is gegraven.

Het Huis van Tuchtiging en Opsluiting (1661-1874)

Dit huis is verbonden met het hoofdgebouw van het voormalige blokhuis of kasteel der stad. Het werd in 1661 gebouwd, maar brandde op 12 november 1754 bijna geheel af, daarna is het sterker en veiliger opgebouwd.

Kanselarij, Burgerlijke en Militaire Verzekeringen (1824 tot 1892)

Van 1824 tot 1892 was de Kanselarij de huisvesting voor de Burgerlijke en Militaire Verzekeringen, dus een Huis van Bewaring. De directeur woonde in de Kanselarij. Waar precies is lastig te achterhalen; misschien aan de achterkant?

Bijzondere Strafgevangenis en Huis van Bewaring (1874-1969)

Gebouw dat bestemd is voor mannen, veroordeeld tot 5 jaar of langer. Deze gevangenisstraf wordt in algehele afzondering of gemeenschap ondergaan.

Huis van Bewaring Leeuwarden (1891-2008)

Bestemd voor mannen en vrouwen die een (voorlopige) hechtenis ondergaan. Er verblijven verschillende soorten verdachten bij elkaar in één complex. Meestal verblijven de verdachten alleen in een cel.

Gevangenis PI Leeuwarden (1990- heden)

De Penitentiare Inrichting (PI) Leeuwarden (voorheen PI Noord, locatie De Marwei) bestaat uit één locatie. PI Leeuwarden is zowel een Huis van Bewaring als een gevangenis en heeft capaciteit voor ongeveer 340 gedetineerden. [Lees meer](#)

De kanselarij, Burgerlijke en Militaire Verzekeringen

Van 1824 tot 1892 was de Kanselarij de huisvesting voor de Burgerlijke en Militaire Verzekeringen, dus een Huis van Bewaring. De directeur woonde in de Kanselarij. Het werd in de periode 1566-1571 gebouwd, waarschijnlijk op kosten van Filips II, als zetel van het Hof van Friesland. In 1814 werd de kanselarij als ziekenhuis ingericht. Van 1814 tot 1824 diende het gebouw als kazerne. Van 1824 tot 1892 was de kanselarij in gebruik als huis voor burgerlijke en militaire verzekering. In 1892 werd de kanselarij gerestaureerd onder leiding van de Rijk bouwkundige Jacobus van Lokhorst. Tot 2013 was de kanselarij een van de gebouwen waarin het Fries Museum was gehuisvest. Na het vertrek van het museum en een verbouwing heeft de

Kanselarij nieuwe huurders gekregen waaronder de Thorbecke Academie. De dependance van deze Academie huisvest een deel van het onderwijscurriculum van de opleiding bestuurskunde.
Bron Wikipedia

Het Blokhuis

1498 Het Blokhuis als "Vesting van Leeuwarden". In de late middeleeuwen werd Friesland sterk bepaald door de strijd tussen de Schieringers en de Vetkopers. Deze strijd werd beëindigd toen Keizer Maximiliaan de landstreek onderwierp en zijn veldheer Albrecht van Saksen tot Heer over Friesland benoemde. De Hertog van Saksen bouwde in 1498 het Blokhuis om de stad onder controle te kunnen houden. Het blokhuis was een dwangburcht, vergelijkbaar met andere in de 15de en 16de eeuw gebouwde dwangburchten, zoals onder andere Vredenburg te Utrecht, dat in 1529-1531 door keizer Karel V gesticht werd. Het Leeuwarder Blokhuis was gelegen op de zuidwesthoek van de stad op een vierkant terrein dat volledig omsloten was door grachten met op ieder hoek een rondeel. De overige gebouwen op het terrein waren tegen de wallen geplaatst en omsloten een plein met in het midden een kerk of kapel die in 1530 werd vernieuwd. Het terrein was in het westen toegankelijk via een grote brug en poort en bezat in het zuidoosten een tweede kleinere toegangsbrug. In de loop van de 16de eeuw werd door de Spaanse overheersers besloten tot het versterken van het complex. Behalve verbouwingen die plaats vonden aan de bestaande onderdelen werden enkele nieuwe gebouwen opgetrokken op het terrein, waaronder een rondeel (1557) op de noordoosthoek, een logiegebouw voor de maarschalk van het fort (1562 - 1564) en een nieuw gebouw aan de zuidkant van het Blokhuis.

1590 Het Blokhuis als 'Huis van Arrest'

In 1580 werd het Blokhuis in bezit genomen door De Staten en ingericht als 'huis van arrest' voor Het Hof van Friesland. Om het Blokhuis meer bij de stad te betrekken werden de wallen aan de stadskant afgegraven en de grachten ten noorden en westen van het Blokhuis gedempt. Vervolgens werd een deel van het complex gesloopt, waaronder drie van de vier rondelen. Tegen de westgevel van het Blokhuis werd een schavot gebouwd met daarvoor een galg. Uit een vergelijking tussen de kaart van Sems en Joan Blaeu kan worden afgeleid dat het noordelijke deel van de oude dwangburcht voor woonhuizen verkaveld werd.

1661 Het Blokhuis als "Tucht- en Werkhuis"

Achter het Blokhuis werd in 1661 een tucht- en werkhuis gebouwd. In dit gebouw bevonden zich werkzalen en twee gijzelaarskamers. De ingang van het complex was gelegen aan de noordzijde van het Blokhuis. De gijzeling- of civiele gevangenis lag aan de oostzijde van het Blokhuis, waar de gevangenen op de binnenplaats mochten wandelen. In het Blokhuis bevond zich onder andere de geselkamer, die direct toegang tot het schavot gaf. In de ruimte onder het schavot konden twaalf gevangenen ondergebracht worden. In 1754 brandde het tucht- en werkhuis - vermoedelijk met uitzondering van het Blokhuis zelf - volledig af. Aansluitend werd een nieuw en sterker gebouw opgetrokken, bestaande uit twee verdiepingen met 32 vertrekken. De gangen, trappen en bovenvertrekken werden voorzien van stenen vloeren. Tussen 1762 en 1782 vonden enkele verbouwingen en uitbreidingen plaats en werd het Blokhuis ingericht als gevangenis. Hierbij werden onder andere een dekenfabriek, een bonterij en op de binnenplaats een gebouw voor zieken en krankzinnigen gerealiseerd, waardoor de binnenplaats in tweeën werd gesplitst. De westelijke gevel van het tucht- en werkhuis werd evenals de hoofdpoort, in de noordgevel van het Blokhuis, in 1783 in classicistische stijl vernieuwd. Intern richtte men veertien bewaarplaatsen voor gevangenen en een tiental vertrekken in.

1822 Het Blokhuis als 'Huis van Opsluiting en Tuchtiging'

Het Tucht- en werkhuis bleef groeien en onderging aan het begin van de 19de eeuw diverse verbouwingen en uitbreidingen, mede als gevolg van het in 1811 ingevoerde Franse model voor het gevangeniswezen. Hierin werd een onderscheid gemaakt tussen personen die nog niet veroordeeld waren of een korte straf hadden gekregen, en personen die veroordeeld waren tot lange en zware straffen. De eerste groep werd daarbij ondergebracht in politiehuizen, huizen van arrest en huizen van justitie, terwijl de tweede groep in verbeter- of tuchthuizen werd opgesloten. Mede als gevolg van de invoering van dit Franse model werden in Leeuwarden in 1812 onder andere nieuwe lokalen gebouwd voor het huisvesten van gedetineerden. Het huidige bouwdeel dateert vermoedelijk uit 1822. Het bouwdeel was daarbij onderdeel van een drievleugelige uitbreiding aan de noordzijde van het tuchthuis en werd op de plattegrond uit 1822 als 'nieuwe aanbouw' aangeduid. De plaats en omvang van de vleugel correspondeert exact met de huidige kadastrale kaart. Verder is de bouwstijl - een sobere vleugel met midden- en eindrisalieten en voorzien van een reeks vensters en blindnissen - karakteristiek voor overheidsgebouwen uit het begin van de 19de eeuw. De gevels werden uitgevoerd in gele baksteen in kruisverband en werden middels strekken boven de ramen en blindnissen verlevendigd. Centraal in de middenrisaliet in de noordgevel was een waterpoort opgenomen. Deze was tot aan de verbouwing van 1959 nog als poort in de gevel herkenbaar. Uit de plattegronden van omstreeks 1875 kan de oorspronkelijke indeling en het gebruik worden afgeleid. Er waren verblijfszalen op de begane grond aan de oostzijde. In het midden was de waterpoort met aan de westzijde daarvan nog een timmerwinkel, vermoedelijk een timmerwerkplaats. Met uitzondering van de verblijfsruimte op de oostelijke hoek, die slechts blindnissen in de noordgevel kende, waren alle vertrekken van vensters in de noord- en zuidgevel voorzien. Op de verdieping was de kerk ondergebracht. Deze besloeg de gehele verdieping en kende geen ramen in de noordgevel. De uitbreiding van het tuchthuis hield verband met de in 1821 doorgevoerde reorganisatie van het gevangeniswezen, waarbij een meer strikte scheiding tussen de langer gestraften en de overige gedetineerden werd doorgevoerd. Verder moest sindsdien in de gevangenissen ook worden gewerkt en er vond een zekere centralisatie plaats, waarbij de kleinere instellingen werden opgeheven om plaats te maken voor gestichten met een grotere capaciteit, waaronder het tuchthuis voor mannelijke zwaargestraften te Leeuwarden. Vanwege de bouw van nieuwe lokalen voor de gevangenen kon in 1824 het Blokhuis verbouwd worden tot woning van de commandant der gevangenis. In datzelfde jaar werd de hoektoren (pijnitoren) op de zuidoosthoek van het complex afgebroken. Met de verbouwingen in de jaren 1822-1824 startte een reeks uitbreidingen en verbeteringen aan het complex, waarbij in 1832 en 1837 verschillende - in de nabijheid van de gevangenis gelegen - gebouwen door het rijk overgenomen werden, teneinde de gevangenis uit te kunnen breiden. In 1846 vond wederom een uitbreiding plaats, ditmaal door de aanbouw van nieuwe werkzalen voor een weverij, perserij en een drogerij aan de oostzijde. Het gevangensterrein werd in 1846 door het doortrekken van de Keizersgracht tot aan de stadsgracht verder van de stad afgescheiden. In de periode 1847-1850 vonden nog enkele uitbreidingen en verbeteringen plaats, waaronder de bouw van nieuwe strafcellen, zodat er een capaciteit voor maar liefst 900 gevangenen gerealiseerd was. In 1851 volgde in Nederland opnieuw een wijziging in het gevangeniswezen plaats, waarbij het stelsel van eenzame opsluiting werd ingevoerd. Hierdoor waren gevangenissen met aparte cellen nodig, die echter niet voorhanden waren. De bouw van strafcellen ging langzaam, daar deze afhankelijk was van enerzijds de visie van de zittende minister van Justitie, anderzijds van de bereidheid van de leden van de Tweede Kamer om gelden ter beschikking te stellen. Als gevolg van bovengenoemde wijziging werd in 1861 een nieuwe cellenvleugel gebouwd uit ijzer en steen op de noordwesthoek van het terrein. Dit gebouw omvatte op de begane grond dertig strafcellen, op de eerste verdieping vier werkzalen en op de tweede verdieping vier slaapzalen met in totaal zestig alcoven. Voor de bouw van deze cellenvleugel werden de weverij en drogerij mogelijk afgebroken en verplaatst naar het huidige bouwdeel. In 1868 werd naar aanleiding van een grote ontsnapping besloten een geheel nieuwe gevangenis te bouwen.

1870 Bijzondere Strafgevangenis Huis van Bewaring

De bijzonder Strafgevangenis en Huis van Bewaring zijn in verschillende tijdsdelen gebouwd.

1822 De oudste vleugel van het huidige gevangeniscomplex en werd omstreeks 1822 als onderdeel van een drievleugelige uitbreiding van het voormalige 'Huis van opsluiting en tuchtiging' gebouwd. In het pand waren vóór 1875 - het jaar waarin de oostzijde werd aangebouwd - op de begane grond diverse verblijfslokalen en een timmerwinkel en op de eerste verdieping een kerk ondergebracht. Later - in 1959 - werd op de eerste verdieping naast de kerk een ontspanningsruimte met toneel ingebracht.

1870 De Kommandantswoning nu de portiersloge - werd tezamen met het Alcovengebouw gebouwd. In het pand werd de woning van de kommandant ondergebracht, alsmede een vergaderzaal, de administratie en de militaire wacht. Het alcovengebouw in dit pand werden de slaapplekken - alkoven - van de gevangenen ondergebracht, alsmede enkele magazijnen en werkzalen.

1874 Het eerste poortgebouw - werd gebouwd. In de twee vleugels werden werkcellen, verblijfszalen, ruimten voor het personeel, een keuken en een badinrichting gerealiseerd. Gedurende de 20ste eeuw werd de indeling van het bouwdeel diverse malen gewijzigd, met name in de periode 1988-1991, waardoor de oorspronkelijke indeling slechts uit de afwerking van verschillende ruimten afleesbaar is.

1875 Tweede poortgebouw - werd gebouwd. In het pand werden de kantoren van het leidinggevend en administratief personeel ondergebracht, alsmede enkele werkzalen, een schoollokaal en cellen voor levenslang veroordeelden.

1891 De Cellenvleugel A - werd gebouwd ten behoeve van de huisvesting van gevangenen in zowel groeps- als individuele cellen. Aan de oostzijde staat het bouwdeel in verbinding met de gelijktijdig gebouwde bouwdeelen het administratiegebouw en een cipierswoning.

1891 Het administratiegebouw - werd gebouwd als onderdeel van het Huis van Bewaring. Het bevatte een aantal kantoren op de begane grond en verdieping en magazijnen op de zolder. Aan de westzijde staat het bouwdeel in verbinding met het gelijktijdig gebouwde Cellenvleugel A.

1891 De directiewoning - werd ten behoeve van de huisvesting van de cipier van het Huis van Bewaring. Later werd het bouwdeel bewoond door de directeur en vervolgens door één van de bewaarders en zijn familie.

1894 De Cellenvleugel B - werd gebouwd ten behoeve van de huisvesting van gevangenen in individuele cellen. De cellen zijn gelegen aan de noord- en zuidzijde van de vleugel, verdeeld over drie bouwlagen. In totaal bezit de vleugel 85 cellen (26 cellen op de begane grond, 29 op de eerste en 30 op de tweede verdieping). De rechthoekige cel meet ongeveer 2,7 bij 4 meter.

1948 De smederij - werd gebouwd tezamen met de in 1976 gesloopte timmerwerkplaats, die aan de noordzijde van de binnenplaats gestaan heeft. De smederij is sinds de buitengebruikstelling van de penitentiaire inrichting in 2004 als garage in gebruik. Sinds de bouw werd het bouwdeel nauwelijks gewijzigd. De luchtkooien van cellenvleugel B werden hiervoor gesloopt.

1957 De bezoekersruimte in de hoek tussen alcovengebouw en portiersloge gebouwd. Het bouwdeel is sinds de buitengebruikstelling van de penitentiaire inrichting in 2008 als administratie van de beheerder in gebruik. Sinds de bouw werd het bouwdeel enkele malen gewijzigd. De voormalige bezoekersruimte werd in 1988 verbouwd tot was- en kleedruimte voor

het personeel. Hiertoe werd in de ruimte een sanitaire groep aan de westzijde gebouwd en werd de ruimte als geheel gemoderniseerd.

1976 veranderde het uiterlijk van de binnenplaats drastisch, ten gevolge van de sloop van de noordelijke timmerwerkplaats. Hierbij kreeg de binnenplaats haar open karakter weer gedeeltelijk terug. De binnenplaats werd bestraat met betonnen trottoirtegels en fungeerde als sportplaats. Ter plaatse van de voormalige zuidgevel van de afgebroken timmerwerkplaats werd een hek geplaatst als scheiding tussen de sportplaats en de doorgang naar de tweede binnenplaats

1988 Loopbruggen. In 1988 werd door bureau Vegter een aantal loopbruggen ontworpen ten behoeve van het verbeteren van de routing. De loopbruggen zijn opgebouwd uit verzinkt stalen profielen die aanvankelijk bekleed waren met geperforeerde staalplaten. Op dit moment is de constructie uit het zicht door de in 1997 aangebrachte beplating aan de binnen- en buitenzijde. Gedurende de 20ste eeuw werd de indeling diverse malen gewijzigd, met name in de perioden 1946-1948, 1988-1991 en 1997, waardoor de oorspronkelijke indeling op diverse plaatsen sterk wijzigde. In 1988 is er een grote verbouwing geweest om de leefbaarheid te verbeteren. Zoals we op cel, afdeling douches, sportzaal, looproutes, enz. [De Bijzondere Strafgevangenis](#)

PI de Blokhuispoort

Een gebouw tussen Blokhuisplein en Keizersgracht te Leeuwarden. Een imposant gebouw in het centrum van Leeuwarden. Een verzameling van gebouwen gebouwd om mensen erin op te sluiten voor de veiligheid van de maatschappij. In 1988 met een forse reorganisatie van de bestemmingen binnen de beschikbare ruimten en het herzien van de gehele interne verkeerscirculatie. Sindsdien zijn steeds delen van het complex gerenoveerd, gerestaureerd, verbouwd. De renovatie (o.a. met sanitair per cel) van de cellen die het niveau van een nieuwe inrichting evenaren, alsmede de bouw van een lifttoren was de laatste grote ingreep in 1998-1999. In de loop van de daaropvolgende jaren is er op diverse plekken verbouwd en zijn onderhoudswerkzaamheden uitgevoerd. Op 17 juni 2007 de laatste gevangene. 01 april 2008

Justitie zegt de huur op en het rijksgebouw is leeg. Nieuwe bewoners vullen nu het Cultureel Bedrijven Centrum "De Blokhuispoort"

PI Leeuwarden

De Penitentiare Inrichting (PI) Leeuwarden (voorheen PI Noord, locatie De Marwei) bestaat uit één locatie. PI Leeuwarden is zowel een Huis van Bewaring als een gevangenis en heeft capaciteit voor 284 gedetineerden.

Bezoekadres: Holstmeerweg 7 8936 AS Leeuwarden

Postadres: Postbus 1091 8900 CB Leeuwarden

Gebouw en geschiedenis

De PI Leeuwarden is geopend in 1988 en biedt plaats aan 284 gedetineerden in verschillende regimes, namelijk Huis van Bewaring, gevangenis en Extra Zorg Voorziening.

Informatie bezoekers

Lees meer op [informatie bezoeker](#)

Informatie voor justitiabelen en hun naasten, alle relevante informatie over uw verblijf in een inrichting. Lees meer op [info justitiabelen](#)

Gevangen in Sneek

In 1746 werd te Sneek een Spinhuis gebouwd. Het heeft niet lang dienstgedaan en werd, na geruime tijd te hebben leeggestaan, tot exersitieplaats voor de stedelijke schutterij bestemd. En zo had Sneek, evenmin als Heerenveen, in 1798 een gevangenis. In die toestand kwam verandering in 1811, toen de prefekt besloot dat de Kleine Kerk tot Huis van Arrest verbouwd moest worden. Dit gesticht heeft dienstgedaan tot 1842. In dat jaar werd een nieuwe gevangenis gebouwd aan de Kleine Kerkstraat. In 1891 brandde de gevangenis gedeeltelijk uit, nadat een gedetineerde zijn strozak in brand had gestoken. De gevangenen wier cellen door het vuur getroffen waren werden gedurende de tijd van de herbouw in Leeuwarden ondergebracht. Tussen 1811 en 1887 waren in Sneek gevestigd:

- Een Huis van Arrest; een Huis van Bewaring "oude stijl"
- Een Huis van Korrektie.

De gevangenissen in Sneek werden met ingang van 1 juli 1922 opgeheven.

De Cellulaire Gevangenis

Sneek De Cellulaire Gevangenis, ook wel: Huis van Bewaring, Gevangenhuis, Cellulaire Gevangenis Anno 1841, is de voormalige stadsgevangenis van de stad Sneek. Het gebouw, aan de Kleine Kerkstraat, is gebouwd in de periode 1838-1841 en is nog altijd een markant gebouw in de binnenstad van Sneek. De gevangenis is in 1841 in gebruik genomen na opdracht tot bouw door de Friese Waterstaat. Mogelijk was Isaac Warnsinck een van de betrokken architecten. In der tijd bestond in Sneek nog een gevangenis, namelijk het Huis van Bewaring. Aan de rechterzijde van het pand bevond zich het voormalige politiebureau, daarnaast staat het Kantongerecht. Alle nog bestaande gevangenissen in Sneek, het Huis van Bewaring en de Cellulaire Gevangenis, werden in 1922 opgeheven en gesloten. Hierna heeft het pand tussen 1946-1951 nog wel dienstgedaan als interneringskamp voor collaborateurs. Sindsdien is het gebouw voor verschillende doeleinden gebruikt. Tegenwoordig is in het pand een uitgaanscentrum gevestigd, dat bestaat uit verschillende cafetaria's en een discotheek genaamd Club 1841. Locatie Kleine Kerkstraat, Sneek

Overval Politie Bureau

Overvallen in 1945 op het politiebureau. De goed gelukte overval op de gevangenis te Leeuwarden is mede dankzij de film die hierover is gemaakt, wel de meest bekende overval van de Tweede Wereldoorlog. In Sneek zijn ook twee goed gelukte overvallen gepleegd, waarbij in totaal 28 gevangenen werden bevrijd.

Bontje

Bij de overvallen speelde de politieman en latere rechercheur Dick J. Brouwer een grote rol. In het verzet was hij bekend onder zijn schuilnaam Bontje. Hij was in het verzet terecht gekomen via de groep Lever. Jarenlang leidde hij een dubbelleven: enerzijds was hij een correcte politieman, anderzijds een illegale werker. Brouwer werkte op het politiebureau te Sneek, gevestigd aan het Martiniplein. Dit bureau werd gedurende de laatste oorlogsmaanden door de bezetter gebruikt om ondergrondse werkers en onderduikers voorlopig op te sluiten. Verschillende keren hebben verzetsgroepen hieruit gearresteerde medestrijders bevrijd en weten te behoeden voor een wisse dood. De koelbloedige en slimme 'Bontje' was hierbij onmisbaar. Hij moest omzichtig te werk gaan, want vanaf 23 december 1944 was een groep van vijftien man van de Duitse Sicherheits Polizei op 'zijn' bureau te Sneek gestationeerd.

Wat voorafging

Bij de eerste overval werden twintig arrestanten uit het politiebureau bevrijd. Ze hadden opgepakt kunnen worden doordat met de arrestatie van twee topfiguren uit het verzet, op 3 februari 1945 in Tjerkwerd, de administratie van de Binnenlandse Strijdkrachten in Duitse handen was gevallen. Als gevolg hiervan werden tientallen verzetsmensen gearresteerd, gedood of opgesloten. Velen van hen werden naar het bureau in Sneek gebracht. Het bureau in Sneek was eigenlijk te klein om zoveel mensen te bergen. Het was duidelijk dat binnen niet al te lange tijd een aantal arrestanten naar elders zou worden overgebracht. Daarom was het noodzakelijk snel tot handelen over te gaan. Op zondag 11 februari beraamden de KP'ers (leden van een zogeheten Knokploeg) Haitze Wiersma (Schuilnaam Wytze), Chris Hofing (Arie), Gerard Reeskamp (Harry), J.G. Visser (Jelle), Gerben Oppewal (Gerard), Dick Brouwer (Bontje), Berend Hento, Johannes Kingma, Jan Dijkstra, Doede Boomsma, Piet(er) Hofing ("Herman") en Piet Bekkema een bevrijdingsactie. Ze besloten een insluitingslist te gebruiken en gingen nog diezelfde avond tot actie over. De KP'ers - van wie een aantal ook mee had gedaan aan de overval op de gevangenis te Leeuwarden - verzamelden zich in de Rijks HBS aan de Westersingel. Om represailles te voorkomen zou slechts in uiterste noodzaak geschoten mogen worden.

De overval van 11 februari 1945

Dick Brouwer begon om 22.00 uur aan zijn dienst. In het politiebureau trof hij vier nazi's aan die door de gangen patrouilleerden. Verder was er een SD-commandant die al gauw naar een kamertje boven in het bureau vertrok en daar in slaap viel. In het wachtlokaal beneden zaten drie landwachters, van wie er twee eveneens indommelden. De derde bleef wakker. Tenslotte was

er nog een Sneker politie-agent, die door Brouwer werd gewaarschuwd, dat er wel eens iets zou kunnen gaan gebeuren. In het wachtlokaal verstreken de uren zonder dat Brouwer iets kon uitrichten. Maar om kwart over vier 's morgens zag hij zijn kans. Toen de wakker gebleven landwachter naar boven ging om de SD'er te wekken, snelde Brouwer naar de garage en zette de deur op een kier. Voordat de SD'er beneden was, zat Brouwer alweer achter zijn typemachine. Vanaf dat moment was het wachten tot de overvalploeg op het afgesproken tijdstip naar binnen zou sluipen.

Bevrijding zonder kogels

Om vijf uur 's morgens klinkt het dan plotseling 'handen omhoog'. De groep overvallers dringt het politiebureau binnen. Onder dreiging van een pistool wordt de bewaker uit het kamertje bovengehaald. Samen met de andere landwachters, de SD'er, de politieman en Brouwer, wordt hij opgesloten in een cel. De arrestanten worden bevrijd. Ze moeten op kousevoeten naar buiten sluipen. De bevrijders hebben sokken om hun schoenen gedaan. Geruisloos rennen ze van het Martiniplein naar de Westersingel. Daar heeft conciërge K. Bijlsma in de HBS een schuilplaats gereed gemaakt. Om het voorkomen dat de Duitsers met speurhonden het spoor naar de schuilplaats konden volgen, werd peper op de straat gestrooid. In het politiebureau lukt het Brouwer de verdenking voor betrokkenheid bij de overval op een van de landwachters te laten vallen. Ook voor hem loopt de overval goed af. De bevrijdingsactie was verlopen zonder dat er een schot werd gelost en zonder dat er doden of gewonden vielen. De heer Wijbe Boomsma uit Lelystad was zo vriendelijk op 9 mei 2005 een aanvulling te geven op de leden van de knokploeg. Hij wist ook te vertellen dat de heer Dijkstra later in de oorlog dodelijk getroffen is door Duitse kogels bij een poging te ontsnappen aan gevangenneming op de scheepswerf 'de Helling' van Dirk Boomsma aan de Oude Oppenhuizerweg te Sneek.

Tweede overval

De tweede overval op het politiebureau van Sneek vond plaats op 7 maart 1945. Bij deze overval werd dezelfde tactiek toegepast als bij de overval op de gevangenis van Leeuwarden. De bevrijdingsactie was vooral gericht op dokter J.A.S.R. Bonga uit Woudsend. Met zijn schoonzuster Truus, zijn collega H.R. Biema uit Woudsend, wachtmeester M. Attema, de bij hem ondergedoken onderwijzer J. Wilbers uit Oudega (W) en vader en zoon D. en S. op de Hoek was hij op 23 februari 1945 gearresteerd. Er ging een schok van schrik door het verzet in Sneek. Dokter Bonga was op verschillende manieren betrokken bij het verzet. Als de Duitsers hem zouden martelen en dwingen informatie over het verzet prijs te geven, zouden nog veel meer betrokken worden opgepakt. Het leven van menigeen stond op het spel. Dokter Bonga beseftte dit zelf ook. Hij wilde de kans niet lopen zich aan verhoren bloot te stellen en injecteerde zichzelf met een dodelijk gif. De Duitsers ontdekten dit en gelastten een andere arts onmiddellijk een tegengif toe te dienen. Het gevolg was dat dokter Bonga alleen maar zwaar ziek werd en de eerste paar dagen niet verhoord kon worden. Een andere gevangene was niet opgewassen tegen de mishandelingen en moest informatie prijsgeven die een groot aantal arrestaties tot gevolg had. Voor het Sneker verzet stond vast dat dokter Bonga bevrijd moest worden. Dit was lastig, omdat de veiligheidsmaatregelen na de eerste overval waren aangescherpt. Besloten werd bij de tweede overval net zo te werk te gaan als bij de overval op de gevangenis te Leeuwarden. Om herkenning te voorkomen zou de sabotageploeg uit Bolsward de overval in Sneek uitvoeren. Leider was Piet Cnossen, een politieman en een ervaren KP'er (lid van een Knokploeg), maar de hoofdrol was weggelegd voor 'Duitse Peter'. Dit was een voormalig militair, die uit het Duitse leger was gedeserteerd. In Duits uniform brengt 'Duitse Peter' op 6 maart 1945 om een paar minuten over zes uur in de ochtend, samen met de in politie-uniform gestoken Cnossen, een zestal armzalige houtdieven op. Vermoeid en bibberend van kou en ellende duwen ze een handkar met bijlen en een zaag voort. De houtdieven zijn in werkelijkheid leden van de overvalploeg. Nadat de deur voor hen geopend is, stappen 'Duitse Peter' en Cnossen naar binnen, de angstige houtdieven tussen hen in. In snauwerig Duits eist Peter dat er assistentie komt om de gevangenen op te sluiten. Terwijl buiten een dekkingsploeg in angstige spanning afwacht, halen de houtdieven hun wapens uit de handkar en worden binnen de bewakers en de commandant in een cel opgesloten. Vervolgens worden acht gevangenen bevrijd. Op kousenvoeten steken ze het Martiniplein over,

naar de HBS aan de Singel, waar weer een veilige schuilplaats is gemaakt. Dokter Bonga en zijn schoonzuster worden verstoep op een adres aan het Grootzand.

Geraadpleegde literatuur

H. van Amstel en A. Booij, De Waag staat in brand (uitgegeven in opdracht van de Stichting Sneek 1940-1945, met steun van het Old Burger Weeshuis en de gemeente Sneek) Leeuwarden, 1995.

Herdenkingsdag kraak op politiebureau Sneek

12 Febr. 1945, 's ochtends om 5 uur, werden 21 gevangenen bevrijd uit het politiebureau te Sneek. Gisteren werd door bevrijden en bevrijders een herdenkingsdag gevierd. 's Middags om halfdrie werd een krans gelegd op het graf van Jan Dijkstra, een der oud-K.P.-ers, die aan de bevrijding der gevangenen medewerkte, doch de bevrijding van ons land niet heeft mogen beleven. Bevrijden en bevrijders gingen hierna naar het Politiebureau, waar in den geest nogmaals de bevrijding werd beleefd. Toen werd een bezoek gebracht aan de H.B.S. waar alle 21 bevrijden 14 uur onder de vloer verborgen zaten. Precies dezelfde weg werd gevolgd, die op dien gedenkwaardigen vroegen ochtend één jaar geleden werd gevolgd. 's Avonds werd een gezellige avond gehouden in breder kring, daar hier ook de "kostbazen en -bazinnen" waren uitgenodigd. Ds. van Dijk van Koudum dankte namens de bevrijdende bevrijders voor alles wat zij voor hen hebben geriskeerd en de kwartiergevers voor hun onbaatzuchtige gastvrijheid. Piet Kramer voerde als leider van de oude K.P. het woord en roemde het werk der illegaliteit in het district Sneek. (Z.W.-hoek) Twee bevrijders, één bevrijder en de conciërge van de H.B.S. vertelden van hun belevenissen voor, tijdens en na den kraak. Den bevrijders werd een portefeuille met inscriptie aangeboden als blijvende herinnering. De wnd. burgemeester van Sneek, de edelachtbare heer Rasterhof, voerde het woord en ook anderen spraken van hun belevenissen op 12 Febr. verleden jaar. Op passende en aangename wijze werd deze 12e Febuari te Sneek herdacht. Het was een dag van herinneringen en gezellig samenzijn.

Het verhaal van mijn pake

Veel had ik via mondelinge overlevering al gehoord over de rol die het gezin van schilder de Boer had gespeeld in de Tweede Wereldoorlog. Tijdens een receptie van pake en beppe herinnert Marijke zich nog dat beppe zwarte Tiny, Tiny Mulder de beroemdste Friese koerierster, aanwees. Als we op het laatst pake Johan en beppe Trijntje wel eens ophaalden uit Thabor dan kon pake onderweg onverwachts met een verhaal beginnen over B19. Dat alles maakte mij nieuwsgierig. In 2006 werd het boek: "Sneek in de twintigste eeuw" uitgebracht. Eén hoofdstuk ervan, geschreven door Willem O. Santema, handelt over de overvallen. Willem O. Santema heeft pake's aantekeningen verwerkt in zijn verhaal. Het plaatst pake's verhaal in het geheel van de Sneker verzetsgeschiedenis aan het einde van de oorlog.

Overval op het politiebureau op Maandag 12 febr. 1945

Des Zondagsmorgens komt "Arie", de leider van de K.P. van Sneek me even aanhouden, en zegt heel zachtjes de simpele woorden: Wij zullen het morgenvroeg probeeren. Wat het probeeren was, betekende voor mij, houd je morgenvroeg voor alle dingen gereed. Men is dan even vroeger wakker dan gewoonlijk. Om half acht wordt er gebeld driemaal. (Illegaal) De deur wordt geopend en de Consierge van de HBS schuift mij voorbij, smijt de deur dicht en zegt kort en bondig: De overval is schitterend gelukt. Prachtig Resultaat: 17 mannen en 3 dames. En nu de Boer zijn ze voor jou rekening. De hoofdman van de K.P. gaat onmiddellijk na het gebeuren naar de centrale, vertelt het gelukken en deelt tevens mede, dat bij de Boer de verdere leiding berust. Dus zoo ook nu. De 20 menschen zaten in één schuilplaats. En dan ben je ineens verplegingsofficier voor 20 man. Nu als een officier zag ik er een kwartier later niet uit. Een niet al te schoone overal aan. Een verfpot in de hand en zoo gaan we naar onze illegale bakker. En koop zonder bon: Brood boter. Voor melk had ik al gezorgd. De vriendelijke kookster maakte zoowaar nog echte Chocolademelk. Ik met de eerste bezending naar mijn "kindertjes". Mijn weg kwam voorbij het Distributiekantoor. Een van de Distributieambtenaren een Kennis houdt me staande. Zeg moet je hooren: Ze hebben vannacht het politiebureau leeggehaald, 36 eruit gehaald. Ik zeg o,jaaa ? met zulk een prachtige kraaigeluid dat ik er zelf van schrok. Na nog wat

gepraat kon ik me losmaken. En kom bij het gebouw waar de ex-gevangenen zaten. Nieuwe strop. Er waren mensen in de tuin aan 't werk. Voor mij moeilijker. Dus voor de veiligheid van de 20 mensen beter. Je zocht toch geen vluchtelingen waar werkvolk was. In overleg met de consierge werd het eten en drinken nu in een kastje gedeponneerd. De consierge zorgde nu voor de rest. Je schrijft dit nu alles zoo maar op zonder bevreesd behoeven te zijn. Toen moest je uiterst bedachtzaam te werk gaan. Ik had toch de verantwoordelijkheid van 20 personen, die met levensgevaar uit Duitse handen gehaald was. Er was controle. De grünen hadden een lijst met namen van de verlostten bij zich. Wat is men dan innig dankbaar mee te kunnen helpen, een spaak in het Duitse wiel te steken. We hadden het praatje rond gestrooid, dat de mensen direct uit Sneek gegaan waren. Om 12 uur kwam "Dries" van de centrale, om te praten voor de avond. Want dan moesten de mensen verder. Toen kosthuizen zoeken. Dit met uiterste zorg geschiedt. Om 3 uur waren we klaar, en besloten kwart voor 7 van huis te gaan. Wij kwam overeen zoo weinig mogelijk mensen te nemen hiervoor. Dus krijgen wij: 1 Dries, 2 Zondervan, 3 Hinke (mijn dochter) 4 Ondergeteekende. 's Middags 4 uur kreeg ik contact met de 20. Toen het luik openkwam sloeg de warme bedwelmende lucht je tegemoet. Ik vertelde hun dat ze 7 uur reisvaardig moesten zijn, en wenschte hun tot straks. Half zeven waren we al aan boterham eten, (Dries was onze gast) en toen erop los. Wij hadden voor het welslagen de hulp van de Almachtige God gevraagd. En aldus gesterkt naar de school. Dries had een stukke klomp, die met iedere stap die hij deed een krakend geluid maakte. Gek dat je dit zoo bij blijft. De deuren stonden bij 't gebouw al los. De consierge op zijn post (hulde aan deze groote man). Zondervan en Hinke blijven bij de deur. De Consierge, Dries en B. 19 gaan langs kronkelwegen, om banken, tusschen banken door lokaal in lokaal uit eindelijk waar we wezen moeten. Het luik er voor weg en daar komen ze aangekropen, alle 20. Een pakt me beet en fluistert, heb je ook tabak meegebracht. Bijna forch: Kopdicht vent, gaat hier om menschenlevens. Wij maakten nu uit met wie ze gingen. 2 Sneeker meisjes werd hun kosthuis gezegd. Die moesten zichzelf redden. De 2 Sneeker mannen kregen elk een "vreemdeling" mee. Dries kreeg 6. En wij de rest. Zachtjesaan nu opstappen. Het weer werkte schitterend mee. Het was stikdonker. Eindelijk hadden wij de voordeur. Doch toen moesten we ongemerkt op straat. Ik was de achterste dus kan niet vertellen hoe dit ging. Wel had ik nog even een geweldige schrik. Want ik zou minstens 2 wegbrengen. En er was nog slechts 1 meer. Ik terug. "Is hier nog iemand". Geen antwoord. Intusschen was het 20 voor acht. Dus gaan. Om 10 voor 8 kwam de oplossing. Wij zeiden zoeven al dat het stikdonker was. Nu was Dries met 6 man naar 't Sperkhem gegaan. Maar toen hij de zesde man had afgeleverd stonden er zoowaar noch 2. Tijd om terug te keeren was er niet meer. Dus Dries gauw noch een contact en klaar. Des andere daags komt "Maaike" met 20 bonkaarten. De overal komt weer aan en de distributie geschiedt vlot. Helaas mochten alle 20 hun vrijheid niet behouden. Bij een onverwachte razia werd vriend Dokkum van Koudum naar zijn P.B. gevraagd en meegenomen. Gelukkig werd hij voor onvluchte spitter aangezien. Met behulp van de Koeriersters zijn ze binnen eenige dagen uit Sneek gebracht. Een mooi stuk werk is dit geweest. Bijzonder onderscheiden hebben zich de K.P. in 't algemeen. En de Heer Bijlsma consierge van de R.H.B.S.

Dossier B. 19

Overval op het Politiebureau op 6 maart 1945. De overval geschiedde toen het begon te lichten. Dezelfde Heer Bijlsma kwam weer met precies dezelfde opmerking: De overval is gelukt. Resultaat 5 personen. 2 waren direct ondergebracht. Voor 3 moest ondergeteekende weer zorgen. Dit kleine getal konden wij met ons beidjes wel doen. Mijn dochter en ik. Doch wij hadden nu een grote moeilijkheid. 't Was nog licht. Hinke die om eventueel misloopen Sijke werd genoemd zou voorop. Doch telkens waren mensen voor de deur waar wij door moesten. Eindelijk pakte "Sijke" krampachtig haar heer in de arm daar gingen ze. Toen wij de andere kant op. De rest als voren. Heldenfeiten. Ja, men schrijft het nu zoo gewoon. Denkt u zich de toestand van toen in. Altijd loerende Grünen. En niet te vergeten" onze beste landgenoten" die zich toen ware vaderlanders noemden. Daartegen hebben de jongens van de K.P. gevochten.

Menschen ik heb het de laatste jaren van nabij gezien.

Helden zijn het.

Heldinnen ook hun koeriersters.

Hulde aan deze mensen.

Wij mogen ze nooit vergeten.

Sneek Juni 1945 J de Boer (B.19.) Bron Teksten met toestemming van Johan de Boer geplaatst 10-03-2019.

Hûnegat

Veel kerktorens in Friesland beschikten over een primitieve cel, die hûnegat (hondengat) werd genoemd. Oude Raadhuizen hadden vaak een bordes dat werd gebruikt voor openbare afkondigingen. Onder het bordes van een burcht of stadhuis was meestal het "hûnegat", hier sloot eertijds de veldwachter zijn arrestanten op.

Anjum hûnegat

In Anjum, staat de Michaëlkerk en via de consistorie komt men onder de toren waar het gevreesde hûnegat is ingebouwd. Het "Houneġât" Zoals inmiddels bekend is zijn de zijruimten naast de toren vroeger geopend geweest naar het schip van de kerk. Over de noordelijke zijruimte is een bakstenen tongewelf geslagen. In 1708 is hiervan een gesloten ruimte gemaakt, het ons welbekende "Houneġât". In deze periode was de kerk meer een gemeenschapsruimte dan een gebouw dat eens per week werd gebruikt. Soms werd er gehandeld maar ook verkiezingen en andere vergaderingen werden in de kerk gehouden. Ook kon je overdag de kerk gewoon binnenlopen om b.v. een praatje te maken of iets te drinken. Eén en ander bracht met zich mee dat er ook wel honden meekwamen. Om die last te verlichten werd onder de toren een hondenhok gemaakt. De "houneġiseler" joeg de loslopende honden bij elkaar en duwde ze dan achter slot en grendel onder de toren. De legende vertelt dat een hounegiseler zich meestal liet begraven onder zijn hondenhok. Later moeten we "Hond" meer zien in de betekenis van misdadiger. Landlopers, dronkaards, oproerkraaiers en vechtersbazen etc. werden vaak in deze ruimte opgesloten. Vooral in de Franse tijd schijnt men hier veelvuldig gebruik van gemaakt te hebben. Deze primitieve cel is nog in zijn geheel aanwezig met de oorspronkelijke, met ijzer beslagen zware deur, waarin een getralied klein venstertje. In het Procuratieboek van Oostdongeradeel (1697-1759) staat over de bouw van deze cel het volgende te lezen: "De Heer Pierines Lyclama à Nijeholt, secretaris van de grietenije Oostdongeradeel heeft als ontvanger van de Feitemazathe op 12 augustus 1708 aan Dirx Tierds, timmerman te Anjum voor het maken van het honnegat betaald 14 Car. glds en 6 stuivers. Aan Here Clases, smidt te Anjum voor geleverd ijzerwerk 11 Car. glds en 16 stuivers." Michaëlkerk

Appelscha cachot

Rond 1900 werd ervan rijkswege een onderzoek gelast naar de inrichting van de z.g. bewaarplaatsen. In de dorpen werden hiermee bedoeld de cachotten onder kerktorens, waar vooral dronken en zich misdragende mensen (tijdelijk) werden opgesloten. De conclusie van het onderzoek was, dat de bewaarplaatsen niet meer aan de nieuwe voorschriften voldeden. Ambtelijke molens maalden toen ook al zeer langzaam, want pas in 1921 werd een bouwopdracht verstrekt aan Gebr. v.d.Zee te Oosterwolde. Het behelsde het bouwen van twee cellen, één voor een mannelijke en één voor een vrouwelijk gevangene. De toenmalige veldwachter vond de plaats achter het reeds bestaande brandspuithokje de meest geschikte

locatie. Thans is het gebouwtje in het bezit van de Historische Vereniging Appelscha en deze vereniging heeft het door middel van subsidies laten restaureren. Voor zover bekend is dit het enige exemplaar van een bewaarplaats die in Friesland bewaard is gebleven. Adres van het cachot is: Vaart ZZ 89 te Appelscha

Bolsward gevangenis

Het stadhuis verrees in 1614-1617 ter vervanging van een voorganger uit 1474. Het is gebouwd in de stijl van het Fries maniërisme en heeft een achtkante toren met een beiaard. In het souterrain bevond zich ook de waag, waardoor het één van de Waaggebouwen in Friesland was die in een stadhuis was ondergebracht. Er hangt nog een grote weegschaal. De gevangendoor leidde naar de gevangenis boven in het gebouw.

Buitenpost hûnegat

Buitenpost heeft ooit een Huis van Bewaring gehad, een cel onder in de kerktoren. Dat was vroeger de gebruikelijke plaats om verdachten op te sluiten. "Iemand onder de toren zetten" betekende toen hetzelfde als een nachtje in de cel doorbrengen op het politiebureau nu. Veel kerktorens beschikten over zo'n primitieve cel, die hûnegat (hondengat) werd genoemd. In Buitenpost kreeg het hûnegat in het midden van de 19de eeuw de status van Huis van Bewaring. Het was daarmee een deftig hûnegat. [Mariakerk](#)

Ee hûnegat

In een kerkje van Ee is ook een "hûnegat". Dit is de ruimte onder de toren waar je in geval van een kleine overtreding je straf moest uitzitten. De houten wanden staan vol met handtekeningen die dateren uit de 19e en 20e eeuw. [Sint-Gangulfuskerk](#)

Harlingen gevangenis

Onmiddelijk achter het stadhuis heeft men de Stadswaag, in de Raadhuisstraat, mede omstreeks het jaar 1730 gebouwd, waarvan een gedeelte thans gebruikt is tot eene Gevangenis ingerigt. Aan de westzijde heeft dit gebouw twee ingangen, door eenen van welken men in de waag, en door den anderen in de voormalige armenkamer gaat. Op de tweede verdieping van dit gebouw, is de Kamer der policiewacht en eene Gevangenkamer, waarachter de Krijgsraadkamer gevonden wordt. In de Waag zelve oefenen de schutters zich des winters in den wapenhandel, terwijl zij dit zomers buiten de stad doen. Het huis Leeuwenburg, op het Havenplein, tot op den meergemelden brand, den heeren van de Admiraliteit tot een intrek gediend hebbende, strekte hun later tot eene vergaderplaats, en werd daarom het Zeekantoor genoemd, thans behoort dit gebouw aan de stad, en wordt gedeeltelijk gebruikt tot eene School voor de Zeevaartkunde, deels tot eene naai- en breischool. Ook zijn de Leesbibliotheek, ten dienste van de mindere klasse, en de Spaarbank, beide opgerigt door het Departement der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, aldaar gevestigd. Het 's Landsgeweldige- of Gevangenhuis, mede tot de Admiraliteit behoort hebbende, dat van oude Friesche bouworde, en met zijne tuinen belendende aan het Magazijn was, is in het jaar 1827 gesloopt, en door eene particuliere woning zijnde een koffijhuis, vervangen. [kleinekerkstraat.nl](#)

Heeg hûnegat

Heeg, Haghakerk, Tsjerkebuorren 2 In de 12e eeuw stond er op de plaats van Haghakerk al een kerkgebouw dat aan de Heilige Christophorus was gewijd. In 1840 kreeg de kerk haar huidige aanzien. In de kerk bevindt zich een fraaie 17e eeuwse kansel met bijbehorend doophek waarop twee doopbogen zijn geplaatst en een lezenaar uit 1821 met adelaar. De toren met spits heeft een luidklok uit 1615. In 1860 bouwde L. van Dam uit Leeuwarden het orgel. Helemaal voorin in de kerk, is een cachot "it hûnegat". Vroeger werd hierin het geboefte opgesloten. [Haghakerk](#)

Hindeloopen cachot

Oude stadhuis (Hindeloopen) Voor 1919 was het stadhuis van de voormalige gemeente Hindeloopen gevestigd in een tweebeukig pand aan de Dijkweg 3. Het pand dateert uit 1682 of 1683.[1] In 1823 werd de ingang van het pand verplaatst naar de oostelijke zijde. De omliggende ingang bevindt zich boven het bordes. Hier weer boven staat, op een timpaan, het beeld van

Vrouwe Justitia. In het souterrain bevindt zich een cachot. Na het opgaan van de gemeente Hindeloopen in de nieuwe gemeente Nijefurd in 1984 werd het stadhuis overbodig. Ook dit voormalige stadhuis is erkend als rijksmonument. [Wikipedia](#)

Holwerd hûnegat

De Sint-Willibrorduskerk is een monumentale kerk in Holwerd. De toren is ouder dan de kerk en werd waarschijnlijk in het begin van de 17e eeuw gebouwd. In 1661 werd het zadeldak van de toren vervangen door een torenspits. De toren deed tevens dienst als vuurbaak voor de schepen op de Waddenzee. Onder in de toren was een gevangenis. Ook bevond zich bij de toren een tolhek voor het veer naar Ameland. [Sint-Willibrorduskerk](#)

Joure hûnegat

Hobbe van Baerdt Tsjerke. De toren is ouder en dateert uit 1628 (eerste steen gelegd op 8 augustus door Hobbe van Baerdt). In de toren van drie geledingen bevond zich een raadkamer en gevangenis. (hûnegat) De kerk is vernoemd naar Hobbe van Baerdt, grietman van Haskerland in de periode 1615-1650. Op de fronton boven de ingangspoort staat De heer Gritman Hobbe van Baerdt 1644. In dit jaar werd door hem op 18 maart de eerste steen gelegd voor de tweebeukige (schip en zijbeuk) kerk ter vervanging van een kerk uit de 16e eeuw. In 1939 werd de kerk door brand verwoest. De herbouw duurde vanwege de Tweede Wereldoorlog tot 1947.

[Hobbe van Baerdt Tsjerke](#)

Makkinga chachot

De kerk is gebouwd in 1775. Jan Driks en Jan Pyters waren in die tijd kerkvoogden zoals bij de ingang van het gebouw op een steen staat. De toren is later aangebracht. Onder in de toren bevindt zich nog een cachot. [Bonifatiuskerk](#)

Minnertsga hûnegat

1505 In Minnertsga combineren ze het spirituele met het nuttige als men op 23 mei 1505 begint met de bouw van de robuuste meer dan 40 meter hoge gevangenisstoren naast de parochiekerk. De in de muur van de toren gebouwde cel geniet al snel faam als martelkerker. Minnertsga is het oostelijkste dorp op de strandwal van de "Bjirmen" (van Wijnaldum tot Minnertsga); een gebied met zeer oude bewoning. Vanwege de landschappelijke schoonheid wordt het gebied "het Umbrië van Friesland" genoemd. De geschiedenis van het dorp is dus veel ouder dan de rest van de gemeente het Bildt, waar Minnertsga pas sinds 1984 deel van uit maakt. In de vroege Middeleeuwen was het een eiland. De monniken van het Lidlumer klooster zorgden voor de bedijking. De naam Minnertsga komt in 1168 voor het eerst in de boeken voor als bisschop Godefried van Utrecht voor als hij de helft van de kerkelijke goederen, inclusief de omstreeks 1120 gebouwde parochiekerk van "Minnersghae" schenkt aan frater Eilwerd van Ludingakerke. Als je Minnertsga nadert zie je van verre de kerk met zijn robuuste toren, die qua grootte en ouderdom zijn gelijke in de omgeving niet kent. De tegenwoordige kerk werd omstreeks 1450 gebouwd. Met de bouw van de robuuste meer dan 40 meter hoge toren is men begonnen op 23 mei 1505, zoals te lezen staat op de rode Bremer dorpelsteen, die links van de ingang in de toren is ingemetseld. In de wanden van de toren komen oude deurtjes voor. De ene geeft toegang tot de torentrap. De andere deur in de toren geeft toegang tot het z.g. "hunegat" (hondegat), een cel die geheel in de 2,65 meter dikke muur is uitgespaard. Hier werden de Minnertsgaaster misdadigers opgesloten om te worden afgeranseld met zogenaamde 'keallepoaten' (kalverpoten), lederen knuppels. Keallepoaten werd ook de bijnaam voor de inwoners. De toren had bij de bouw een hoge spits die in 1552 getroffen werd door de bliksem en te pletter viel. In de westzijde van de toren staat het jaartal 1818. Dit geeft niet het bouwjaar van de toren aan, maar de restauratie van het zadeldak. De door de protestanten geconfisqueerde kerk staat een meter hoger, doch is niet op een terp maar op aarde uit de gracht rondom de kerk. Deze gracht liep door tot bij de gracht van de boerderij Groot Hermana, waar in vroege tijden het slot van het steenrijke geslacht Hermana stond. Bij de brand van 3 juni 1947 werd de kerk met de massieve toren bijna verwoest, maar in 1955 stond de kerk er toch weer bij, zoals hij er nu ook nog uitziet. De oude grafstenen die voor het koor liggen komen uit de gesloopte Galieërkerk te Leeuwarden. Zo zijn er

vele kerken met een 'hûnegat', een kleine ruimte waar mensen tijdelijk in werden opgesloten. [Meinardskerk](#)

Oosterbierum hûnegat

In Oosterbierum onder in de toren is een kleine gevangenis gemetseld, in de volksmond 'hûnegat' (het hondengat) genaamd. [Sint Joriskerk](#)

Sloten cachot

De huidige waterpoorten dateren van 1768 (Sneker of Woudsenderpoort) en 1821 (Lemsterpoort). Bij de laatstgenoemde poort, op het bastion, prijkt de in 1755 gebouwde korenmolen. Hier stond ook al in de Middeleeuwen een molen. In de poort is ook een kleine gevangenis. Bij de ingang van het chacot staat een schandpaal die herinnert aan de Spaanse aanval. [sloten.nl](#)

Sneek cachot

De Noorderpoort is een voormalige stadspoort van Sneek. De poort is gebouwd rond 1493 als onderdeel van de Vestingwerken van Sneek en was gelegen aan de Bolswarderweg en vormde de ingang van de stad vanuit de richting Bolsward. Aan beide zijden van de poort stonden torens met aan de westzijde een stenen trap. In de toren werd het stadsbuskruit en munitie bewaard, later deed het gebouw dienst als gevangenis. In 1770 werd het gebouw verfraaid met het Wapen van Sneek en twee uitgesneden vazen. Buiten de poort was een zogenaamde paardenwed. Voor de verdediging was de poort op een gegeven moment niet meer nodig en de ruimte was nodig voor de verbreding van de Bolswarderweg. Hierop is de Noorderpoort in 1843 gesloopt.

Workum cel

Stadhuis: Op de zolder bevindt zich nog een zeldzame merkwaardigheid, de voormalige cel, compleet met bijbehorende ketenen en blokken. Ook in de waag was voorheen een cel van het politiebureau. Maar die was uit de jaren '20 en zat er ongeveer tot 1974. Voor een van de ramen zitten nog tralies. [warkumserfskip.nl](#)

Kampen

Het interneringskamp

Een interneringskamp is een faciliteit om grotere groepen personen vast te zetten, waarbij de controle op politieke tegenstanders of politiek onbetrouwbaar geachte bevolkingsgroepen centraal staat. Krijgsgevangenkampen zijn eveneens interneringskampen, waarbij hier echter steeds internationaal-rechterlijke normen dienen te worden nageleefd. Onder internering wordt ook verstaan het gevangenhouden van soldaten die in een oorlog in neutraal gebied terecht zijn gekomen.

1914 - 1918 Belgische vluchtelingen

- Interneringsdepot [Gaasterland](#)

1940 - 1945 NSB'ers

- Het werkkamp [Elfbergen](#) bij Oudemirdum heeft in de meidagen van 1940 een bescheiden rol gespeeld bij het vastzetten van NSB'ers. Na de capitulatie van Nederland werden ze weer vrijgelaten.
- Het kamp Wyldemerk aan de andere kant van de Luts (eigenlijk van Swinderenvaart) is in 1941 door de Duitse bezetter gebouwd voor Nederlandse arbeidsdienst. Eind 1944 vertrokken de bewoners naar het front. Daarna kwamen er evacués uit Noord-Limburg. Na de oorlog werden er politieke delinquenten ondergebracht. Er kwamen ook

Nederlanders die jarenlang in Duitsland hadden gewoond en liever weer terug wilden naar Nederland. Wyldemerck werd hun tijdelijk thuishaven. Vanaf 1954 kwamen de Ambonezen.

1945 -1951 Over de interneringskampen is heel weinig bekend. Hier vindt u een (incomplete) lijst met namen van interneringskampen voor collaborateurs.

- Kamp Barka te Harlingen, 1945-1950
- Gevangenis Crack-State te Heerenveen, 1946-1948
- Kamp Ericadorp te Leeuwarden, 1946-1950
- Huis van Bewaring te Leeuwarden, 1946-1951
- Noodziekenhuis te Leeuwarden, 1947-1951
- De Gevangenis te Sneek, 1946-1951
- Kamp Sondel te Sondel, 1946-1951
- Kamp Sparjebird te Hemrik, 1946-1951 Arjen de Groot
- Kamp Wierda te Wolvega, 1946-1948
- Kamp Ybenheer en kamp Oranje te Fochteloo. Ybenheer (of Ybenhaer) heeft tijdens de Tweede Wereldoorlog als werkkamp voor joden gediend. Na de bevrijding werd het gebruikt als strafkamp voor NSB'ers en omgedoopt tot kamp Oranje.
- Kamp It Petgat te Blesdijke, 1946

1951-1970 Molukse woonoorden

- Kamp Wyldemerck
- Lijst van Molukse woonoorden

Straffen

Uitvoeren van de straffen

Straffen kun je op vele manieren uitvoeren. Dat het middel straf het doel bereikt, is maar de vraag. In dit verslag worden de straffen uit de Middeleeuwen beschreven. Het waren gruwelijke straffen die vele mensen het leven hebben gekost. De straffen werden meestal uitgevoerd in het bijzijn van de burgers op het marktplein.

Schema van Straffen

Schema van de straffen, gedurende de 14e eeuw tot aan het einde van de 18e eeuw in de Nederlanden werden toegepast.

Doodstraffen

- Onthoofding
- Ophanging
- Wurging
- Verbranding
- Ketelstraf
- Radbraken
- Levende begraven
- Verdrinking

Boetedoeningen

- Vergiffenis vragen
- Offeren kaarsen
- Strafbedevaart

Lijfstraffen

- Verminkende straf
- Afhakken van ledematen
- Verminking van tong, neus, oren en ogen
- Straffen aan huid en haar
- Geseling
- Kaalscheren hoofd
- Brandmerken

Vermogensstraffen

- Verbeurdverklaring
- Boeten

Onterende straffen

- Aan de schandpaal
- Zitten op de kaak
- Zitten in de schandmantel
- Dragen van de schandstenen
- Slepen van een schandslede

Vrijheidsstraffen

- Verbanning
- Galeistraf
- Gevangenisstraf

Straffen door de eeuwen heen

In iedere samenlevingsvorm van mensen ontstaan normen op welke overtreding door de groepsgenoten gereageerd wordt door de overtreder te straffen en iedere maatschappij kent haar strafwetten en strafproces. Het is een natuurlijk verschijnsel dat mensen elkaar corrigeren, in het gezin wijzen de ouders hun kinderen terecht, tuchtigen hen als zij gestelde regels overtreden of worden van bepaalde voorrechten onthouden, dit gebeurt in de maatschappij "in het groot". Normoverschrijdingen waren in de Griekse en Romeinse cultuur voornamelijk privaatrechterlijke aangelegenheden tussen de dader en het slachtoffer en waren aanvankelijk nauw verbonden met sacrale elementen in die culturen totdat daarin differentiatie optrad en de rechtswetenschap haar eigen weg ging. In dit recht nam het strafrecht een zeer bescheiden plaats in, de meeste delicten deden dan ook voor de dader een civielrechterlijke verbintenis ontstaan tot schadevergoeding aan het slachtoffer.

Slechts gemeenschapsgevaarlijke en politieke delicten werden van staatswege bestraft met verbanning of de dood. Ook in het oud germaanse recht kende men als voornaamste gevolg van normovertredingen de compositio, de afkoop. Agressief straffend werd opgetreden tegen werkelijk gevaarlijke delicten. Na de val van het Romeinse Rijk trokken de koningen en landsheren er weer op uit om hun versplinterde gebied onder hun macht te krijgen en trokken geleidelijk alle rechtspraak tot zich: de rechtspleging in stamverband werd vervangen door de rechtspraak door landsheren of diens vertegenwoordigers. Het vooronderzoek, de voorlopige vrijheidsbeneming en de pijnbank doen hun intrede en met wrede en onbarmhartige lijf- en levensstraffen wordt gestraft in naam van God en Justitie. In de loop van de 18e eeuw ging er een roep op om een humaner en rechtszekerder strafrechtspleging en tevens ging men zich bezinnen op de

rechtvaardiging van de straf. Evenwel bleef men het erover eens dat de dader van een strafbaar feit een kwaad had gepleegd wat vergolden moest worden, eenzelfde gedachte als in de middeleeuwse tijd. Negentiende eeuwse rationalisten achten het mogelijk de mate van schuld van de dader om te rekenen in een leedtoevoeging. Het Wetboek van Strafrecht van 1886 bevatte een eenvoudig strafstelsel om tot deze berekening te kunnen komen. De rechter van 1886 was gebonden aan de mate van schuld van de dader en deze diende hij "om te zetten" in een corresponderende leedtoevoeging. Reeds ten tijde van het tot stand komen van het Wetboek van Strafrecht van 1886 had de ontwikkeling der gedragswetenschappen nieuwe gedachten over dader, schuld en straf geïntroduceerd: Het begrip schuld bleek niet het simpele, eenvoudige verwijt aan een uit eigen vrije wil handelende mens te zijn. Zeer veel daders kon men het kwaad dat zij hadden aangericht niet of slechts ten dele verwijten gezien de onvrijheid van de menselijke geest en de vele gradaties van ziekelijke en gestoorde geestvermogens. De leedtoevoeging, gekoppeld aan de mate van schuld resulteerde in kortere vrijheidsstraffen en andere lichte straffen. Omdat deze leer echter niet in overeenstemming was met de geldende vergeldingsleer kwam er een compromis tot stand: Uitgangspunt van het strafrecht bleef de leed toevoegende vergelding, waar dit nodig bleek kon een maatregel tot beveiliging van de maatschappij opgelegd worden: de psychopatenwetten van 1925. In 1951 wordt ingevolge artikel 26 van de Beginselenwet Gevangeniswezen een doel gegeven aan de wijze van de tenuitvoerlegging van de door de rechter opgelegde leedtoevoeging en wel: verbetering van de dader en diens terugkeer in de maatschappij.

H. Steensma. Gevangenenbewaarder Leeuwarder Huis van Bewaring.

1982, straffen door de eeuwen heen.pdf
Adobe Acrobat document 8.4 MB

Straffen in de Middeleeuwen

Valsemunten werden tot de ketelstraf veroordeeld, in een grote ketel met een gloeiend hete vloeistof werden ze ondergedompeld tot de dood zich voltrok.

Lijfstraffen en waar volkervermaak. Op het openbare plein waar zich deze terechtstellingen afspeelden, waren vaak ook sokkramen, marktkramen en jongleuren, en liep er ander kermissolk om het publiek te vermaken tussen de verschillende executies en lijfstraffen door.

Sommige mensen betaalden hun beul een extra fooi zodat deze geen professionele fout beging.

In het rondel in de zuidtoesthoek was de pijlbank ondergebracht en die toeren heette in de volksmond daarom 'de pijltoeren'.

De toren is in de achttiende eeuw afgebroken maar de fundamenten zijn in 1919 opgegraven.

Aan handen en voeten op het radbraakkruis vastgebonden werd de veroordeelde letterlijk door de beul kapot geslagen.

Een vrij vaak toegepaste straf, vooral voor mannen, was het staan in de schandpaal.

Een vrij vaak toegepaste straf, vooral voor vrouwen, was het dragen van de schandsteen.

Met zo'n steen op de rug, of vastgemaakt aan een riem om de hals, moest de vrouw een voorgeschreven route door de gemeente afleggen.

Meestal op het dorpsplein door een joelende menigte bekogeld met allerlei vieze dingen of uitgescholden en bespuwd.

Ze werd daarbij vergezeld door een joelende menigte

De Beul

De ondervraging van verdachten met duimschroeven en de straffen die ze uiteindelijk kregen werden door een BEUL uitgevoerd. Een beul wist heel veel over het menselijk lichaam en had een medische opleiding. Het was dus een soort dokter. Raar eigenlijk. Hij takelde je eerst toe en lapte je vervolgens weer op met zijn medische kennis. Hij droeg geen zwarte kap over zijn hoofd zoals je in films vaak ziet. Integendeel, de beul was juist trots op het werk dat hij verrichte en bedekte zijn hoofd juist niet. Het beroep van beul ging trouwens van vader op zoon, of je dat nou wilde of niet. Deze openbare executieplaatsen waren dan ook een onmiskenbare manifestatie van de stedelijke justitie en macht. De dag van de terechtstelling viel meestal op een zaterdag maar dit hoefde niet te zijn. Na een kort gebed werden de vonnissen van de terdoodveroordeelden publiekelijk voorgelezen. Het voorlezen van het doodsvonniss plaatste de veroordeelde definitief buiten de gemeenschap. Na de afkondiging van het vonnis begaf de beul zich in aanwezigheid van de schout, de schepenen, de burgemeesters, de sergeanten en de communiemeesters naar de terechtstellingsplaats. Pijpers, trommelaars en trompetgeschal kondigden de terechtstelling aan. De kerken luidden de doodsklokken. Schutters, gekleed in feestkledij, vergezelden stevast

de stoet. In tijden van oproer moesten deze schuttersgilden en gewapende ambachtslieden de terechtstelling in goede banen leiden. Een priester liep mee om de veroordeelde de biecht af te nemen. Tijdens de optocht zong hij liturgische liederen en gebeden. Wanneer de delinquent de dood in de ogen keek, hoorde hij berouwwol te zijn en overtuigd van de slechtheid van zijn daden en de juistheid van het vonnis. Als de misdadiger tot inkeer kwam, kon de priester de op het laatste moment geredde ziel doen heengaan door hem het passende viaticum te geven. Begrijpelijkerwijze werd deze oprechte inkeer niet altijd bereikt. Sommige criminelen stierven zonder berouw, nog grapjes makend of het publiek en de rechters beschimpend. De veroordeelde was voor de terechtstelling meestal kaalgeschoren, geboeid en in een lang wit hemd gekleed.

Scherprechters - Beulen van Friesland

- Mr. Frans Scherprechter in Friesland 1550
- Hans Calle Scherprechter te Leeuwarden 21-3-1681 -Echtgenote Stijntie Froboos (1e echtgenoot waarschijnlijk de broer van Joost Ewerts) Aestimatieboeken, nr. 1153
- Lucas Salomons van Lingen 3-8-1640 Scherprechter te Leeuwarden Uit Lingen. Mr. scherprechter 23-12-1642 9-1-1643 -Echtgenote: Frouckien Pieters Inventarisatieboeken, nr. 1471 -Ondertrouw te Leeuwarden met Aeltie Pytters, uit Leeuwarden -Echtgenote Aeltie Pijtters Aestimatieboeken, nr. 839
- Pijter Simons Scherprechter te Leeuwarden 21-2-1612 Echtgenote Anna Hans Aestimatieboeken, nr. 359
- Joachim van Tecklenburg, Scherprechter te Leeuwarden 27-7-1640 -Echtgenote: Anna Hanses
- Christiaan van Gorcum Ged. 20-1-1702 Leeuwarden, Grote kerk. -Scherprechter te Leeuwarden
- Petrus van Gorcum -Ged. 12-10-1759 Leeuwarden, Westerkerk, zoon van Theodorus/Dirk van Gorcum. -Assistent-scherprechter en chirurgijn te Leeuwarden
- Dirck Flipses Gorkum Scherprechter te Leeuwarden 22-8-1703 - 21-7-1713
- Theodorus/ Dirk van Gorkum -Geb 18-2-1727, ged. 21-2-1727, zoon van Christiaan van Gorcum -Scherprechter te Leeuwarden 12-3-1756 -Chirurgijn te Leeuwarden 1755-1797 -Scherprechter van de provincie Friesland 18-10-1772 -Scherprechter van Friesland 4-7-1777
- Tjeerd Alberts Boonstra 61 jaar. Scherprechter te Leeuwarden 1824

Bron: [Scherprechter beul in de Nederlanden](#)

- Scherprechters (beulen)
- Executioners (hangmen)
- Scharfrichter (Henker)
- Exécuteurs (bourreaux)

Schandstraffen

De tepronkstelling aan de kaak

Het dragen van strafstenen of van een houten mantel tot mandhangen en schandetochten De grootste bloeiperiode kenden de schandstraffen van het einde van de veertiende tot het einde van de zestiende eeuw. De schandpaal of de Kaak. Overtreders van allerlei zedenmisdrijven zoals prostituees, koppelaars, zedenschenders en bigamisten. De bigamist, “dubbelhuwer” of “tweewijver” pleegde met zijn schandelijke daad naast meened en verstoring van de openbare orde ook een inbreuk op het huwelijks sacrament. De mannelijke bigamisten kregen dan ook een typische spiegelstraf voorgeschoteld: zij werden meestal met spinrokken tentoongesteld. Een vrouwelijke bigamist werd behangen met mansbroeken en zo aan het publiek getoond. Ook leeglopers, landlopers en bedelaars werden aan de kaak gesteld. De tepronkstelling had meestal plaats op een ogenblik dat zich veel mensen op straat bevonden, doorgaans op een drukke marktdag in de loop van de voormiddag. De tijdsduur van de tepronkstelling varieerde sterk, gaande van minder dan een uur tot meerdere uren, zelfs dagen. De delinquent werd met een ijzeren halsband of ring en met kettingen vastgeklonken en werd vervolgens overgelaten aan de

spot van het volk die hem met vuil, rotte eieren, modder, appels en dergelijke bekogelden. De kaakstraf had, net als alle publiek voltrokken straffen, naast haar zuivere bestraffingsfunctie ook tot doel andere delinquenten af te schrikken. De terechtstelling: een ceremonieel gebeuren.

De tentoonstelling op de ladder

De ladder stond toe de veroordeelde op een duidelijk zichtbare hoogte te kijk te zetten. Het betrof gewoonlijk een galgladder die schuin tegen een muur van een gebouw werd geplaatst. De scherprechter zorgde voor de bijkomende attributen zoals de strop om de hals van de dief om duidelijk te maken dat hij er deze keer mild vanaf gekomen was.

Het hangen in de mand

Het mandzitten werd ook nog gesteld op overspelige en dronken mannen en vrouwen, bigamisten, prostituees, bedelaars en kruimeldieven.

Overspel

Straf: Blok aan het been. 1 dag in de stad rondlopen met 15 kilo aan je been. Iedereen die je tegenkwam mocht je uitschelden en bekogelen met viezigheid. (Paardenpoep en zo)

Landverraad

Straf: Verbanning. Je moest het gewest, de provincie of het land verlaten. Deze straf lijkt minder erg dan hij was. Je moest namelijk al je bezittingen achterlaten, je verloor je werk en moest in een vreemde omgeving opnieuw beginnen.

Kwaad spreken

Straf: Het schandblok. Je kreeg een bord om je nek waarop stond wat je gedaan had. Terwijl je in het blok stond, mocht de bevolking je bekogelen met straatvuil als paardenpoep en dode ratten. Eieren werden niet gegooid omdat ze te duur waren en stenen niet, omdat je iemand flink zou kunnen verwonden en dan zelf wel eens voor straf in het blok terecht kon komen.

Iemand het zwijgen opleggen

Een andere straf was het in tweeën splitsen van je tong. Je kon daarna letterlijk niks meer zeggen.

Lijfstraffen

Afhouwen van de hand

Om te voorkomen dat de veroordeelde doodbloedde, werd het bloed met doeken gestelpt en werd de gewonde arm verbonden. Het amputeren van een hand werd hoofdzakelijk toegepast op criminelen die een inbreuk hadden gepleegd op de wetten van de stad.

Straffen aan het oor

Het afsnijden van één of beide oren was een typische dievenstraf. Deze verminking liet toe een dief gemakkelijk te herkennen: wie zijn oor miste, was vermoedelijk een dief. Het kon ook voorvallen dat een dief beide oren werden afgesneden.

Straffen aan de tong

Dit delict behoorde evenals heiligschennis, ketterij en tovenarij tot de misdrijven gericht tegen de goddelijke majesteit. Wie roekeloos kritiek spuide op de politiek van de hertog of wie hem zondemeer beledigde, verdiende eveneens gestraft te worden aan de tong.

Straffen aan het oog

Vermoedelijk werd een valsspeler een eerste keer aan de kaak gesteld, een tweede keer de duim afgehouden en een derde keer zonder mededogen de kijkers uitgestoken. De scherprechter stak dus de ogen uit met een scherpe vlijm of lancet. Andere toepassingen waren met een boor of door verbranding met ongebluste kalk.

Straffen aan huid en haar

De straf “te huid en te haar” was oorspronkelijk een samenspel van een geseling en het afknippen of uitrukken van het hoofdhaar, die in de klassieke periode gepaard ging met verlaging tot de slavenstand. Een straf aan huid of haar was dan wel een zeer schandelijke

sanctie, het was ook een betrekkelijk milde sanctie. Het brandmerken gebeurde stevast door met een brandende sleutel de kaak of een ander deel van het gezicht te verschroeien. Ook wel genoemd als openlijk schandvlekken.

Brandmerken

Het brandmerken was een strafmaatregel, een lijfstraf. De brandmerking werd onder andere als maatregel om recidivisten en terugkerende verbannen personen gemakkelijker te kunnen herkennen uitgevoerd. Het brandmerken geschiedde met een gloeiend ijzer (brandijzer), meestal op het gelaat, zoals de wangen of het voorhoofd, de beul smeerde vaak buskruit in de gebrande wond, om zodoende een duidelijke brandtekening te verkrijgen. Vanaf medio 17de eeuw werd het brandmerken in het gezicht geleidelijk verboden.

De pijnbank

De pijnbank was een middel om iemand die verdacht werd van onwettige feiten te pijnigen om een bekentenis te verkrijgen. De pijnbank bestond al veel vroeger dan de Romeinse tijd en de Middeleeuwen. De verdachte werd op de pijnbank gelegd en vastgebonden zodat de beulen en de ondervragers alles konden doen met het slachtoffer. Er werd met vuurtoortsen, geseling, tangen, of met de waterproef gefolterd. De pijnbank was ook een soort rekbank, waar de veroordeelde werd uitgerekt met behulp van touwen of kettingen aan het draairad. Later werden de pijnbanken geraffineerder gemaakt om iemands gewrichten te ontzetten. Na het midden van de 18e eeuw werden deze manieren van verhoren niet zo veel meer toegepast.

Geselen

Geselkat duidt specifiek op een kat met negen staarten, zoals in de scheepvaart en strafkolonies werd gebruikt op de blote huid, of op enig vergelijkbaar model met meer of minder of onbepaald aantal staarten, eventueel in andere materialen. De Russische knoet (een woord met homofonen) werd gebruikt voor de zwaarste, soms dodelijke geselingen in de tsarentijd.

De duimschroef

Een duimschroef is een martelwerktuig, dat gebruikt werd bij gedwongen verklaringen. Een duimschroef bestaat uit een plaat waarop je duim geplaatst werd. Eroverheen komt een beugel waardoor een bout geschroefd wordt. Door de schroef naar binnen te draaien wordt de duim platgedrukt, hetgeen in een grote pijn resulteert zonder meteen levensgevaarlijk letsel toe te brengen. De duimschroef komt voor in het Nederlandse gezegde iemand de duimschroeven aandraaien, dat betekent dat iemand in een situatie wordt gebracht waarin hij weinig anders meer kan dan gehoorzamen.

Foltertechnieken

In de regel was het pijnigen met koorden de enige rechtmatige manier van tortuur. De scherprechter striemde en woelde een vlijmend touw over benen, armen, het hoofd en de rest van het lichaam en snoerde deze zo stevig vast dat de geknoopte draden door het vlees tot op het bot van de ondervraagde schuurden. Ter verzwaring van de foltering werden de hennepen of vlassen koorden soms vervangen door ijzeren ketenen.

Waterproef

Bij de waterproef werd de verdachte eerst op de rug op de pijnbank gebonden en op borsthoogte aan het folterinstrument vastgebonden. Vervolgens werd het lichaam met koorden opgespannen totdat de pijn ondraaglijk werd. De scherprechter liet daarna door een trechter ijskoud water op de borst, op tenen en op andere lichaamsdelen druppelen. Als de gefolterde niet loslippig werd, kneep de beul diens neusgaten dicht en stak de verdachte een breidel in de mond. De beul goot de breidel vervolgens vol met één of andere vloeistof tot het lichaam tot barstens toe gezwollen was. Het vocht kon bestaan uit water, maar ook olie, azijn en zelfs urine kwamen in aanmerking. Naast de kleine waterproef van zes liter bestond ook een grote waterproef waarbij twaalf liter gebruikt werd.

Doodstraffen

Radbraken

Radbraken of breken op een rad was een middeleeuwse manier om de doodstraf te voltrekken. De straf gold als bijzonder oneervol en was bedoeld voor de allerswaarste misdadigers. De veroordeelde werd op een houten wiel (rad) gebonden. Met een ijzeren staaf werd vervolgens op de ledematen geslagen totdat alle botten hierin versplinterd waren. Als alle ledematen kapotgeslagen waren, kon een genadeslag op de hartstreek worden gegeven, waardoor de veroordeelde stierf. Dit was doorgaans de negende slag. De genadeslag volgde lang niet altijd. Ook kon de veroordeelde tot slot worden onthoofd, of min of meer levend worden achtergelaten waarna pijn, bloedverlies, dorst en vogels de rest deden. Een andere methode was om de ledematen van de veroordeelde aan latten vast te binden, of op een balk met V uiteinden. De veroordeelde kreeg de "9 slagen" waarna deze ledematen gebroken werden door er met een ijzeren staaf of hamer op te slaan. Eerst sloeg de beul achtereenvolgens op de onderarmen, bovenarmen, scheenbenen en tenslotte de dijbenen. Dat waren de "8 slagen". Als de ledematen kapotgeslagen waren, werd het lichaam door de spaken van een rad gevlochten. Het rad met de misdadiger werd vervolgens opgehangen of in zee geworpen. Ook hier geldt dat de genadeslag soms wel en soms niet volgde. Als de 9e slag toch kwam, was dat op de borstkas ter hoogte van zijn hart. Dat was de uiteindelijk de genadeklap. Soms gebruikt men nog de uitdrukking als men iets meemaakt. Dan zegt men: "het was net als een slag op mijn hart". Het kwam ook voor dat op het rad het lichaam van een al gedode misdadiger werd gebonden om vervolgens kapotgeslagen te worden. Dit gebeurde om het lichaam van de misdadiger zoveel mogelijk te ontieren. Gewoonlijk werd het stoffelijk overschot na de terechtstelling met rad en al op een hoge staak aan de rand van het rechtsgebied op het galgenveld 'tentoongesteld' als waarschuwing aan eenieder die eventueel kwaad in de zin had. Nog in de achttiende eeuw werd het radbraken uitgevoerd in de Nederlandse Republiek. Het radbraken heeft ook uitdrukkingen als "opgroeien voor galg en rad" en "ik ben geradbraakt" opgeleverd.

De ketelstraf

Valsemunters werden tot de ketelstraf veroordeeld, in een grote ketel met een gloeiendhete vloeistof werden ze gestikt. De naam scerpen cock refereert dan weer duidelijk naar het levend zieden of koken in een ketel, een spiegelstraf bedoeld voor valsemunters. Het water kookte al wel toen de veroordeelde, geketend en met het hoofd naar beneden in de ketel met kokende vloeistof gedompeld werd. De doodstrijd was heftig maar vrij kort. Als de dood was ingetreden werd het lijk met een koord uit de ketel gehesen en in een zak naar het galgenveld gevoerd.

Vierendeling

Vierendeling was in vroeger tijden een methode om de doodstraf te voltrekken. De veroordeelde werd hierbij in vier stukken gehouwen of door vier paarden uiteen getrokken. In Nederland werd in 1584 de moordenaar van Willem de Zwijger (beter bekend als Willem van Oranje), Balthasar Gerards gevierendeeld. Door de lichaamsdelen aan de stadspoorten te hangen kon iedereen duidelijk zien wat de consequentie van oproerig en misdadig gedrag inhield. Het hoofd werd meestal op een lans (met weerhaken) aan de hoofdpoot uitgestald. De ingewanden kregen doorgaans een afzonderlijke bestemming. Ze werden in een zak aan de galg gehangen of publiekelijk in een ton verbrand.

De onthoofding

De halsrechting werd evenwel snel veralgemeend en wijdverbreid toegepast. Misdrijven die je kop konden kosten waren o.a moord, doodslag, moordbrand, straatroof, waterroof, heideroof, zeeroof, verkrachting, of brandbrieven schrijven. Naast de meest eervolle straf was het onthoofden ook de meest gebruikelijke straf. Tussen 1405 en 1550 werden door de Antwerpse beul met zekerheid 336 onthoofdingen uitgevoerd. De onthoofding was een typische mannenstraf. Vrouwen werden haast nooit onthalsd. De publieke onthoofdingen vonden, net als in de meeste andere steden, gewoonlijk plaats op de Grote Markt. De onthoofding gebeurde meestal overdag en openbaar. Op de dag van de executie leidde de beul de veroordeelde met vastgebonden handen uit de gevangenis. Schandelijker was het wanneer de delinquent naar het gerecht werd geslept. Het

haar van de crimineel was kort tevoren geknipt of geschoren. Op het schavot werd het hemd van de terdoodveroordeelde losgeknoopt en omlaag getrokken. Op die manier werden hals en schouders vrijgemaakt. De veroordeelde werd geblinddoekt, knielde neer op de vloer en werd met het hoofd op een blok gelegd. De ogen werden toegestopt met een blinddoek. Het blinddoeken gebeurde niet uit een zekere piëteit jegens de veroordeelde maar omdat de “boze” blik van de veroordeelde de scherprechter van zijn stuk kon brengen en zo het welslagen van de terechtstelling in gevaar kon brengen. Een biechtvader sprak de laatste woorden uit. Na al deze voorbereidingen trad de scherprechter naar voor en sloeg met één stevige haal het hoofd van de romp.

Verbranding

Deze straf houdt een bijzonder indringende zuivering van de veroordeelde in wiens lichaam met deze daad volledig vernietigd wordt. Moordenaars konden om het uitzonderlijk gruwelijke karakter van de gepleegde moord(en) door de rechters tot verbranding veroordeeld worden. We moeten echter bedenken dat dit eerder de uitzondering dan de regel was. Meestal werden moordenaars onthoofd. De veroordeelde werd in zijn hemd, dat eerst in zwavel gedoopt was of met teer bestreken was, de handen op de rug gebonden en met een ijzeren ketting (of koord) aan de hals, romp en voeten, geklonken aan een vuurpaal of staeck. De scherprechter kon als begenadiging het snoer rond de hals van de veroordeelde aandraaien en dichtknijpen zodat het slachtoffer nog vóór het heetst van het vuur de geest gaf. De scherprechter kon ook een zakje met buskruit op de borst van de veroordeelde vasthechten. Dit was niet alleen om de dood te bespoedigen, maar vooral om door de ontploffing de duivel uit het lichaam te jagen. Als de explosie de veroordeelde niet meteen doodde dan verloor hij wel het bewustzijn en stikte hij. Het lichaam van de misdadiger diende door het vuur gans verteerd te worden waarna de resten naar de Galgenveld werden gebracht. Daar werd het hoofd, of wat ervan restte, op een staak gezet.

Ophanging

De scherprechter, staande op de galgenladder, stak het hoofd van de veroordeelde door de strop en trok die strak aan. De beul kwam van de ladder en trok deze vervolgens met geweld onderuit. Via deze techniek, de techniek van de korte val, werd het slachtoffer door zijn eigen gewicht langzaam gewurgd. Door zich stevig vast te klampen aan hoofd en schouders van het spartelende lichaam kon de beul de dood van het slachtoffer bespoedigen. Om zeker te zijn dat de gehangene overleden was, liet men het lijk gewoonlijk nog een tijd hangen. Wanneer het koord tijdens de executie brak, diende de misdadiger vrijuit te gaan. Na de executie maakte de scherprechter het lijk los en bracht het met de kar naar het galgenveld net buiten de stad. Daar werd het lijk opnieuw opgehangen aan de grote galg. De geëxecuteerden bleven hangen totdat het lichaam, verweerd door wind en regen of weggevreten door raven, wolven of honden, tot galgenspijs was gereduceerd. Het gebeurde eveneens dat kennissen niet meer konden aanzien hoe een geliefde schandelijk aan de galg bengelde. Ze gingen dan zelf het dode lichaam van de galg halen en in het geheim begraven. Deze praktijk werd meermaals verboden. De galgenvelden boezemden kennelijk een grote angst in: hangende dieven en zelfmoordenaars, gespietste hoofden en op raden geëtaleerde lichamen creëerden een huiveringwekkend zicht. Bang als voor de pest weigerde sommige vaklui het bouw materiaal aan te raken of naar de terechtstellingsplaats te gaan.

Levend begraven

Locatie van het delven was de galgenberg. Daarheen werd de veroordeelde, in lang wit hemd, heengebracht. De put was dan al uitgegraven. Veel materiaal was daar niet voor nodig: met een spade, houweel en schepmand was de klus vlug geklaard. Vervolgens bedekte de beul het hoofd van de vrouw met een zwart doek en bond armen en benen met koorden vast. De beul legde de vrouw in het gedolven graf en gooide achtereenvolgens voeten, romp en hoofd met aarde dicht. Ten slotte sprong de beul op het met aarde gevulde graf en stampte de aarde vast om de vrouw sneller te doen stikken. In Duitsland ging levend begraven vaak hand in hand met het spietsen. Het lichaam of hart werd dan doorboord met een ijzeren paal om de terugkeer van de dode te verhinderen. De ziel van de misdadigster werd als het ware “vastgenageld” aan de grond.

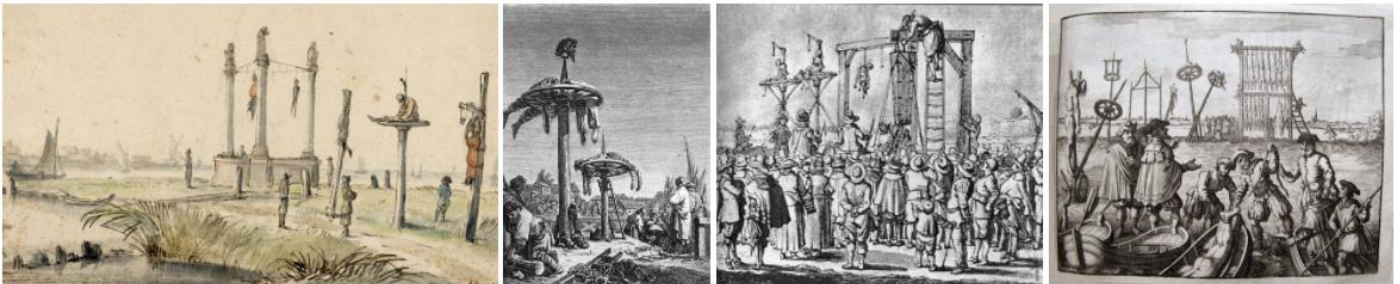
Wurging

Een garrote = schandstok is een instrument voor de voltrekking van de doodstraf, waarbij de veroordeelde aan een paal vastgebonden wordt. Het Nederlands equivalent is de wurgpaal. In vroegere uitvoeringen legde de beul het slachtoffer van achteren een lus om de hals, die dan langzaam werd gedraaid zodat het slachtoffer werd gewurgd. Later werd de lus door een metalen halsband vervangen, die diende om het lichaam te fixeren. Vervolgens werd de nek van de veroordeelde door een metaalschroef doorboord, waarop normaliter de dood onmiddellijk intrad. Tot 1974 werden terdoodveroordelingen in Spanje door de Garrote voltrokken. De twee laatste geëxecuteerden waren Georg Michael Welzel uit de DDR en de Catalaanse anarchist Salvador Puig Antich.

Klieven

Het klieven dat hier beschreven wordt, is een executiemethode. Klieven is ook een 'gewoon' werkwoord en betekent dan 'splitsen' of 'splitsen', bijvoorbeeld het 'klieven van hout'. Klieven is een al lange tijd uitgestorven executiemethode. Klieven werd toegepast in Europa in de tijd van het Romeinse Rijk, in het Midden-Oosten en in Azië. In een aantal Europese landen, waaronder Duitsland, werd het klieven toegepast tot in de Middeleeuwen. In Europa en het Midden-Oosten werd de veroordeelde ondersteboven gehangen en dan, beginnend bij het kruis, doormidden gezaagd/gekliefd. Doordat de veroordeelde met zijn hoofd naar beneden hing, bleef de bloedtoevoer naar de hersenen in stand ondanks het hevige bloedverlies. Daardoor bleef de ongelukkige lange tijd in leven, meestal tot de grote slagader in de buik geraakt werd. De veroordeelde stierf uiteindelijk aan bloedverlies. In Azië stond de veroordeelde rechtop en begon de beul met het klieven van het hoofd.

Galgenveld in Friesland

Een galgenveld is een open ruimte waarop één of meerdere galgen geplaatst staan. In de loop der tijd verdwenen deze velden, maar tot ver in de 18e eeuw waren de galgenvelden nog op vele plaatsen te vinden, zowel in de Nederlanden als daarbuiten. In het verleden hadden vele steden vlak buiten hun stadspoorten een galgenveld, vaak tussen de woeste gronden en ver van een kerk. De woeste gronden werden geassocieerd met kwade machten, waar misdadigers en heidenen volgens de christenen thuishoorden. Op heuvelachtige terreinen werd voor de locatie juist een top van een heuvel genomen en werd de locatie een galgenberg genoemd. Andere veel voorkomende locaties waren langs de toegangswegen van een stad. Deze goed zichtbare plaatsen werden gekozen, zodat mensen van buitenaf die kwade bedoelingen hadden, werden afgeschrikt. In 1795 komt in de Nederlanden een ommekeer in het gebruik van galgenvelden. In veel gevallen werd het vonnis tot ophanging niet op het galgenveld uitgevoerd. Dit werd vaak op een centrale plaats van de stad uitgevoerd, waarbij de voltrekking in de openbaarheid gebeurde. Na de ophanging werd het lijk met een horde, een soort slee van takken, naar het galgenveld gebracht en daar opgehangen. Het lijk begroef men niet, maar liet het hangen als schrikbeeld naar andere criminelen toe. Daarnaast gunde men de gehangene geen waardige begrafenis, waardoor het lijk veelal door dieren werd opgegeten. Op een gegeven moment, als het lijk in vergaande staat van ontbinding was, viel het van de galg af. In sommige gevallen vielen de resten in een put die onder de galg was gegraven, andere keren werden deze resten alsnog begraven. Dit gebeurde dan niet op de reguliere begraafplaats, maar indien toegestaan vlak erbuiten en anders alsnog buiten de stadsgrenzen. Ook werden lichaamsdelen van andere terechtgestelde tentoongesteld, zoals op staken gespietste hoofden. Ondanks de bedoeling dat een galgenveld een afschrikkend effect

diende te hebben, werd het gebied in sommige gevallen een recreatieve plaats, zoals in Amsterdam. Daar werd het Galgenveld, gelegen aan de noordoever van het IJ, op zondagen veel bezocht door mensen die de stad wilden ontvluchten.

Galgenlappers

Sedert jaar en dag dragen de Leeuwarders de spotnaam van 'galgenlappers'. Eigenlijk waren ze wel twee spotnamen rijk. Ze werden namelijk ook wel 'speknekken' genoemd. Een speknek is een bijnaam voor een welgesteld en lichamelijk ook zeer welvarend ogend man, wiens gladgeschoren nek als het ware glimt als was het vetspek, inclusief de plooien van een dikke, onderhuidse vetlaag. Maar deze aanduiding voor een ouderwetse, dikke, kwabbige inwoner van Leeuwarden is langzamerhand verdrongen door die van 'galgenlapper'. De naam "galgenlapper" is ontleend aan het feit dat vroeger de enige galg van Friesland in Leeuwarden stond. De Leeuwarders waren van mening dat ook niet Leeuwarders aan het onderhoud van dit martelwerktuig moesten meebetalen ("lappen"). Immers ook niet Leeuwarders werden hier verhangen. De rest van Friesland dacht hier iets anders over. "De Liuwters" verdienden al genoeg aan de belangstelling was hun mening. Voor het bijwonen van dit middeleeuwse spektakel moest namelijk flink entree worden betaald. Er werd dus 'niet gelapt' voor de galg.